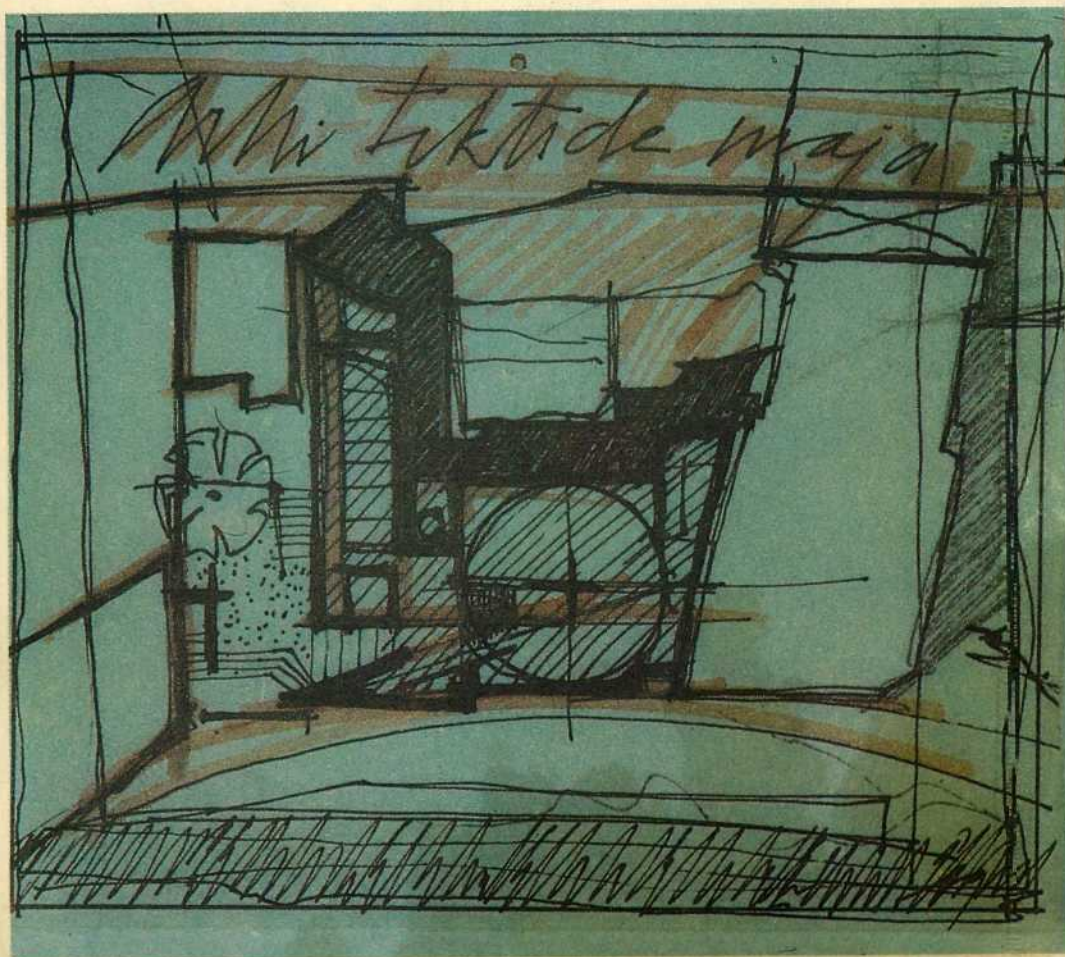


Vikerkaar

5/1991

Friedrich Nietzsche, Ene Mihkelsoni ja Hasso Krulli luulet; katkendeid Nietzsche «Ecce Homost», aforisme Nietzsche teistest raamatutest; admiral Pitka viimane võitlus; Linnar Priimägi Goethe «Faustist»; koolinoorsoo organisatsioonid Eestis 1919—1940; psühhoanalüüsi loeng; «Vaatenurgas» Kaalep, Helme, Toomet, Veispak; «Foorum»; Mart Kalm Emil Urbelist



Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri.
Ilmub alates 1986. a juulist. 6. aastakäik.

Mai 1991. Nr 5

Sisukord

- Friedrich Nietzsche *Uus Kolumbus Uutele meredele*
Ene Mihkelson *Luulet* 2
Hasso Krull *Luulet* 5
Friedrich Nietzsche *Ecce Homo* 9
Hasso Krull *Jacques Derrida: Nietzsche otobiograafia* 28
Friedrich Nietzsche *Aforisme mitmest raamatust* 41
Mart Kalm *Diskreetsuse võlu. Arhitekt Emil Urbel* 53
Linnar Priimägi *Skolaari tuum* 55
Kaupo Deemant *Admiral Johan Pitka viimane võitlus* 60
Taivo Uibo *Rindel ja tagalas* 65
Jaan Isotamm *Mõni sõna eelneva täienduseks* 74
- Õie Elango *Eesti keskkoolinoorsoo organisatsioonid omariikluse aastail (1919—1940)* 1 77
Psühholoogi pilk
Alo Jüriloo, Vaino Vahing *Psühhoanalüüsi loeng* 81
Vaatenurk
Ain Kaalep *Ja läksin oma pildi sisse* 88
Mart Helme *Igikestev hääl* 89
Lauris Toomet *Kas läänemeresoome ryytliiepos?* 90
Teet Veispak *Diletantide aeg* 92
Foorum
Üllas Tankler *Kas Jumal taipab või tunneb?* 95
Toomas Paul *Kommentaariks* 96

Kujundus: Jüri Kaarma

Esikaanel: Emil Urbel, Arhitektide maja, Eskiis, 1989.

Tagakaanel: Emil Urbel, Arhitektide maja, Aksonomeetria, 1989.

FRIEDRICH NIETZSCHE

Saksa keelest tõlkinud A. Parma

Uus Kolumbus

Kallim! — kostis nii Kolumbus —
Ära kuula geenualast!
Tüüdand teda kodu umbus,
Aina mõtleb kaugemast!

Mulle tundmatu on kallis!
Ununegu Genua!
Külmaks süda laintevalis!
Ees on meri — kuid kus maa?

Seiskem kindlalt hoides tüüri!
Naasmist pole sellel teel!
Ootab teispool silmapiiri
Surm ja Au ja Õnn meid eel—

Uutele meredele

Välja tahan; minu jõudu
Ei saa murda ükski vaev
Laijal merel oma sõudu
Algab nüüd mu Genua laev.

Ruum ja aeg jäänd lõunaunne
Särab vastu uus maailm.
Miski muu ei mind siin tunne,
ainult lõpmatuse silm.



ENE MIHKELSON

*

Ma tahan rääkida Ma valvan aega
kuid ütlen enamasti ei Kõik kes alus-
tanud jaa'ga on kaotsi läinud kaugeil
teil Jaa ütled sametkæele Jaa kiitjale
Jaa niisamagi sest ei on sulgumine enda
mina põhja Ei on sõltumatus Ei ei tingi:
ehk ja kui

*

Nüüd sina tume ja tihke teed
tegu Oled tegu ja otsid naela
kus ripuvad jumalast sinule
määratud valjad Aga kui polegi
range või rooma ja sõita ja rooma-
ta keegi ei käsi Kuhu sirutad siis
oma piitsaga kokku kasvanud käsi
Kui pole hobustki Võrdluste luulet
Kas takerdud siis või oled lihtsalt
ikkagi kellegi nägu

Minu sõit on sõidetud Minu võit
on võidetud Nüüd mina istun ja vaatan
kuidas möödub aasta kuu või sajand
Vaatan läbi mulle antud ajast ega näe
Sina näed kui loed
Näed tähti millest tehti luulet —
iseenda toel

1.

Astelpaju lõhnab okkaist Kui ma teaks
kas paindub õitseb on olemaski keelelt
pudenenud taim Veevoolu ääres norgus
teised pajud Neid ma tunnen pehmeist
ehmeist Kilgendavad kevades ja pudene-
vad õhku Ma kõnnin mööda kõigist
pajudest Päev torkab nõudeid ette
Ma veerin iseenda mõistmatust ja
kiidan keltsast vabanevat kulu

2.

Kui kuuled nimetavat mind sa mõnda
rohtu siis vaata tähti mis on kinni reas
Siis nime-maitset otsatumat kogemuse
küüru seest võid aimata kuid mitte tunda
Uus tõelus keset vabaduse krampi
end teostab esialgu ainult sõnades

3.

Ma kisklen mõnusalt
Ma petan tõega

*

Äng ja nukrus — ühe tüve erisuuna-
lised harud Rusuv ahistus ja avarus-
te haaramatu helgus Silmapiir on ilma-
ruumi lahti lastud et igavesti pöörduda
ja piiritleda tunnetatud valu
olla siin ja see ja isik Aja kuhtuv
hingus keset luuletatud mälestusi

Nii möödub lapsepõlv ja noorus
Päeva selgesilmseid ulmi salajasi
unistusi näed kui avanevaid tume-
kehi Ilm on läbipaistev Sina ise —
ainult uni kus nähtav nägijaga
kohtub ega küsi enam miks ja kuidas

*

Me ei kohtu isegi mitte lauses Tegu ja tegija
Sest maailm toimib ise Võimukalt kõneleb
Ta hoidku ennast vaos Ta ärgu tahtku olla
vaba Vaid nõnda jääme elusse
Elu on kui uks mis kahel hingel lõngub
Avamise pidet hoiab keegi hiiglane
Kord hõikab üle metsa Kord kostab üle mere
Mis olnud alles tuleb

*

Lõvihiirte pidu lõpeb otsa
endeid tunneb taevas aimab maa
Lõvihiirte lakakarva otsa on pandud
pirrud põlema Nüüd metsa all on
õudselt valge Öökullid rahutud
ja igaviku õrtelt kukkumas
Mis siis saab kui igavik on maas
ja kellelgi ei ole enam peidupaika
Metsad põlevad loomad surevad
tuhk jääb teistele

*

Tulevad meelde enese sõnad Ammu
kogetud kurbus Vastukajata vaikimine
Kõnelev kuu Võrumaa kuplite kohal
Võõras keel Tuule tasane hingus
Üksiku puulehe vari pimedaks torgatud
aknal Unenägude salapära avaneb nägijale
Unetuse põhjusi pole võimalik seletada

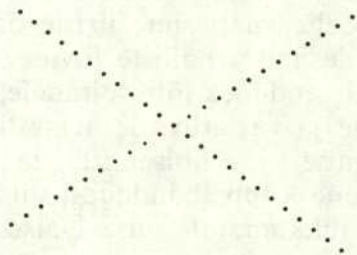
HASSO KRULL

KATKENDEID SARJAST «KAKSIKKIRVED»

*

Veini maitsega segunes lõhnaõlide maitseid, peaaegu igale vaimuterakesele lisandus ingrediente teistest tüüpidest ja mõnikord mitu uuendust, kaks tämbrit, neli valuutavaba vahetust, kuus savitahvlikest palee suviste sissetulekutega ja muuhulgas kulud arstiabiks, peale selle vaatlesime iiriste õitsemist suve saabudes ja vestlesime arhailiste lõvidega Deeloselt, peaaegu piiritult andudes lõbusõitudele, tantsulistele etteastetele ja variatiivsele armastusele tähtede kintsude välkumise ja libisemise saatel, mängides dutaari ja doiraad, Mükeene kuppelhaudadest uusi tõendeid vastuvaidlematult ja ümberlökkamatult suisa igatsedes, vastupandamatult, sõnul öeldamatult oma parimaid sõpru, kolleege ja võitluskaaslasti nagu mulatitare või vene aristokraatide hipidest järeltulijaid persse nussides, hea, et mitte igaüks pole niisama temperamentne kui too punapäine, punajalgne tütarlaps Knossosest, kes pole Bütsantsi valeraha iialgi veel puudutanud, oi oi, kui ma härja sarvede küljest oma kopsud lahti rebisin ja teile ütlesin, mida ma eriti korduvalt tajun keset vesirooside ja marmorist poleeritud treppide suplemist päikese liiliate ja jumala lemmikute, läbipaistvast kristallist seesmiselt ja välimiselt armastatud tüdrukute skelettide õitsemist, oi, ma peaaegu segasin lõhnaõlidesse pooltoorest veini ja pakkusin endile, Pa-na-ty-na, Ja-sa-sa-ra-me, akakallis.

Vaadates spiraalmustriga vaasidel kujutatud rongkäike, jahi- ja matusestseene, teiste inimeste silmi, pidades end lähedaseks neile keemilistele protsessidele mis vallanduvad vere kusi happesisalduse suurenedes, liikudes ja arenedes järjekindlalt ühe ülalmainitud lõpliku eesmärgi suunas nagu oleks mul sipelgad püksis, nagu joonistaksin ma ise veteranide mälestusraamatutesse köitvaid illustratsioone nagu kiivreid, pealuid, stiliseeritud papüürusi, veelinde ja oranžikas-rohelisi Hiina, Korea või Amazonase keskjooksu sisevete kalu, kes meile tänapäeval sümboliseerivad meie kadunud olemuslike ruumide meeleskindlust ja igakülgse inimese viimast mereäärset androgüünsust, üht puhangut, üht pragudega tuult ja mesilaste armastust



mida peab vargsi, veendunult
 pooleldi nagu nuttes või riisudes
 kokku oma konte Lauluväljaku
 lähemast ümbrusest,
 see on nagu must huumor
 valgete kriidist varemete pinnal
 nagu abstraktsioon,
 Pax Minoica,
 see ongi mille nimel lastakse verd
 ja kohmitsetakse kaua, võetakse
 voodis sokid jalast.

*

Hõbe ja kuld, vabandust, välkusid, kivide, vahel.

Paremat kätt.

Olevat eksisteerinud jumalate püha kolmainsus;
aga mitte Egiptuse kolmiku sarnaselt.

Veetakse nugasid ja vett, küpsetatakse meduuse;
udu, tihe, valitseja, täis, madusid, sisalikke.

Eks ju.

Hiljem muutuvad jumalate, jumalate, inimeste
salaabielud mütoloogia ja eepose motiivideks;

eks ju, jasmiinid õitsevad,

me seisame, pead, kuklas, Eiffeli, torni, vaadates.

Lornjetid.

Turuplatsid.

Püramiidid.

Keevitajate

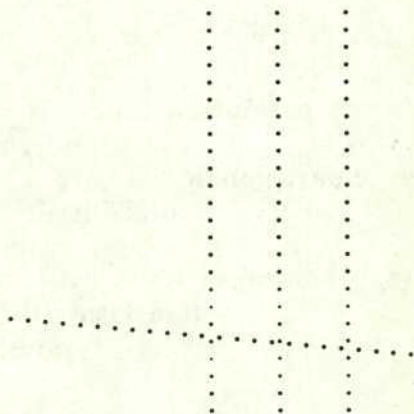
raske ebainimlik töö.

Paremat kätt rahustavad, õhulised
oliivisalud, vasemal vaarao unenägu.

Mis jäi vahele, tuleb järgi teha
metallist ja plastmassist, vabandust.

Mida kaugemale kulgeb areng, seda
katkendlikum on

igatsus,
vabandust,
kassett.



FRIEDRICH NIETZSCHE

ECCE HOMO

Kuidas saadakse selleks, mis ollakse

Eessõna

1

Aimates, et ma üsna varsti pean inimkonna ette astuma kõige rängemaga talle seni esitatud nõudmiste seast, näib mulle hädavajalik kõnelda sellest, kes ma olen. Õigupoolest peaks see ju teada olema: ma ei ole end «tuvastamata jätnud». Ebasuhe minu ülesande suuruse ja minu kaasaegsete väiksuse vahel ilmneb aga sellest, et mind ei ole ei kuulnud ega isegi mitte nähtud. Ma elatan end ära omaenese arvel; võib-olla on see vaid eelarvamus, et ma elan? ... Mul pruugib ainult kõnelda üht neist «harituist», kes saabuvad suvel Ülem-Engadini, veendumaks selles, et ma ei ela ... Säärane olukord tingib kohustuse, mille vastu õigupoolest minu harjumuspära, veelgi enam aga minu instinktide uhkus mässu tõstab, nimelt kohustuse öelda: Kuulake mind! Sest ma olen see ja see. Ärge mind eelkõige segi ajage!

2

Nii näiteks ei ole ma hoopiski mitte koll, moraalipeletis — ma olen lausa vastandatuur sellele inimliigile, keda siamaani austati kui vooruslikku. Omavahel öeldes, mulle näib, et just see annab mulle põhjuse uhkust tunda. Ma olen filosoof Dionyose jünger, ma eelistaksin olla pigem saatür, kui pühak. Kuid loetagu vaid seda kirjatööd. Võib-olla õnnestus mul, võib-olla ongi selle kirjatöö ainus mõte rõõmsal ja inimsõbralikul viisil tolele vastuolule väljendus leida. Viimane, mida mina lubada sõandaksin, oleks inimkonna «parandamine». Mina ei püstita ühtegi uut ebajumalakuju, vanad saagu aga tunda, mis tähendab savijalgadel seista. Puuslikke (minu vaste «ideaalidele») ümber paisata — pigem kuulub juba see minu ameti juurde. Sedamööda, kuidas luisati kokku ideaalne maailm, jäeti reaalsus ilma tema väärtusest, tema mõttest, tema tõelisusest ... «Tõeline maailm» ja «näiline maailm» — keerutamata kujul: kokkuluisatud maailm ja reaalsus ... Ideaalide vales oli siiani nagu needus reaalsuse kohal, inimkond ise on seeläbi kuni oma sügavaima instinktieluni välja

Tõlgitud väljaandest: Fr. Nietzsche, Werke III. Herausgegeben von Karl Schlechta. Frankfurt/M—Berlin—Wien, 1976, lk 511—527, 598—605.

valeks ja võltsiks osutunud — kuni pööranud kummarduste saatel ümber need väärtused, mis alles võiksid tagada tema edenemise, tema tuleviku, tema ülla õiguse omada tulevikku.

3

Kes minu kirjatööde õhku oskab hingata, teab, et see on kõrgustiku-õhk, kange õhk. Tema jaoks peab olema loodud, vastasel korral ei ole välistatud oht temas külmetuda. Jää on siinsamas, üksindus on kole — ent milline rahu valitseb valguse käes! Kui vaba on hingata! Kui paljut aimad olevat enese all! Filosoofia, nii nagu mina teda siiani mõistnud ja elanud olen, on vabatahtlik elu jääs ja kõrgmägedes — võõra ja küsitava otsing olemises, kõige selle otsing, mis püsinud moraali põlu all. Pikaajaline kogemus, mille rännak keelatuksse mulle andis, õpetas mind nägema senise moraliseerimise ja idealiseerimise ajendeid hoopis teisiti, kui see soovitatav oleks olnud: filosoofide varjatud ajalugu, suurte nimede psühholoogia tuli minu ees päevavalgele. — Kui palju tõde talub, kui palju tõde sõnada taluda vaim? Just see sai üha enam minu tegelikuks väärtusmõõduks. Väärarusaam (— usk ideaali —) ei ole pimestatus, väärarusaam on argus... Iga saavutus, iga samm tunnetuse teel tuleneb julgusest, tuleneb valjusest enese vastu, puhtusest enese ees... Ma ei vastusta ideaale, ma tõmban nende ees vaid kindad kätte... Nitimur in vetitum [=me taotleme keelatud]: selle märgi all võidab kord minu filosoofia, sest siiani oli oma põhi- alustes keelatud ikka üksnes tõde.

4

Minu kirjatööde keskel seisab omaette minu Zarathustra. Temaga olen ma inimkonnale teinud kõigist senini tehtuist suurima kingituse. See raamat, mille hääl kaigub üle aastatuhandete, pole üksnes ülevaim olemasolevate seas, tõeline kõrgustikuõhu-raamat — inimene kui asiseik lebab koletus kauguses temast allpool —, see on kasüga vaim raamat, raamat, mis sündinud tõe enese sisimast rikkusest, ammendamatu läte, millesse kastetud ämber alati kulla ja küllaga täitunult naaseb. Siin ei kõnele «prohvet», üks neid jubedaid haigluse ja võimutahte värde, keda hüütakse usurajajaiks. Et mitte tema tarkuse tagamõtet haletsusväärset moonutada, peab esmajoones kuulutama, tabama õigesti seda Alkyone-päevade tooni, mis Zarathustra suust kostub. «Vaikseimad sõnad on need, mis tormi toovad, mõtted, mis tuvijalgel tulevad, juhivad maailma —» Viigimarjad langevad puilt, nad on hääd ja magusad: ja kuna nad langevad, lõhkeb nende punane kest. Mina olen põhjatuul küpsile viigimarjule.



Friedrich Nietzsche.

Nii siis, otsekui viigimarjad, langevad teile need õpetused, mu sõbrad: jooge nende mahla ja sööge nende magusat liha! Sügis on ümberringi ja selge taevas ning õhtupoolik.*

Siin ei kõnele fanaatik, siin ei «jutlustata», siin ei nõuta uskumist: lõputust valguseküllusest ja õnnesügavusest kukub piisk piisa, sõna sõna järel — hell aeglus on nende kõnede tempo. Nad jõuavad päralt üksnes väga valituile; ei millegagi saa võrrelda privileegi olla siin kuulaja; kõrva Zarathustra jaoks ei anta oma suva järgi... Kas pole Zarathustra seda kõike arvestades võrgutaja? Kuid mida ütleb ta siis ise pärast oma esimest tagasipöördumist üksindusse? Just vastupidist sellele, mida mõni «tark», «pühamees», «maailmalunastaja» või mingi muu dekadent sel puhul ütleks... Ta mitte ainult ei kõnele teisiti, ta ka on teisiti...

Üksi ma astun nüüd edasi, mu õpilased! Ja teiegi minge siit üksi! Nii on mu tahtmine.

Tõesti, ma soovitan teile: lahkuge minust ja vältige Zarathustrat! Ehk veel parem: tundke häbi temast! Vahest ta on teid petnud.

Tunnetusinimene ei pea üksnes armastama oma vaenlasi, vaid peab suutma vihata ka oma sõpru.

Halvasti tasub oma õpetajale see, kes jääb ikka õpilaseks. Ja miks te ei peaks kitkuma mu pärga?

Te austate mind: aga mis siis, kui teie austus kord ümber kukub? Hoiduge, et mõni ausammas langedes teid surnuks ei löö!

Te ütlete, et usute Zarathustrat? Kuid mis on Zarathustrat! Te olete minu usklikud, kuid mis hääd on kõigist uskujaist!

Te polnud veel otsinud ennastki: ja juba leidsite minu.

Nõnda on kõigi uskujatega; ja seepärast maksab iga uskumine nii vähe.

Nüüd ma käsin teid kaotada mind ja leida ennast; ja alles siis, kui te mind kõik olete ära salanud, tahan teile tagasi tulla... **

Friedrich Nietzsche

Sel täiuslikul päeval, mil kõik küpseb ning mitte üksnes viinamarjakobar pruuniks ei tõmbu, heitus üle minu elu päikesepilk: ma nägin seljataha, ma nägin väljavaateid, eales ei ole ma näinud nii palju ja nii häid asju ühekorraga. Mitte ilmaaegu ei matnud ma täna maha oma neljakümneneljandat eluaastat, ma võisin ta mätta — mis temas elu oli, on päästetud, on surematu. Kõigi väärtuste ümbervääristamise esimene raamat, *Zarathustra*

* Fr. Nietzsche, Nõnda kõneles Zarathustra. Raamat kõigile ja ei kellelegi. Tõlkinud J. Palla. Redigeerinud J. Semper. Tartu, 1932, lk 88. (Sõrenduste ja kirjavahe märkide osas on lähtutud saksa keelsest tekstist. *Tlk.*)

** Fr. Nietzsche, Nõnda kõneles Zarathustra, lk 80.

laulud, Puuslikehämarus, minu katse haamerdades filosofoerida — kõik selle aasta, isegi viimase veerandaasta annid! *Kuidas ei peaks ma tänulik olema kogu oma elule?* — Ja nõnda jutustan ma enesele oma elu.

Miks ma nii tark olen

1

Minu õnn olemas olla, ehk isegi selle ainukordsus on saatuslik: ma olen, kasutades mõistukeelt, oma isana juba surnud, oma emana elan ma veel ja saan vanaks. Säärane kaksikpõlvnevus eluredeli kõrgeimalt ja madalaimalt pulgalt ühekorruga, ühtaegu dekadentja algus-olemine — see, kui üldse miski, aitab seletada ehk minule eriomast neutraliteeti, minu vabaparteilisust suhetes elu kui tervikprobleemiga. Tõusu ja loojangu märke haistma olen ma peenem, kui inimene eales on olnud, selles asjas olen ma õpetaja *par excellence* — ma tunnen mõlemaid, ma olen mõlemad. Minu isa suri kolmekümnekuueaastaselt: ta oli hellik, armastusväärne, morbiidne, nagu vaid üks mõõduvusele määratud olend saab olla — pigem helge mälestus elust, kui elu ise. Selsamal aastal, mil tema elu maha käis, käisin maha ka mina: kolmekümnekuuendal eluaastal saavutasin ma oma vitaalsuse madalseisu — ma elasin veel, nägemata ometi kolme sammu peale iseenesest. Tookord — see oli aastal 1879 — panin maha oma professoriameti Baselis, elasin suve otse kui vari üle Sankt Moritzis, järgmise, minu elu päikesevaeseima talve *lausa* varjuna Naumburgis. See oli minu miinimum: tollal sündis «Rändaja ning tema vari». Ei mingit kahtlust, tookord teadsin ma üht-teist varjudest ... Talvel pärast seda, minu esimesel Genua-talvel, nägi tänu tollele leebumusele ja vaimuerksusele, mida vere ja lihaste äärmine kehvus suudab lausa esile kutsuda, ilmavalgust «Koidikupuna». Täiuslik heledus ja rõõm, isegi vaimne ülevoolavus, mida nimetatud teos peegeldab, liitub minu puhul mitte üksnes sügavaima füsioloogilise nõrkuse, vaid ka valutunde üliküllusega. Keset vaevusi, mida katkematu kolmepäevane peavalu ning piinav limaoksendus enesega kaasa toovad — valdas mind dialektiku-selgus *par excellence* ja väga külmavereliselt mõtlesin ma läbi asju, mille tarvis ma tervemates oludes piisavalt mägironija, piisavalt rafineeritud, piisavalt külm ei ole. Minu lugejad teavad võib-olla, mil määral ma dialektikat dekadentsi sümptomina käsitan, näiteks selle kuulsaimal juhtumil, Sokratese puhul. — Kõik intellekti haiguslikud häired, isegi palavikujärgne poolhämarolek, on mulle tänaseni jäänud täiesti tundmatuiks asjadeks, mille olemuse ja esinemis-sageduse kohta olen ma teadmisi hankinud alles õpetlasetöös. Minu veri liigub aeglaselt. Eales ei ole keegi suutnud täheldada mul palavikku. Arst, kes mind pikka aega kui närvihaiget kohtles, sõnas

lõpuks: «Ei! Teie närvidest ei tulene see mitte, närviline olen üksnes mina.» Üsna põhjendamatu oleks ka jutt mõnest lokaalsest mandumusest; ei esine mingeid orgaaniliselt tingitud maorikkeid, kui ilmne poleks ka gastraalsüsteemi sügavaim nõrkus üldise kurnatuse tagajärjel. Tagajärg, mitte algpõhjus, on ka silmahäda, mis pimedaks jäämisele ajuti ohtlikult lähedal seisab: nõnda et iga uus annus elujõudu taas nägemisvõimet on lisanud. — Pikk, liigagi pikk aastate rida märgistab minu tervenemist — kahjuks märgistab ta samavõrd tagasilangust, laostumist, omamoodi dekadentlikku korrapära. Pruugib mul pärast kõike seda veel kinnitada, et ma dekadentsi asjus kogenu olen? Ma olen teda veerinud päri- ja tagurpidi. Isegi too märki- ja äratamata filigraankunst üldiselt, too hea nina nüansside peale, too «übernurganägemise» psühholoogia ja muu, mis mulle iganes omane, sai alles tookord ära õpitud, on just tolle aja and, mil minus kõik peenendus, ja seda nii vaatluse enese kui ka kõigi vaatlusorganite osas. Suunduda tõbise-optikast tervemate mõistete ja väärtuste poole ning ümberpöörduvalt — täiusliku ja eneseteadva elurikkuse seest taas dekadentsi-instinkti varjatud tööd jälgida — see oli minu kauakestev treening, minu tegelik kogemus, ja kui üldse milleski, siis just selles sain ma meistriks. Nüüd on see mul käes, mul on kätt, et perspektiive ümberpöörata: esmane põhjus, miks ehk vaid minul üksinda «väärtuste ümbervääristamine» võib korda minna.

2

Võttes niisiis arvesse, et ma olen dekadent, olen ma ühtlasi selle vastand. Muuseas tõendagu seda asjaolu, et ma halbades olukordades vaistlikult alati õiged vahendid olen valinud: samal ajal kui paadunud dekadent alati teda ennast kahjustavad vahendid valib. Niivõrd kui summa summarum olin ma terve, niivõrd kui kõrvalsopp, spetsialiteet olin ma dekadent. Too energia, millega ma absoluutset üksindust ja harjumuspärasustest irdumist taotasin, see sisekeeld end mitte enam hooldada, teenindada, tohterdada lasta — reedab see ju vaieldamatut instinktiteadlikkust asjades, mis tookord muret tegid. Ma võtsin end iseseisvalt käsile, ma taastas iseseisvalt oma tervise: see eeldab aga — ning iga füsioloog on valmis seda möönma —, et ollakse õigupoolest terve. Tüüpiliselt morbiidne loomus ei suuda terveneda, veel vähem end ise tervendada; tüüpiliselt terve loomuse juures võib haiguslik seisund lausa ümberpöörduvalt saada eluenergia, enamalasti stimulaatoriks. Tegelikult just säärasena paistab mulle nüüd too pikk haiglusaeg: ma avastasin elu otsekui uuesti, sealhulgas ka iseenese, ma maitseisin kõiki häid ja isegi tühiseid asju nõnda, nagu neid teised just hõlpsasti maitsta ei osanud, — ma

tegin oma tervistumistahtest, oma elutahtest filosoofia ... Sest peetagu vaid silmas: oma elujõu mõõna-aastail lakkasin ma olemast pessimist: enesetaastamisinstinkt keelas mulle viletsuse ja pelgurluse filosoofia ... Ja millest siis veel tuntakse õigupoolest hea loomulisust! Sellest, et healoomulise inimese lähedus teeb meile meehead: et ta on lõigatud puust, mis on ühtaegu kõva, tundlik ja hästi lõhnav. Talle maitseb vaid see, mis talle kasulik on; tema meeldumus, tema lõbu katkeb niipea, kui ületatakse kasulikkuse mõõt. Ta leiutab ravimeid vigastuste vastu, ta kasutab halbu üllatusi enese huvides; mis teda ei tapa, see teeb ta tugevamaks. Kõigest, mis ta näeb, kuuleb, läbi elab, kogub ta vaistlikult oma summat: ta on valikuprintsiip, ta laseb palju läbi kukkuda. Ikka on ta oma seltskonnas, olgu siis raamatute, inimeste või maastike keskel: tema austus teostub valikus, ligilaskmises, usalduses. Ta reageerib aeglaselt igat sorti ärritajaile, aeglusega, mille pikk meel ja tahtlik uhkus talle külge on aretanud — takseerib ärritajat, mis talle ligineb, ei ole kaugeltki vastutulelik. Ta ei usu ei «ebaõnne» ega «süüsesse»: ta saab hakkama nii enese kui teistega, ta oskab unustada, — ta on sedavõrd tugev, et lausa peab kõik enese kasuks pöörama. — Heakene küll, ma olen dekadendi vastand: sest ma kirjeldasin vaid iseennast.

3

See kogemuste topeltrida, see juurdepääs näiliselt eraldatud maailmadele kordab end täpp-täpilt minu natuuris — ma olen topeldatud, kaksik, mul on veel «teinegi» nägu peale esimese. Ning ehk veel kolmaski ... Juba oma päritolu tõttu võin ma lubada enesele pilguheitu sinnapoole lokaalseid ja rahvuslikke perspektiive, mulle ei valmista vähimatki vaeva olla «hea eurooplane». Teisest küljest olen ma ehk enam sakslane, kui tänased sakslased, pelgad riigisakslased, seda üldse olla suudaksid — mina, viimane antipoliitiline sakslane. Ja ometi olid minu esivanemad poola ülikud: kas sellest siis minugi kehas niipalju rassi-instinkte, kes teab? Viimaks isegi veel liberum veto [=17.—18. sajandi Poolas seimi saadiku vetoõigus]. Mõeldes sellele, kui sageli mind reisidel, ja seejuures poolakate eneste poolt, poolakana on võetud, kui harva mind aga sakslaseks peetakse, võiks arvata, et minus on sakslast vaid pritsmete jagu. Kuid igatahes on minu ema Franziska Oehler midagi väga saksalikku; samuti minu isapoolne vanaema Erdmuthe Krause. Viimane veetis kogu oma noorusaja vana hea Weimari rüpes, olles sidemeis ka Goethe ringkonnaga. Tema vend, Königsbergi teoloogiaprofessor Krause kutsuti Herderi surma järel Weimarisse kindralsuperintendentiks. Pole võimatu, et see ongi nende ema, niisiis minu vana-vanaema, kes esineb noore Goethe päevaraamatus «Muthgen'i» nime

all. Vanaema sõlmis oma teise abielu superintendent Nietzschega Eilenburgis; lapsega sai ta maha 10. oktoobril suurel sõja-aastal 1813, päeval, mil Napoleon oma kindralstaabiga Eilenburgi marssis. Saksitarina oli ta suur Napoleoni austaja, võib ju olla, et seda olen veel minagi. Minu isa, kes sündis 1813, suri 1849. Enne seda, kui temast sai Lützeni lähedase Röckeni koguduse pastor, elas ta mõned aastad Altenburgi lossis, andes sealsamas õpetust neljale printsessile. Tema õpilased on Hannoveri kuninganna, suurvürst Konstantini kaasa, Oldenburgi suurhertsoginna ja Saksi-Altenburgi printsess Therese. Ta oli täis sügavat austust Preisi kuninga Friedrich Wilhelm Neljanda vastu, tänu kellele ta ka pastoriametisse sai; 1848. aasta sündmused kurvas-tasid teda ülimal määral. Mina ise, olles sündinud nimetatud kuninga sünnipäeval, 15. oktoobril, sain seisusekohase Hohenzollerni-nime Friedrich Wilhelm. Üks eelis oli sel päevalikul igatahes: minu sünnipäev oli läbi mu lapsepõlve pidupäev. — Säärast isa käsitan ma kui suurt eesõigust: mulle tundub isegi, et see selgitab kõike, mis minu eesõigustesse puutub — elu, suurt jah-sõna elule mitte kaasa arvates. Eelkõige seda, miks mingit sihilikkust ei vaja, vaid üksnes äraootamist nõuab minu paratamatu sisenemine kõrgemate ning hellemate asjade maailma: minu kodu on seal, alles seal vabaneb minu hinge sisim kirk. Maksta säärase eesõiguse eest peaaegu eluga ei ole muidugi ülekohtune. — Et üldse midagi minu Zarathustrast mõista, peab arvatavasti lähtuma minuga sarnasest tingitusest — seisma ühe jalaga se alpool elu ...

4

Ma ei ole ial mõistnud kunsti iseenele vastu umbusaldust äratada — ka selle eest pean ma tänama oma võrratut isa —, ja koguni siis mitte, kui see mulle suur väärtus tundus olevat. Nii ebakristlik kui see ka ei paista, kuid ma pole isegi ennast umbusaldanud, minu elu võib veeretada siia- ja sinnapoole, ikka avastatakse selles vaid harva, tegelikult vaid ühelainsal korral jälgi sellest, et keegi on minu vastu pahatahtlik olnud — heast tahtest on aga jälgi ehk isegi liiga sageli ... Isegi minu kogemused nendega, kellega igapäev on halbu kogemusi, räägivad eranditult minu kasuks; ma taltsutan iga karu, ma teen toladki kombekaiks. Seitse aastat õpetasin ma kreeka keelt Baseli pedagoogiumi lõpuklassis ja mitte kordagi ei näinud ma põhjust kedagi karistada; laiskvorstid olid minu käe all hoolsad. Juhus ei ehmata mind ial; just ettevalmistamatult olen ma enese isand. Olgu instrument missugune tahes, olgu ta nii häälest ära, nagu seda vaid iniminstrument võib olla — ma peaksin haige olema, kui mul ei õnnestuks temast midagi kuulamisväärset välja meelitada. Ja kui sageli olen ma neid «instrumente» endid kuulnud ütlemas, et sääraseina ei ole nad ennast veel kuulnud ... Kauneim neist oli ehk too

andestamatult noorena surnud Heinrich von Stein, kes hoolikalt hangitud loaga kord kolmeks päevaks Sils-Mariasse ilmus, igauhte veendes, et ta ei ole siia tulnud üldsegi mitte Engadini tõttu. See silmapaistev inimene, kes preisi junkru lihtsameelse tulisusega Wagneri mädasohu oli sumbanud (— ja lisaks veel ka Dühringi omasse!), käitus need kolm päeva otsekui vabaduse tormituules uueksaanu, nagu see, kes ühtäkki oma kõrguse saavutab ja end tiivustatuna tunneb. Ma rääkisin talle tihti, et seda teeb hea õhk siin üleval, et nii käib siin igauhe käsi, et ei olda asjatult 6000 jalga Bayreuthist kõrgemal — ent tema ei tahtnud mind uskuda ... Kui sellest hoolimata minu kallal mõningaid suuremaid ja väiksemaid nuritegusid on sooritatud, siis ei olnud selle põhjuseks küll mitte «tahe», veelgi vähem aga paha tahe: pigem juba võinuksin ma — nagu alles vihjatud — kurta hea tahte üle, mis pole minu elus just vähe tüli tekitanud. Minu kogemused annavad mulle õiguse üldse umbusaldada neid nõndanimetatud «isetuid» tunge, kogu seda nõu ja jõuga valmis «ligimesearmastust». Minu jaoks märgib see nõrkust, üht liiki võimetust vastu seista välisärritusele — vaid dekadent loeb kaastutunnet vooruseks. Kaastundlikele heidan ma ette, et nad minetavad hõlpsasti oma häbi, aukartuse ja taktitunde distantssi ees, et kaastunne haiseb silmapilkselt pööbli järgi ja on halbade kommetega äravahetamiseni sarnane — et kaastundlikud käed võivad asjaolude sunnil peaaegu hävitavalt käperdada suurt saatust, üksildust haavade keskel, eesõigust olla raskelt süüdi. Ületatud kaastunnet arvestan ma õilsa voorusena: «Zarathustra kiusatuses» olen ma luulendanud ühe näite, kus Zarathustrani jõuab hädakarje, kus kaastunne kui viimne patt teda vallutada, iseene juurest ära meelitada tahab. Jääda siin isandaks, jätta oma ülesande kõrgus rikkumata palju madalamaist ning lühinägelikumaist tungidest, mis teostuvad nõndanimetatud isetus tegevuses, see on juba eksam, võib-olla viimne eksam, mille üks Zarathustra peab ära õiendama — oma jõu tegelik tõend ...

5

Ka veel ühes teises punktis olen ma oma isa pelk teistkordsus ja otsekui tema elujätk liigvarajase surma järel. Nagu igauks, kes pole elanud endataoliste seas ja kellele mõiste «kättemaks» jääb umbes sama kaugeks kui mõiste «võrdsed õigused», keelan ma endale juhtudel, mil puutun kokku väikese või väga suure rumalusega, igasugused vastu- ja ettevaatusabinõud — ja nagu see kohane on, ka igasuguse kaitse, iga «õigustuse». Minu viis kätte tasuda seisneb selles, et juhmusele nii ruttu kui võimalik arukus järele saata: siis võib seda ehk veel tabada. Kasutades võrdpilti: ma saadan purgi keedist, et vabaneda mörust loost ... Kui mulle midagi paha on

tehtud, siis ma «tasun kätte», selles võib kindel olla: õige pea leian ma soodsa juhuse, et «nuritegijale» oma tänulikkust väljendada (aegajalt isegi nuriteo eest) — või temalt midagi p a l u d a, mis on andmisest siduvamgi . . . Samuti näib mulle, et jämedaim sõna, jämedaim kiri on siiski lahkem, siiski ausam kui vaikimine. Neil, kes vaikivad, ei ole pea kunagi piisavalt peent ja viisakat südant; vaikimine on vastuväide, alla neelatud sõna rikub paratamatult iseloomu — ta rikub isegi seedimist. Kõik vaikijad kannatavad düspepsia all. — Nagu näha, ei tahaks ma jämedust alahinnata, ta on vasturääkimise kaugelt kõige h u m a a n s e m vorm ja keset moodsat helliklust üks meie esimesi voorusi. — Piisavalt rikas olles on see isegi õnn, kui sul pole õigus. Kui Jumal maa peale tuleks, peaks ta t e g e m a ainult ülekohtu — võtta enese peale mitte karistus, vaid s ü ü, alles see oleks jumalik.

6

Vimmast vabanemine, selgus salavihade kohal — kes teab, kui palju ma lõppeks ka selles asjas oma pikale haigusajale tänu võlgnen! Probleem ei ole just lihtne: ta on vaja läbi elada nii jõuküllusest kui ka nõrkusest lähtudes. Kui üldse midagi paikapida~~vat~~ haige-olemise, nõrk-olemise vastu väita, siis küll seda, et temas õige tervisevaist, niisiis inimese p ü s s i- ja piigiinstinkt närbuma kipub. Ei osata millestki lahti ütelda, ei osata millegagi hakkama saada, ei osata midagi eemale tõrjuda — kõik on haavav. Inimene ja asi tükivad liiga lähedale, elamused lõikavad liiga sügavale, mälestus on mädanev haav. Haige-olemine o n g i ise üks salaviha liike. — Tema vastu on haigel vaid üks suurejooneline ravivahend — ma nimetan seda v e n e f a t a l i s m i k s, seda fatalismi ilma vastuhakuta, millega sõjaretkest vaevatud vene soldat lõpuks lumehange heidab. Mitte midagi enam vastu võtta, juurde võtta, endasse s i s s e võtta — üldse mitte enam reageerida . . . Suur tarkus peitub säärases fatalismis, mis on mitte üksnes surmakartmatu, vaid ka elushoidev eluohtlikemas olukorras, alandades ainevahetuse käivet, aeglustades seda, olles otsekui talveune-tahe. Veel paar sammu sama loogika järgi ja meie ees on fakiir, kes nädalate kaupa hauas magab . . . Et kulutataks end läbi liiga kiiresti, k u i reageeritaks, siis ei reageerita enam üldse; see on asja loogika. Ning mitte miski ei põleta läbi kiiremini, kui vimma-afekt. Pahameel, haiglaslik haavatavus, kättemaksujõuetus, lust, janu kättemaksu järele, mürgisegamine igas mõttes — kurnatule on see kindlasti kõige ebasoodsam reageerimisviis, mis toob kaasa närvienergia kiire ülekulu, võimendab kahjulikke eritumisi, näiteks sapi nõrgumist makku. Vihavimm on haige jaoks otsekui keelatud asi i s e e n e s e s — t e m a nuhtlus: kahjuks ka tema loomulikem kalduvus. — Seda mõistis too sügav füsioloog Buddha. Tema «religioon», mida peaks — et mitte segada teda ära nii haletsusväärsete

asjadega nagu kristlus — pigem h ü g i e e n i k s nimetama, tegi oma mõju sõltuvaks võidust vimma üle: esimene samm tervenemise suunas võrdub just sellest vabakssaamisega. «Mitte vaenutsemises ei tule vaenule lõpp, vaid sõprus lõpetab vaenu»: nõnda algab Buddha õpetus — see on füsioloogia, mitte moraali hääl. Vihavimm, mis sündinud nõrkusest, on kahjulik eelkõige nõrgale endale — kui aga eeldada rikast natuuri, siis on ta ü l e a r u n e tunne, tunne, mida valitseda on vaat et rikkuse tõend. Kellele on tuttav tõsidus, millega minu filosoofia on asunud võitlusse hala- ja salatunnete vastu kuni «vaba tahte» õpetuseni välja — võitlus kristlusega on vaid osa sellest —, see mõistab, mispärast ma just siin oma isikliku hoiaku, oma praktikas äraproovitud instinktikiindluse päevavalgele toon. Oma d e k a d e n t s i a e g a d e l k e e l a s i n ma enesele need tunded kui kahjulikud; niipea, kui elu ise taas piisavalt rikas ja uhke oli, keelasin ma need enesele kui a l a m a l asuvad. Too «vene fatalism», millest ma rääkisin, hakkas minu juures ilmet võtma visas, aastaid kestnud klammerdumises mulle peaaegu talumatute olude, paikade, eluasemete, seltskondade külge, kui nad mulle kord juhuse läbi juba antud olid — see oli parem, kui neid muuta, kui neid muudetavaina t u n d a — kui nende vastu mässu tõsta . . . End selles fatalismis häirida lasta, end vägivaldselt äratada pidasin ma tookord surmapatuks — tegelikult oli see iga kord ka surmani ohtlik. — Võtta ennast kui faatumit ja mitte ihaleda kellekski «teiseks» — sääraistes seisundites on see s u u r t a r k u s ise.

7

Teine asi on sõda. Oma loomuselt olen ma sõjakas. Ründamine kuulub minu instinktide hulka. S u u t a olla vaenlane, vaenlane olla — see eeldab ilmsesti tugevat natuuri, igatahes on see tugeva natuuriga kaasa antud. Säärane natuur vajab vastasseise, järelikult o t s i b ta vastupanu: a g r e s s i i v s u s e paatos kuulub tugeva juurde niisama vältimatult nagu nõrga juurde hala- ja salatunne. Nii näiteks on naine kättemaksuhimuline: see on tema nõrkusega ära määratud samavõrd kui tema tundlikkus võõra häda suhtes. — Ründaja tugevust tuntakse teda rahuldava vastase järgi, see on otsekui tema mõõt; iga juurdekasv reedab enese vägeva vastase — või probleemi otsinguis: sest sõjakas filosoof esitab probleemidele väljakutse kahevõitluseks. Ülesanne ei seisne m i t t e selles, et võita vastaseid üleüldse, vaid selles, et võita üksnes sääraseid, kelle vastu suunatakse kogu oma jõuvaru, paindlikkus ning relvakäsitsemis- oskus — tuleb võita v õ r d s e i d vastaseid . . . Võrdväärne vaenlane on a u s a duelli esmane eeldus. Põlates e i s a a sõdida; käsutades, ülalt alla vaadates e i p e a k s sõdima. — Minu sõjapraktika on kokku võetav nelja lausesse. Esiteks: ma ründan üksnes võidukaid

asju — võimaluse korral ma ootan ära nende võidukuse. Teiseks: ma ründan üksnes asju, mulle puhul ma enesele liitlasi ei leia, kus ma üksinda seisan — kus ma vaid iseennast kompromiteerin . . . Ma ei ole avalikkuse ees teinud ühtegi sammu ilma end kompromiteerimata: see on minu kriteerium õige tegutsemise tarvis. Kolmandaks: ma ei ründa isikuid — ma tarvitan isikuid üksnes kui võimsaid suurendusklaase, milles tuleb nähtavale üleüldine, ent salalik, halvasti silma torkav häda. Nii ründasin ma David Strauði, täpsemalt küll ühe vanadusnõdra raamatu e d u saksa «haridustemplis» — ja ma tabasin selle hariduse teolt . . . Nii ründasin ma Wagnerit, täpsemalt küll võltsust, instinktiivagust meie «kultuuris», mis rafineerituse ajab segi rikkusega ning hiljaksjäänud — suurustega. Neljandaks: ma ründan üksnes sääraseid asju, mille juures isiksuslikud eriarvamused on välistatud, kus puudub halbade kogemuste tagaplaan. Vastuoksa, ründamine on minu puhul heasoovlikkuse, teatud tingimustel ka tänulikkuse märk. Ühendades oma nime mingi ajaloo või isiku nimega, avaldan ma talle austust, märgin ta seeläbi ära: poolt või vastu — see on mulle juba ükstapuha. Kui ma kristluse vastu sõtta lähen, siis õigustab seda asjaolu, et temaga seoses ei ole ma läbi elanud mingeid pärsitusi või fataliteete — tõsikristlastele olen ma ikka meelega järgi olnud. Mina ise, kristluse vastasjõud d e r i g u e u r [=välistimatu vastane], olen kaugel mõttest heita üksikisikule ette seda, mis on aastatuhandete saatus.

8

Kas tohin ma vihjata veel ka viimasele oma iseloomujoontest, mis mulle läbikäimisel inimestega just vähe raskusi ei tekita? Mulle on omane puhtuseinstinkti õudustäratav tundlikkus, nõnda et ma iga hinge lähedust või — kuidas öelda? — sisimust, «sisikonda» lausa füsioloogiliselt tajun — h a i s t a n . . . See annabki mulle psühholoogilised katsesarved, millega ma iga saladuse üle kombin ja kätte saan: juba pea esimesel kokkupuutel ilmneb, et palju v a r j a t u d kõntsa on nii mõnegi natuuri põhjas, mis tingitud ehk halvast verest, ent hiljem kasvatusena kinni kaetud. Kui ma olen asjast õigesti aru saanud, tajuvad minu puhtusevaistu jaoks talumatud naturid ka ise minu tülgastuse ettenägelikkust: nende lõhna ei tee see paremaks . . . Nagu ma seda tegema olen harjunud — äärmine enesepuhtus on minu olemasolu eeldusi, ebapuhastes oludes ma hävin —, unen ja suplen ja pladistan ma otsekui pidevalt vees, mingis täiuslikult läbi- paistvas ja helkivas elemendis. See panebki minu kannatuse inimestega suheldes proovile; minu humaansus ei seisne m i t t e selles, et kaasa tunda inimesele säärasena, nagu ta on, vaid selles, et k a n n a t t a d a oma kaastunne v ä l j a . . . Minu humaansus on pidev enese-

ületamine. — Kuid üksildus on minu hädavajadus, teisisõnu, tervenemine, naasmine enese juurde, hingetõmme vabas, kerges, värelevas õhus ... Minu Zarathustra on tervenisti kiidulaul üksildusele või, kui mind on mõistetud, puhtusele ... Õnneks mitte küll puhtale rumalusele. — Kel on silma värvi jaoks, nimetab teda teemandiseks. — Tülgastus inimhulga, «rahvarämpsus» vastu on olnud minu suurim oht ... Kas tahetakse kuulda sõnu, mida Zarathustra tülgastuse alt pääsmisest jagab?

Mis on siis minuga sündinud? Kuidas pääsesin jätkusest? Kes noorendas mu silmad? Kuidas lendasin sinna üles, kus enam ühtki kaabakat ei istu kaevu ääres?

Kas andis mu jätkus ise mulle tiivad ja allikaid aimava võime? Tõesti, ülimesse kõrgusse tuli mul lennata, et taasleida rõõmu allikat! —

Oo, ma leidsin ta, mu vennad! Siin ülimes kõrguses hoovab mulle rõõmu läte! Ja on olemas elu, kus kaabakad enam ei joo kaasa!

Liiga ägedasti uhkad sa mulle, rõõmu läte! Ja tihti lööd tühjaks peekri, püüdes teda täita.

Ja veel pean ma õppima vagusamalt sulle liginema: liiga ägedasti sööstub mu süda sulle vastu: — mu süda, kus põleb mu suvi, lühike, palav, raskemeelne, üliõnnis: kuis igatseb mu suvisüda su jaheduse järgi!

Möödas on mu kevade kauane kurbus! Möödas mu lumiräitsakute tigidus juunis! Suvi olen nüüd terveni ja suvine keskpäev, — — suvi ülimes kõrguses oma külmade allikate ja õndsaliku vaikusse: oo tulge, mu sõbrad, et veel õndsamaks saaks vaikus!

Sest see on meie kõrgus ja meie kodumaa: liiga kõrged ja järsud on kaljud, kus elame, kõigile röpaseile ja nende janule.

Heitke, mu sõbrad, oma puhas pilk mu rõõmu allikasse! Kas ta sest ähmastub? Ta naeratab teile vastu oma puhtusega.

Tuleviku puule punume oma pesa; kotkad peavad noka vahel toitu tooma meile üksiklasile!

Tõesti, mitte seda toitu, mida söövad ka röpased! Tuld söövat arvaksid nad endid ja nad põletaksid oma suud.

Tõesti, ei ole me valmistanud siia koduaset röpaseile! Jääkoopana tunduks nende kehale meie õnn ja ka nende vaimule!

Ja võimsate tuultena tahame elada nende kohal, meie, naabrid kotkaile, naabrid lumele, naabrid päikesele: nii elavad võimsad tuuled.

Ja otsekui tuul tahan ma kord veel tormata nende keskele ja oma vaimuga ängistada nende vaimu: nii tahab mu tulevik.

Tõesti, võimas tuul on Zarathustra kõigile madalikele: ja seda nõu annab ta oma vaenlastele ja kõigele, mis sülgab ja sülitab: hoiduge sülitamast vastu tuult! ... *

* Fr. Nietzsche, Nõnda kõneles Zarathustra, lk 102—103.

1

Ma tean oma saatust. Kord haagitakse minu nime külge mälestus millestki koletust — kriisist, mille sarnast pole enne nähtud, sügavaimast süümekollisioonist, otsusest, mis esile manatud kõige selle vastu, mida senini usuks, käsuks ja pühaduseks peeti. Ma ei ole inimene, ma olen dünamiit. — Ja ühes sellega ei ole minus kübetki uue usu rajajat — religioonid on pööbliafäärid, pärast kokkupuudet religioossete inimestega tunnen ma tarvidust käsi pesta ... Ma ei soovi mitte mingeid «usklikke», ma olen arvatavasti liiga õel selleks, et iseennastki uskuda, ma ei kõnele kunagi massidele ... Mul on kohutav hirm selle ees, et mind ühel päeval p ü h a k s kuulutatakse: võib aimata, miks ma selle raamatu e n n e t a d e s välja annan, ta peab vältima minuga tehtavaid siivutusi ... Ma ei taha saada pühakuks, pigem olla juba tola ... Võimalik, et ma olengi tola ... Ja hoolimata sellest või õigemini j u s t seetõttu — sest siia maani pole olnud suuremaid petiseid kui pühakud — kõneleb minus tõde. Kuid minu tõde on h i r m u t a v: sest siia maani kutsuti tõeks v a l e t. — K õ i g i v ä ä r t u s t e ü m b e r v ä ä r i s t a m i n e: see on minu valem inimkonna kõrgeima eneseteadvuse saavutamiseks ning minus on see saanud lihaks ja geeniuks. Saatus tahab, et just mina saaksin esimeseks k o r r a l i k u k s inimeseks, et just mina tunneksin end vastusena aastatuhandete pettusele ... Alles mina olen tõe p a l j a s t a n u d, sest mina olin esimene, kes tajus valet kui valet — kes seda h a i s t i s ... Minu geenius on minu sõõrmeis ... Ma vaidlen vastu, nagu iial varem ei ole vastu vaieldud, ja olen ometi eitusevaimu vastu. Ma olen r õ õ m u s õ n u m i t o o j a, nagu seda pole enne nähtud, ma tunnen ülesannete kõrgust, mille jaoks siiani on mõistegi puudunud; alates minust on taas olemas lootusi. Ühes sellega olen ma paratamatult ka saatuslik inimene. Sest kui tõde astub võitlusse aastatuhandete valega, elatakse läbi sääraseid vapustusi, maavärinakrampe, mäe ja oru ümberpööramisi, nagu neid pole isegi unes nähtud. Poliitika mõiste üleneb siis tervenisti vaimusõjas, kõik vana ühiskonna võimusagarad on õhku lastud — sest nad toetuvad kõik üheskoos valele: tuleb sõdu, nagu neid maa peal seni varem pole olnud. Alles minust alates aetakse maa peal s u u r t p o l i i t i k a t.

2

Kas tahetakse i n i m e s e k s s a a v a saatuse valemit? — See seisab minu Zarathustras.

— ja kes tahab olla loojaks hääs ja kurjas, see peab enne olema hävitaja ning purustama väärtusi.

Nii kuulub ülim kurjus ülima häduse juurde: see aga on loov hädus.*

Ma olen kaugelt kõige kardetavam inimene, kes siamaani võtta; see aga ei välista minu saamist kõige heatoimelisemaks. Ma tunnen lusti hävitada määral, mis vastab minu hävitamisjõule, — nii ühes kui teises kuuletun ma oma dionüüsilisele natuurile, mis eitavat tegevust jaatusest lahutada ei oska. Ma olen esimene immoralist: seega olen hävitaja par excellence. —

3

Minult ei ole küsitud, ehkki oleks pidanud küsima, mida tähendab minu enese, esimese immoralisti suus nimi Zarathustra: sest see, mis paneb aluse tolle pärslase koletule ainulaadsusele ajaloos, on just vastupidine. Zarathustra nägi hea ja kurja võitluses esimesena elusagina tegelikku hooratust — moraali ülekanne metafüüsikasse, moraal kui jõud, põhjus, eesmärk iseeneses on tema teene. Kuid küsimuse seade oleks õigupoolest juba vastus ise. Zarathustra lõi selle saatusliku eksituse, moraali: järelikult peab ta olema ka esimene, kes eksituse ära tunneb. Mitte ainult seda, et tema kogemus siin pikem ja suurem on kui ülejäänud mõtlejatel — kogu ajalugu on ju nõndanimetatud «kõlbelise maailmakorra» teesi eksperimentaalne kummutamine —, tähtsam on see, et Zarathustra armastab tõtt enam kui ülejäänud mõtlejad. Tema õpetus, ja vaid see, tõstab tõepärasuse ülimaks vooruseks — vastandudes «idealistide» argusele, mis reaalsuse eest pageb; Zarathustra kehas oli enam vaprust kui teistel mõtlejatel kokku. Tõtt rääkida ja noolega hästi tabada, see on pärsia voorus. — Kas ma olen mõistetav? ... Moraali eneseületamine tõepärasuse kaudu, moralisti eneseületamine oma vastandis — minus — seda märgib minu suus Zarathustra nimi.

4

Õigupoolest varjab minu sõna immoralist eneses kaht eitust. Kõigepealt eitan ma seda inimtüüpi, keda siiani on kõrgeimaks peetud, nimelt häid, heasoovlikke, heategevaid inimesi; teiselt poolt eitan ma moraali, mis kehtib ja võimutseb moraalina iseeneses — dekadentliku või, käepärasemalt öeldes, kristlikku moraali. Võiks näha teises neist vastaseist otsustavat, sest headuse ning heasoovlikkuse ülehindamine on minu arust ja laias laastus võttes juba dekadentsi tagajärg, nõrkuse sümptom,

* Fr. Nietzsche, Nõnda kõneles Zarathustra, lk 122.

mis ei sobi kokku tõusva ning jaatava eluga: jaatuse tingimuseks on eitus ja häving. — Peatun esmalt hea inimese psühholoogial. Et jõuda otsusele, mis üks inimtüüp väärt on, tuleb välja arvutada tema ülalpidamiskulud — tuleb tunda tema eksisteerimise tingimusi. Headuse eksisteerimistingimuseks on vale —: teisiti väljendudes, iga hinna eest mitte-näha-tahtmine, kuidas reaalsus on õigupoolest loodud, aga ta on loodud mitte nõnda, et aina heasoovlikke instinkte õhutada, veel vähem nõnda, et lühinägelike heasüdamlike käte vahelesegamist taluda. Käsitada üldse igat sorti häda kui vastuväidet, kui midagi säärast, mis tuleb kõrvaldada, on niaiserie [=lihtsameelsus] par excellence ja laias laastus võttes oma tagajärgede poolest lausa õnnetus, saatuslik rumalus —, see on peaaegu sama rumal, kui tahta kõrvaldada halba ilma — nii enam-vähem kaastundest vaeste inimeste vastu ... Kõiksuse hiigelökonomias on reaalsuse hirmud (afektide, ihade, võimutahte vallas) etteaimamatult tähtsamad, kui too väikese õnne üks vorme, too nõndanimetatud «headus»; peab olema lausa armulik, et säärasele petetud instinktide saadusele üldse mingi paik varuda. Ei jää tulemata minu suur šanss näidata ära homines optimi [=parimate inimeste] poolt maailma sigitatud optimismi ülikohutavad tagajärjed ajaloo jaoks. Zarathustra, esimene, kes sai aru, et optimist on pessimistiga võrdväärne dekadent, ja võib-olla kahjulikumgi, ütleb nõnda: «Hääd inimesed ei kõnele kunagi tõtt. Ebakaldaid ja ebavarmust on teile õpetanud hääd; nende vales te olete sündinud ja sellesse mähitud. Kõike kuni põhi-aluseini on võltsinud ja väänanud hääd.»* Õnneks ei ole maailm üles ehitatud säärasele instinktidele, et just heasüdamlik karjaloom seal oma ahta õnne leiaks; nõuda et kõik «headeks inimesteks», karjaloomadeks, sinisilmseteks, heasoovlikeks, «kaunishingedeks» — või, nagu hr. Herbert Spencer seda ihaldab, altruistlikaks peaksid saama, tähendab võtta inimolemiselt selle iseloomu suurus, tähendab inimkond kastreerida ja heita ta hiina armetusse. — Ja seda on juba proovitudki! ... Just seda peetigi moraalsiks... Selles mõttes kutsub ka Zarathustra häid inimesi kord «viimseteks inimesteks», kord «lõpu alguseks»; eelkõige aimab ta aga neid kõige kahjulikumaid inimtõugu, kes oma eksistentsiõiguse kindlustab nii tõe kui ka tuleviku arvel.

Sest hääd — nood ei suuda luua, nad on ikka lõpu alguseks — nad löövad risti selle, kes kirjutab uusi väärtusi uutele küsulaudadele, nad ohverdavad enesele tuleviku, nad löövad risti kogu inimtuleviku!

Hääd — nood on ikka olnud lõpu alguseks ...

Ja mis kahju ka ilmalaimajad võivad teha, hääd kahju on kahjulikum kahju.**

* Fr. Nietzsche, Nõnda kõneles Zarathustra, lk 212, 227.

** Fr. Nietzsche, Nõnda kõneles Zarathustra, lk 226.

Zarathustra, heade inimeste esimene psühholoog, on järelikult kurjade sõber. Kui d e k a d e n t l i k inimene kõrgeimasse liiki on suutnud tõusta, siis on see teoks saanud üksnes temale vastanduva liigi, tugeva ja elujulge inimese arvel. Kui karjaloom puhtaima vooruse säras hiilgab, siis peab erandinimene olema kurivaimuna allahinnatud. Kui valskus iga hinna eest «tõe»-sõna oma silmamoondusteks vajab, siis leitakse tegelik tõearmastaja üles halvima nime järgi. Siin ei salli Zarathustra kahtlusi: ta ütleb, et just heade inimeste, «parimate» tundmine on temas tekitanud õuduse inimese kui säärase ees; just see vastumeelsus kasvatas talle tiivad, millega «kaugesse tulevikku hõljuda» — ta ei varja, et tema tüüpi, suhteliselt üliinimlikku tüüpi inimene on üliinimlik esmajoones h e a d e taustal; et head ja õiged tema üliinimest meelsasti k u r a d i k s nimetaksid . . .

Teie ülimad inimesed, keda mu silmad on näinud, see on mu kahtlus teis ja mu salajane naer: ma usun, te nimetaksite mu üliinimest — kuradiks!

Nii võõrad olete oma hingega suurele, et üliinimene oleks teile h i r m u t a v oma häädukes . . . *

Vaid sellest katkest ja ei kusagilt mujalt lähtudes saab mõista, kuhu Zarathustra sihib: see inimlik, mille tema esile toob, toob reaalsuse esile säärasena, n a g u s e e o n: ta on selle jaoks tugev küllalt —, ta ei ole reaalsusest võõrdunud, eemalolev, ta on see ise, tal on selle hirmud ja küsitavused sees, vaid seeläbi võib inimene suureks saada . . .

— Kuid ka ühes teises mõttes olen ma sõna i m m o r a l i s t oma tunnusmärgiks, aumärgiks valinud; ma olen uhke, et mulle kuulub sõna, mis mind ülejäänud inimsoost eristab. Keegi veel ei ole tundnud kristlikku moraali asuvat allpool teda ennast: see tunne nõudis kõrgust, kaugnagemist, siiani ennekuulmatut psühholoogilist sügavust, põhjatust. Siinamaani oli kristlik moraal kõigi mõtlejate Kirke — nad seisid tema teenistuses. — Kes on enne mind laskunud koobastesse, millest sedalaadi ideaali — m a a i l m a t e o t u s e ! — mürgiaurud vastu hoovavad? Kes oleks sõندانudki aimata, et need on koopad!? Kes minule eelnenud filosoofide seast oli üleüldse p s ü h h o l o o g ja mitte pigem selle vastand, «ülempeetura», «idealist»? Enne mind ei olnud psühholoogiat veel olemas. — Olla siin esimene võib tähendada needust, kuid igal juhul on see saatus: sest ka põlguselt ollakse siis esimene . . . Tülgastus inimese vastu on minu hädaoht . . .

* Fr. Nietzsche, Nõnda kõneles Zarathustra, lk 152.

Kas mind on mõistetud? — Mis mind piiritleb, mis mind kogu ülejäänud inimkonnast eraldab, see on katte eemaldamine kristlikult moraalilt. Seetõttu vajasin ma sõna, mis sisaldaks väljakutset igamehe jaoks. Asjaolu, et siin varem silmi poldud avatud, näis mulle olevat suurim plekk inimkonna südametunnistusel, instinktiks arenenud enesepettus, põhimõtteline tahe igat sündmust, igat põhjuseost ja igat tõelisust mitte näha, valerahategemine in ps y c h o l o g i c i s kuni kuritööni välja. Pimedusega löödus kristluse puhul on kuritegu par excellence — kuritegu elu kallal... Aastatuhanded, rahvad, esimesed ja viimased, filosoofid ja vanad naised — kui viis-kuus silmapilku ajaloos maha arvata, pluss mina kui seitsmes — selles punktis on nad kõik üheväärsed. Kristlane oli siia maani ainus «moraalne olevus», võrratu kurioosum — ja «moraalse olevuse» kui säärasena absurdsem, valelikum, edevam, kergekaalulisem, ennast kahjustavam kui inimsoo suurimgi põlgur seda oskaks unes näha. Kristlik moraal on valskustahte pahaloomulisim vorm, inimkonna tõeline Kirke: ta on selle laostanud. See ei ole mitte eksitus kui niisugune, mis mind seda vaatepilti nähes jahmatab, mitte aastatuhandetepikkune «hea tahte», kasvatus, väärikuse, vaimse vapruse puudujääk, mis end oma võiduga reetis — see on puudujääk naturis, iseloomupuudus, see on täiuslikult jube asjaolu, et loomuvastastus ise kui moraal kõrgeima osaliseks sai ja kui seadus, kui kategooriline imperatiiv, inimkonna kohale rippuma jäi! ... Säärasel määral end käest lasta, ja seda mitte kui üksikisik, mitte kui rahvas, vaid kui inimkond! ... Et õpetati põlgama esmaseid eluinstinkte; et luisati kokku mingi «hing», mingi «vaim», nurjamaks keha; et õpetatakse elu eeltingimust, sugulisust, tajuma ebapuhtana; et otsitakse sügavaimas edenemistungis, v al j u s isekuses (— juba see sõna on laitev!) mingit kurjuse printsiipi; vastuoksa, nähakse kõrgemat väärtust, enamgi veel, v ä ä r t u s t k u i n i i s u g u s t tüüpilistes allakäigu ja loomuvastastuse märkides, «isetuses», raskuskeskmekaotuses, «isikupäratuses» ja «ligimesearmastuses»! ... Kuidas, otsekui oleks inimkond ise dekadentsi teel? On ta seda alati olnud? — Kindel on vähemasti see, et õpetatud on teda üksnes dekadentlike väärtusi üliväärtusteks pidama. Enesepäratusemoraal on allakäigumoraal par excellence, tõsiasi, et «mina saan hukka» tõlgitakse imperatiivi: «Te peate kõik hukka saama» — ja mitte üksnes imperatiivi! ... See ainus moraal, mida siia maani on õpetatud, nimelt enesepäratusemoraal, reedab otsasaamistahet ja e i t a b oma aluspõhjas elu. — Lahtiseks jäägu võimalus, mille kohaselt mitte inimkond ise ei ole mandumas, vaid üksnes too parasiitlik inimliik, p r e e s t r i d, kes moraali abil end väärtuskohtunikeks on üles luisanud — kes kristlikus moraalil oma v õ i m u vahendit on aimanud ... Ja tõepoolest,

minu arusaam on säärane: inimkonna õpetajad ja juhid, kõik ühtekokku teoloogid, olid kõik ühtekokku ka dekadendid: siit tulenes kõigi väärtuste ümbervääristamine eluvaenulikuks, siit moraal... Moraali definitsioon: moraal — see on dekadentlik idiosünkraasia, mille tagamõtteks on elule kättemaksta — ja seda edukalt. Mina asetan rõhu säärasele definitsioonile.

8

Kas mind on mõistetud? — Ma ei ole öelnud ühtegi sõna, mida ma poleks öelnud juba viie aasta eest Zarathustra suu läbi. — Katt eemaldamine kristlikult moraalilt on sündmus, millel ei ole võrdset, tõeline katastroof. Mees, kes siin selguse toob, on force majeure [=vääramatu jõud], saatus — ta murrab inimkonna ajaloo pooleks. Elatakse enne teda või elatakse pärast teda... Tõe välk lõi just seda, mis siiani kõrgeimal seisis: kes taipab, mis seejuures hävitati, võib järele vaadata, kas talle veel üldse midagi pihku jäi. Kõik, mida siiani «tõeks» peeti, avaneb nüüd kui vale kahjulikum, kuritahtlikum, põrandaaluseim vorm; püha ettekääne — inimkonna «parandamine» aga — kui kavalus, millega elu ennast tühjaks imeda, teda verevaeseks teha. Moraal kui vampingism... Kes paljastab moraalit, paljastab ühtlasi kõigi seniste väärtuste väärituse; ta ei näe kõige auväärsemas, isegi pühaks peetud inimtüüpides enam midagi au väärivat, ta näeb neis saatuslikemat vördjate sugu, saatuslikku seetõttu, et ta oli kütkestav... «Jumala» mõiste mõeldi välja kui elu vastandmõiste — temas on kõik kahjulik, mürgistav, teotav, kogu surmavaen elu vastu kohutavühtsena koos! Kas mõeldi «sealpoolse», «tõelise maailma» mõiste välja, et ainsat olemasolevat maailma alavääristada — et mitte mingit sihti, mingit ülesannet, mitte midagi arupärast meile maise reaalsuse tarvis üle ei jääks? Mõeldi välja mõisted «hing», «vaim», viimaks ka veel «surematu hing», et põlata keha, et teda haigeks — «pühaks» — teha, et suhtuda koletu kergemeelsusega asjadesse, mis elus tõsiselt-võtmist väärivad, toitumis-, eluaseme-, ja vaimse dieedi probleemidesse, haigeravisse, puhtusesse ja ilmastikku! Tervise asemel «hingeõnnistus» — niisiis mingi folie circulaire [=vahelduvhullus] patukahetsuskrambi ja lunastushüsteeria vahel! Mõeldi välja mõiste «patt» koos juurdekuuluva piinariista, mõistega «vaba tahe», et segastada instinkte, et usaldamatusest instinktide vastu inimese teist loomust teha! «Isetuse» ja «ennast-mahaalgavuse» mõistete varal on tõeline dekadentimärk, ahvatletus kahjurlusest, oma-kasu-mitte-enam-leida-suutmine, enesepurustamine tehtud üleüldiseks väärtusmärgiks, «kohustuseks», «pühaduseks», «jumalikuks» inimeses! Ja lõpuks — mis kardetavaim — on hea inimese mõistesse koondunud nõrkade, haigete,

nurjunute, enese-käes-vaevlejate partei, kõik see, mis hukka peab saama — on rist peale tõmmatud selektsiooni-seadusele, ideaal valmis meisterdatud vastandusest uhke ja healoomulise, jaatava, tulevikujulge, tulevikku-tagava inimesega — nüüdsest alates peetakse teda kurivaimuks... Ja see kõik usuti olevat moraal! — *Ecrasez l'infâme!* —

9

— Kas mind on mõistetud? — *Dionysos* ristilöödu vastu...

Saksa keelest tõlkinud Jaan Undusk

HASSO KRULL

JACQUES DERRIDA: NIETZSCHE OTOBIOGRAAFIA

REFEREERING

1979 sügisel käis Kanadas Montréalis prantsuse filosoof Jacques Derrida. Peeti konverents, mille esimese päeva sisustas Jacques Derrida ettekanne «Nietzsche autobiograafia», alapealkirjadega «Pärisnimepoliitika. Nietzsche õpetus». Kahel järgneval päeval toimusid Montréalis Ülikoolis kaks avalikku keskustelu ümmarguse laua ääres, millest esimesel arutati autobiograafia-, teisel tõlkealaseid küsimusi. 1982. aastal avaldas üks Kanada kirjastus ettekande teksti (koos järgnenud keskusteludega) omaette raamatuna. Ettekande esimese osa järgi refereerimegi Derrida Nietzsche-käsitlust.

Valisime referaadilise esitusviisi mitmel põhjusel. Jacques Derrida esimesed filosoofilised tööd ilmusid 60ndate alguses ja antud Nietzsche-ettekannet on seepärast õieti veel üks kiht kihtidel, mida sinne lugeja ei tunne. Referaadis on ühelt poolt võimalik Derrida mõttekäiku kommenteerida samaaegselt selle väljajoonistamisega, teiselt poolt aga retušeerida, «üle teha» kujutise need osad, mille

varjundid meie silma/kõrva jaoks nagunii jääksid tabamatuks, vähemalt tõlkes. Nii saab koos müra vähendamiseks anda vajalikku lisainfot teksti enda kulgemise kohta: sellal kui Derrida raamistab Nietzschet, raamistab meie referaat teataval punktiirsusel viisil ka Derrida.

Sõnamängud, mille jäljendamine või jäädvustamine puhta tõlke teksti kammitseda võiks, pole referaadile koormaks ja neist saab vabaneda mitmel eri teel. Näiteks: Derrida pealkirjas figureeriva «otobiographie» võib küll tõlkida lihtsalt «autobiograafiaks», kuid siis kaob kreeka keelel põhinev sõnamäng teemadel «kõrvabiograafia» ja «olemusebiograafia» (vrd kr k *ons*, gen. *otos* — kõrv, ja *onsia* — olemus; see puudutab küll alles ettekande teist osa). Referaadis seevastu võib mõni taoline tõlkeprobleem üksnes lisada dramaturgilisi võimalusi, ja mitme võimaliku tõlkevariandi pakkumine pole mitte üksnes talutav, vaid koguni intrigeeriv. Ka suurendab referaadi loomulik seesmine dialoogilisus vahendatava teksti funktsionaal-

sust adressaadi, lugeja kultuuriruumis, kuna puhas tõlge oma ligipääsmatuses võiks hermetiseeruda. Sest, nagu selgitab Derrida ise tõlke-keskustelus 24. oktoobril, «originaal ei ole täidetud, millele langeb osaks saada tõlgitud. Originaali seisund on pigemini nõudmisseisund, see tähendab ilmaoleku, väljasaadetuse seisund, ja nii on originaal tõlke suhtes *a priori* võlglane. Tema ellujäämine seisneb tõlke nõudmises, tõlke-ihas, umbes nagu nõub Paabel: tõlkige mind.» — «Traduisez-moi.» Võime seda võtta kui Derrida väljakutset meile, ning tõlkida-tõlgitseda teda, nagu meile meeldib.

Rääkides auditooriumile Nietzschest, kasutab Derrida loengu žanrist tingituna sageli minavormi («je lirai Nietzsche...»), mis tema muudes kirjutistes on haruldasem, auditooriumi aga teietab («je voudrais vous épargner l'ennui...»). Need stiilimarkerid oleme oma referaadis säilitanud, jättes referaadi enda adressandi—adressaadi suhet märgitsemata juba praegu töölehtakanud *meie*-vormi. Efekt peaks olema, nagu kuulaks me Derrida loengut pealt kusagilt kõrvalt, ja sedagi juba teatava minevikulise modaalsusega, — st nagu kuulaks me Derrida loengu (ümberjutustuse) lindistust, seda aeg-ajalt peatades ja kommenteerides. Iga kord, kui tsiteerime Derrida teksti otse, kas siis originaalis või tõlgituna, eraldame ta referaadi ülejäänud tekstimassist jutumärkidega; Nietzsche saksakeelsete tsitaatide puhul, mis Derridal on asetatud kursiivi, kasutame kursiivi ka referaadis, nagu mujalgi, kus seda tsiteeritavas lõigus juba on kasutatud.

SISSEJUHATUSED

Tahan teid säästa igavusest ja ajakaost, alustab Jacques Derrida, ja kogu sellest orjusest, mis käib kaasas esitatava järkjärgulise arendamisega, eelduste või varasemate diskursuste meeldetuletamisega, oma meetodi või süsteemi õigustamisega, üleminekute loomisega, järjepidevuse kehtestamisega jne. Kõik need võtted on küll kohustuslikud igasuguses klassikalises pedagoogikas, nii et neist kunagi ei saa lahti öelda, jätmata edasikaebamise võimalust; aga kui neid rangelt järgida, taandaksid nad teid kohe alguses vaikusse ja tautoloogiasse.

Panen seepärast ette omapoolse kompromissi.

Minu loengu menetlus on selline, mida mõned peavad aforistlikuks ja lubamatuks, teised aktsepteerivad kui seaduspärast, kolmandad aga peavad juba liig vähegi aforist-

likuks, kuulates mind seesuguste kõrvadega, milles minu liikumistee pidevus ja koherent-sus saavad ilmseks juba alates esimestest sõnadest, isegi juba pealkirjast. «Tout revient à l'oreille» — kõik, mis ma räägin, on võrdne kõrvaga, millega te mind kuulate, peab kuuluma selle kõrva juurde, olema ta osa. «Igatahes saadagu aru: igauks, kes ei soovi enam jälgida, võib seda teha. Sest ma ei õpeta tõe iseeneses, ei transformeerin end igavese pedagoogika läbipaistvaks eesträäkijaks ja kõnetoruks. Ma üksnes lahendan, nagu oskan, teatava hulga probleeme, ja seda kas koos teiega ja minuga või minuga, ja läbi teie, minu ja siin, koos teatava hulga instantsidega, mis siin on esindatud.» Kohta, mille siin olen hõivanud, ütleb Derrida, ei tohiks pidada erinevaks näitusesaalist või püünest, ja sama kehtib ka selle suhtes, mida lühiduse huvides nimetan — «paludes teid seejuures veidi nihutada sõna tähendust ja kuulata seda teise kõrvaga» — **autobiograafiliseks** demonstratsiooniks. Selle demonstratsiooni tahan läbi viia teatava mõnuga, et teie seda mõnu minult õppida võiksite.

«Ladite «liberté academique», l'oreille et l'autobiographie, voilà mes objets — pour ce soir.»

Peatagem siin hetkeks Derrida. Mida öieti tähendab filosoofi suus sõna «mõnu», *plaisir*, mida ta oma ettekannet tehes soovib tunda ja mida väidetavalt peaksid õppima ka kuulajad? Sõnastikus seletatakse, et *plaisir* on «fundamentaalne afektiivne seisund», «meeldiv aisting või tundmus, mis on seotud mõne vajaduse või kalduvuse rahuldamisega, elulise aktiivsuse harmoonilise rakendamisega». Asetagem võrdluseks siia kõrvale veel lõik, kus Roland Barthes seletab oma kuulsat «teksti mõnu»: «*Plaisir du texte*. Klassikad. Kultuur (mida rohkem saab kultuuri, seda suurem, kirjum on ka mõnu). Intelligentsus. Iroonia. Peenetundelisus. Eufooria. Üleolek. Kindlustunne: elukunst...» (Paris, 1973, lk 82). Derridagi ei jää siin kaugele. Ainame, et niisugune ettekande *mõnu* peab ühelt poolt vastanduma klassikalise pedagoogika kiretusele, teiselt poolt aga viitama seosele eluliste ajenditega.

Loengu selliselt sisse juhatanud, asub Derrida — juba teise astme sissejuhatusena — problematiseerima vahekorda filosoofi «elu» ja tema «teoste» vahel. Enam ei võida pidada «filosoofi» biograafiat lihtsalt empiiriliste kokkusattumuste kogumiks, millest süsteemi juurde kuuluvana jäävad väljaspoolsetena alles ainult nimi ja signatuur, kuna süsteem ise saab olla üksnes immanent-selt filosoofiliselt lahtiloetav. Sellega koos

tuleb kõrvale jätta kõik tüüpilises ornamentaalses stiilis biograafilises romaanid, ilukirjanduslikud «filosoofide elulood»; samas pole ometi eelistatavamad ka need biograafiad või psühho-biograafiad, kus süsteemi geneesi seletatakse psühholoogistlikult empiiriliste protsesside kaudu, olgu psühhoanalüütilisi, historitsistlikke või sotsioloogilisi vahendeid kasutades. «Ei, on vaja mobiliseerida hoopis teised ressursid, kui hakatakse algatama uut biograafiaprobleematikat üldiselt ning filosoofide biograafiate problemaatikat üksikult; ja selleks on vaja vähemasti pärisnime ja signatuuri uut analüüsi.» Sest ei filosoofiliste süsteemide immanentsed lahtilugemised, olgu struktuuralsed või mitte, ega empiirilisi-geneetilisi välised lahtilugemised pole kunagi küsimuse alla pannud «teoste» ja «elu», süsteemi ja süsteemi subjekti vahelise piiri jõudu, *dynamis*'t. See piir — Derrida ütleb, et nimetab teda *dynamis*'eks «tema jõu, tema võimu, tema virtuaalse ja mobiilse võimsuse pärast» — pole ei aktiivne ega passiivne, ei seesmus ega välisus. Ja ennekõike ei ole ta mingi peen joon, nähtamatu või jagamatu kriipsuke, millest ühele poole jääb filosoofide suletud ala, teisele poole aga autori elu, identifitseeritav tema nime abil. Pigem peab ütlema, et ta läbib need mõlemad «kehad», nii teostekorpuse kui autori enese keha, järgides seadusi, millest meil praegu hakkab idanema alles esimene aim. (Keeleoskajale täpsemalt ja kui-vemalt: «Cette bordure divisible traverse les deux «corps», le corpus et le corps, selon des lois que nous commençons seulement à entrevoir.»)

Esimeseks raskuseks, ütleb Derrida, mida me uut analüüsi ette võttes kohtame, on see, et elule kui bioloogia ja biograafia objektile ei asetatu mingit pahempidistust — surma, mis oleks vastavalt tanatoloogiale ja tanatograafia objektiks (kr k *thanatos* 'surm'). See, et «elul» endal on aga küllaltki palju vaeva teadusliku objekti õigustesse astumisel, johtub iseäranis sellest, et nn eluteadustes alati peab olema ette valmistatud majutamispaik ka elufilosoofia jaoks. Teiste, mitte-elu ehk surma teadustega ei pea sellist vaeva nägema. Mis omakorda annab alust väita, et «kõik need teadused, mis endale vallutavad teaduslikkuse ilma mingi viivituse või ülejäägita, on surmateadused; ja et surma ja teadusliku objekti määruslike õiguste vahel on ko-implitsiitne seos, mis huvitab meid ja huvitab teadmisiha.» Kõiki neid tingimusi arvestades jõuame aga ka arusaamiseni, et bioloogilise diskursuse lausuja, nn elav subjekt on ise vältimatult osa oma objektist (olgu siis «partie prenante ou partie pris» — süüdistav või süüdistatav pool), oma uurimis-

alast, lülitades sellesse koos kogu oma tohtu filosoofilise, ideoloogilise ja poliitilise teadmistehulgaga, koos kõigi nende jõududega, mis ta toimima sunnivad, koos kõige sellega, mis potentsiaalsena kätkeb bioloogi või bioloogiderühma subjektiivsuses. «Kõik need arvestused (évaluations) märgitsevad õpetlase signatuuri ja inskribeerivad biograafilise bioloogilisse,» rõhutab Derrida.

Enne kui nüüd Derridad jälgides jõuame Nietzsche, osutagem: selline vastandus elu-objekti/surma-objekti, bioloogia/tanatoloogia jne vahel on Derrida diskursuses märksa reegli- ja ootuspärasem, kui esialgu võiks arvata. Siin tuleb viidata varasemale: nimelt olj Derrida juba kaheksa aasta eest ühes intervjuus hoiatanud, et dekonstruktsioon ei tohi rahulduda lihtsalt metafüüsika binaarsete opositsioonide neutraliseerimisega: ei tohi vahele jätta nende opositsioonide ümberpööramise faasi (phase de renversement). See faas pole kronoloogiline, vaid struktuuriline paratamatus: «Selle paratamatuse mõistmine tähendab äratundmist, et klassikalises filosoofilises opositsioonis ei ole meil tegemist mingi rahuliku koosseksisteerimisega, *vis-à-vis*'ga, vaid vägivaldse hierarhiaga. Üks kahest liikmest kasutab teist (aksioloogiliselt, loogiliselt jne), on hõivanud kõrgema koha. Opositsiooni dekonstrueerimine tähendab kõigepealt hierarhia ümberpööramist antud momendil. Kui jäetakse hooletusse see ümberpööramise faas, unustatakse, et opositsioonil on konfliktiline ja alistav struktuur» («Positions», Paris, 1972, lk 56—57). Mõistame nüüd segadust, mis biograafiaprobleematikat läbi vaatama asudes tekib, kui aktualiseeritakse tõsiasi, et «elu» kui teaduse objekti kõrval puudub «surm» kui teaduse objekt. Iseäranis Nietzsche puhul tekib (psühhoanalüütiliselt asetatav) probleem, missugune õieti peaks olema «elufilosoofia» alateadvusse tõrjutud «surmafilosoofia»? (Teiste opositsioonide puhul on lihtne näha, et seal on materialism idealismi tõrjutu, kuri hea tõrjutu, naine mehe tõrjutu, «teine» «sama» tõrjutu jne.) Seda arvesse võttes saab ehk ligikaudu aimata motiive, mis juhtisid Derrida järeldustele surma ja teadusliku objekti staatuse ko-implikatsioonist (ülal esitatud lihtsustatult).

NIETZSCHE

«Meie jaoks Öhtumaal on ehk Nietzsche nimi tänapäeval eelkõige selle nimi, kes ainukesena (võib-olla teisiti tegi seda Kierkegaard, ja võib-olla veel ka Freud) käsitles filosoofiat ja elu, teadust ja elufilosoofiat *enese nimega, enese nimel*. Ehk olles ainus, kes

seal mängu pani enese nime — *enese nime* — ja oma biograafiad. Võttes enda peale peaaegu kõik riskid, mis see kaasa toob: «temale», «nendele», tema eludele, tema nimele ja nende tulevikule, iseäranis aga sellele poliitilisele tulevikule, mis langes osaks tema poolt signeerida jäetule («l'avenir politique singulièrement de ce qu'il a laissé signer»).

Kuidas võidakse seda Nietzsche lugedes kahe silma vahele jätta? Teda loetaksegi selleks, et mitte jätta.

Comment ne pas en tenir compte quand on le lit? On ne lit qu'à en tenir compte.»

Nõnda alustab Derrida nüüd Nietzsche pärisnime ja autobiograafia analüüsi. Väljendustega, mis esialgu mõjuvad veidi hämaratena, igatahes läbitungimatutena. Panna mängu omaenese nimi, tuua lavale enda signatuurid, teha kõigest sellest, mis ta on kirjutanud elu ja surma kohta, oma allkirja «tohtu bio-graafilise ehiskeerd», see ongi Nietzsche teene — mille eest ta muidugi ei oota mingisugust tasu. Nietzsche on surnud: see aga pole lihtsalt empiiriline tõsiasi: «Olla surnud tähendab vähemasti seda, et ei mingi õnnistus ega needus, kas seda ette arvestati või ei, ei lange enam osaks (ne revient plus) nime kandjale, vaid ainuüksi nimele, mistõttu nimi, olemata ise kandja, on alati ja *a priori* surnu nimi.» Nime osa pole kunagi elava osa, ei kuulu kunagi elava juurde. Nii pole meil põhjust tänada Nietzsche selle eest, mis ta meile pändas enese nimel, sest see pänd nagu üldse igasugune pänd («comme tout legs») meenutab mürgitatud piima («un lait empoisonné»), mis juba ette oli segunenud kõige halvemaga meie ajas — ja seda mitte juhuslikult.

Derrida mängib sõnadega. «Kuulake seda sõna, millise kõrvaga tahate,» ironiseerib ta, kui hääldab sõna «legs» (pänd), mille hääldus prantsuse keeles on identne sõnaga «lait» (piim). Iga lugeja, arusaadavalt, tajub olukorda teisiti — ja teisiti tajume seda muidugi ka meie, lapulised. (See sõnamäng, muide, polnud Derridal 1979. a enam uus, vaid juba kasutamist leidnud ühes ta keerukaimalt teostatud väljaandes «Glas», 1974, Jean Genet'd analüüsides.)

Ma ei hakka lugema Nietzsche, jätkab Derrida, mitte kui filosoofi (kes tegeleb olemisega, eluga, surmaga) ega kui õpetlast, ka mitte kui bioloogi — eeldades, et neil kolmel tüübil on ühisjooneks abstraherumine kõigest bio-graafilisest ja et nad taotlevad mitte mõllida oma elu ja nime oma kirjutistesse. Hakkan lugema Nietzsche pärast «*Ecce Homo*» lavastamist, selle lavastamisest saadik. Sest just seal kasutab ta oma keha ja

nime kui argumente, väitealuseid, isegi siis, kui ta meile läheneb maskeeritult või pseudonüümiga, ilma pärisnimedeta. Need maskid või mitmuslikud nimed, nagu üldse igasugune mask ja jäljendusteooria (toute théorie du simulacre), tekitab ja esitavad end ikka seoses teatava proteksioonitaotlusega, lisaväärtuse-nõudmisega. Neis taotlustes ja nõudmistes tunneme ära tuttava elukavaluse, «elulise tagamõtte»: «kuid see elukavalus jääb kaotajaks pooleks, sestpeale kui too lisaväärtus enam ei kuulu elavale, vaid nimele nimele ja maskide kogukonnale.»

Hakkan teda lugema lähtudes sellest kellestki, kes meile või iseendale ütleb «*Ecce Homo*», ja tahab rääkida, «*wie man wird, was man ist*» — kuidas saadakse selleks, mis ollakse. «Hakkan teda lugema lähtudes sellest eessõnast «*Ecce Homo*!», mille kohta te võiksite öelda, et ta koekstensiivselt hõlmab kõiki Nietzsche teoseid, nõnda et kõik Nietzsche teosed ühtlasi saavad eessõnaks «*Ecce Homo*!» ja osutuvad ise ülekorratuks selles «*Ecce Homo*!» nimetatud teose «Eessõnas» (viimase rangemas tähenduses). Te teate ju peast selle esimesi ridu: «Aimates, et ma üsna varsti pean inimkonna ette astuma kõige rängemaga talle seni esitatud nõudmistest seast, näib mulle hädavajalik kõnelda sellest, *kes ma olen*. Õigupoolest peaks see ju teada olema: ma ei ole end «tuvastamata jätanud». Ebasuhte minu ülesande suuruse ja minu kaasaegsete *vääksuse* vahel ilmneb aga sellest, et mind ei ole kuuldud ega isegi mitte nähtud. Ma elatan end ära omaenese arvel; võib-olla on see vaid eelarvamus, et ma elan?»¹ («*Ich lebe auf meinen eignen Kredit hin; es ist vielleicht bloss ein Vorurteil, dass ich lebe?*») Nietzsche rõhutab siin lahkuminekut oma tegeliku identiteedi ja selle vahel, mida ta kaasaegsed mõistavad tema nime või õigemini vaid selle nime homonüümi «Friedrich Nietzsche» all. Nii ei või tema identiteet sõltuda kokkuleppest kaasaegsetega: ta võib selle saavutada üksnes läbi ennekuulmatu «lepingu iseendaga», jäädes võlgu vaid iseendale («*auf meinen eignen Kredit*»).

See võlgujäämine ei piirdu aga üksnes «Nietzsche võlaga Nietzschele». Just sellisama kurikavala signatuuri kaudu on Nietzsche oma võlglasteks, lepinguosalisteks teinud ka meid: «see lõputu krediidiandmine, «enese elatamine omaenese arvelt» puudub ka meid, ilma et sel oleks mingit ühis mõtetu tolle teise krediidiga, mida talle nime F. N. all võisid avada või keelduda avamast kaasaegsed. Viimane on nüüd juba valenimi,

¹ Tsitaadid siin ja edaspidi Jaan Unduski tõlkest.

pseudonüüm ja homonüüm, mis on silmakirjalikult varjanud teist Friedrich Nietzschet.» Olles seotud hulga hämarate kreidi- ja lepinguafääridega, sunnib seesugune pseudonüümsus meile peale lakkamatu enesumbusu, enese-kindlusete, aktualiseerudes iga kord, kui usume end lugevat Nietzsche signatuuri või «autograafi», või kui ta deklareerib: *mina*, Friedrich Nietzsche.

Siit saab seletuse krüptiline fraas «võib-olla on see vaid eelarvamus, et ma elan?». See, kes elab omaenese arvelt, ei saa praegusel hetkel — kirjutamise hetkel — kuidagi olla kindel, et talle kunagi tasutakse; tasuda võib talle aga alles keegi teine, see, kes silmakirjaliku pseudonüümi varjust avastab «teise» Friedrich Nietzsche. Nisugune asi pole aga võimalik sellal, kui tolle nime kandja alles ise end «omaenese arvel elab» (leping katkeks), niisiis saab alles pärast nime kandja surma selgeks, kas tema elu oli eelarvamus või mitte. «Après ou pendant l'arrêt de mort» — kas pärast surmaseisakut või surmaseisaku kestes. — «Ja kui elu tulebki tagasi, tuleb ta tagasi nimele, mitte elavale, kuuludes elava nimele *kui* surnu nimele.»

Et tema «elu on eelarvamus», selle kohta leiab Nietzsche hõlpsasti kinnituse: «Mul pruugib ainult kõnetada üht neist «harituist», kes saabuvad suvel Ülem-Engadini, veendumaks selles, et ma ei ela... Säärane olukord tingib kohustuse, mille vastu õigupoolest minu harjumuspära, veelgi enam aga minu instinktide uhkus mässu tõstab, nimelt kohustuse öelda: *Kuulake mind! Sest ma olen see ja see. Ärge mind eelkõige segi aja-gel!* Nietzsche «harjumuspära» ja «instinktide uhkus» tõstavad mässu, sest tema loomupäraks on varjata end alati maskidega, alati teeselda (et elu on teesklust, tuleb teesklust jaatada); siit, ütleb Derrida, võib kõigepealt teha järelduse, et ka kõnealune leping iseendaga tema jaoks tegelikult on loomuvastane, enesele pealesunnitud. Ometi võib ka too ennastesitav «ma olen see ja see» — *«ich bin der und der»* — ikkagi veel olla kurikaval teesklust. Tähendad, kui tõlgitsek-sime seda ütlust kui lihtsalt oma identiteedi esitamist, võiks Nietzsche meid tegelikult ikka veel tüssata; järelikult tuleb kõike seda, mis Nietzsche järgnevalt kõneleb, hinnata ning ümber hinnata («ümber väärastada») tollestsamast ebakindlusest lähtudes.

Kui nüüd võtame arvesse 1) seda nominaalset lepingut iseendaga, mis garanteerib, et «ma elan» astub jõusse alles nõndalau-suja surma hetkest, 2) filosoofi seost oma «suure nimega», tema süsteemi piirava signatuuriga, mis sõltub mingist sedavõrd uudest psühholoogiast, et pole loetav ei mingi üksiku osana süsteemi sees ega ka entsüklo-

peedilise filosoofia-psühholoogia alal, 3) et seda kõike öeldakse eessõnas raamatule «*Ecce Homo*», kusjuures eessõna signatuuriks on pandud «Friedrich Nietzsche», raamatu viimased sõnad aga on «Kas mind on mõistetud? *Dionysos ristilöödu vastu...*» (*Nietzsche-Ecce-Homo-Kristus*, olemata ei Kristus, ei Dionysos, on tegelikult teatav nime-vastatus, kontra-nimi, kahe nime vaheline võitlus): niisiis, seda kõike arvesse võttes hakkame aduma, kuidas õieti pluraliseeruvad pärisnimi ja homonüümiline mask Nietzsche tekstis ning kuidas ta kõik selliselt paljunenud «nimelapsed» (Derridal «les fils du nom», võib tähendada sama hästi «nimelõngad») eksi ajab «kõrva labürindis». «Cherchez les bords, les parois, les couloirs» — otsige piire, seinu, käike.

Initsiaalidega F. N. signeeritud eessõna ja esimese peatüki «Miks ma nii tark olen» vahel märkab Derrida üht lühikest dateeritud üheleheküljelist teksti, nn eksergonit. Just see näib talle olevat lõiguks, kus rebe-ne autobiograafilise aja rahulik, turvaline kulg:

«See leht on dateeritud. Dateeritud, niisiis signeeritud. Ja «dateerima sellest ja sellest päevast» tähendab ühtlasi signatuuri kohale viitamist. See lehekülj on dateeritud selles mõttes, et ta ütleb «täna», ütleb «minu sünnipäeval». Sünnipäev on hetk, mil aasta enese ümber täisringi teeb, end ümber keerab, iseendaga kokku saab ja aasaks sõlmub, annuleerub ja uuesti algab. Siin on ta minu 45-aastaseks saamise päev, aastapäev, mil ma saan 45. Justkui elu keskpäev. Umbes sellesse ikka paigutatakse tavaliselt elu keskpäev, see keskpäeva-deemon, suure päeva ilma varjuta poolitus.

See vaheleht algab nii: «*An diesem vollkommenen Tage, wo alles reift*, sel täiuslikul päeval, mil kõik küpseb ning mitte üksnes viinamarjakobar pruuniks ei tõmbu, heitus üle minu elu päikesepilk — *fiel mir eben ein Sonnenblick auf mein Leben.*»

Varjudeta hetk, mis kõlab kokku kõigi Zarathustra «keskpäevadega». Jaatus hetk, mis tuleb ikka tagasi nagu sünnipäev, kust võidakse ühekorraga heita pilk nii ette kui taha. Igasuguse negatiivsuse vari on kadunud: «ma nägin seljataha, ma nägin välja-vaateid, eales ei ole ma näinud nii palju ja nii häid asju ühekorraga.»

Ometi helistab see keskpäev matusekella. Mängides keelega, matab ta oma 44 aastat maha; kuid see, mille ta maha matab, on surm, ning mattes surma, on ta päästnud elu — ja surematuse: «Mitte ilmaaegu ei matnud ma täna maha oma neljakümne neljandat eluaastat, ma *vöisin* ta matta, — mis temas elu oli, on päästetud, on sure-

matu. *Kõigi väärtuste ümbervääristamise esimene raamat, Zarathustra laulud, Puuslike-hämarus*, minu katse haamerdades filosofofeerida — kõik selle aasta, isegi viimase veerandaasta annid! *Kuidas ei peaks ma tänu-lik olema kogu oma elule?* — Ja nõnda jutustan ma enesele oma elu. *Und so erzähle ich mir mein Leben.*»

Ta ütleb just: ma jutustan *enesele* oma elu, niisiis kannan ta ette, pajatan *enda* jaoks. Nõnda lõpebki see eksergon tol lendleheküljel eessõna ja «*Ecce Homo*» alguse vahel.»

Nõnda kõneleb 49-aastane Jacques Derrida Montréalis 90 aastat pärast seda, kui Nietzsche oma «*elu keskpäeva*» tähistada võis. «Võtta oma elu vastu kui kink, või pigemini, olla elule tänu-lik selle eest, mis ta kingib, jäädes ometi *minu* eluks; täpsemalt tänada teda (see ongi kink), tänada selle eest, kes on võinud kirjutada ja signeerida kirjutatu tolle nimega, millele ma enda arvelt olen avanud krediidi, ja mis ei või saada selleks, milleks ta on saanud, muidu kui lähtudes sellest, mida kinkis tänavune aasta (need kolm ülesõpetud teost), ja selles sündmuskäigus, mille dateerib päikese ringkäik või õieti üks osa tema ringkäigust, tema tagasitulek; niisiis jaatada möödunud asju, neid 44 aastat kui häid, kui midagi seesugust, mis igavesti ning surematuna ikka tagasi peab tulema: just see *konstitueeribki*, kogub, sõlmib kokku ja paneb paigal püsima tolle auto-biograafilise jutustuse kummalise oleviku. «*Und so erzähle ich mir mein Leben.*» Mattes maha surma ja jättes ülejääva alles kui surematu, ei ole see jutustus *auto-biograafiline* mitte ses mõttes, et allkirjutanu jutustab oma elust, oma möödunud elu tagasitulekust eluna ja mitte surmana, vaid ses mõttes, et ta oma elust jutustab *isendale*, olles jutustamisakti esimene, kui mitte ainuke adressaat. Teksti sees. Ja kuna jutustuse «*mina*» konstitueerub üksnes igavese tagasituleku arvel, ei olegi teda olemas ega või ta oma jutustust ette ära signeerida igavese tagasituleku *näol*. Kuni praeguseni, *kuni praeguse hetkeni* olen mina, elav, võib-olla ainult eelarvamus. Signeerida või kinnitada võib üksnes igavene tagasitulek.»

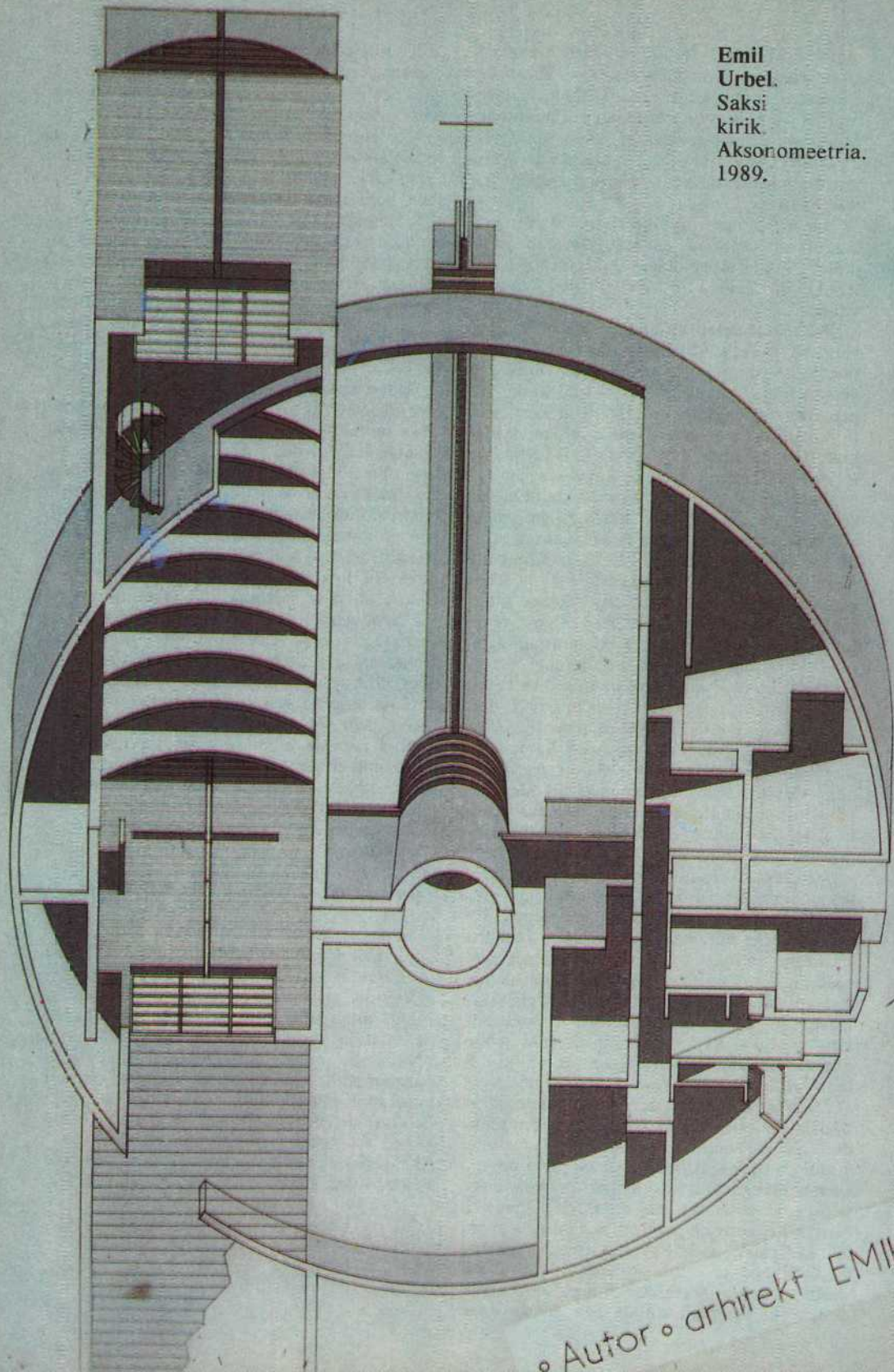
Nõnda kõneleb Derrida. Pikkade kirglike lauseperioodidena, mida ei saa vahendada päris täpselt, aga selle kire (ja mõnu, rütmi) huvides jätsime ta sõnavigurid praegu kommenteerimata. «*Vous ne pouvez donc penser le nom ou les noms de Friedrich Nietzsche, vous ne pouvez les entendre avant la réaffirmation de l'hymen, avant l'anneau ou l'alliance du retour éternel*» — te ei või niisiis mõelda Nietzsche nimest või nime-dest, te ei või neid kuulda ega mõista enne

selle abielu korduvat jaatamist, mis sõlmib igavese tagasituleku liidu, ringkäigu, aasa («*anneau*» muidugi võib tähendada sama hästi abielusõrmust). Nietzsche elu, tema elu-ja-teoseid ei võida mõista enne tema topeltjaatust: «*jaa, jaa*», enne kui mõistetakse varjuta kinki, keskpäeva küpsust. «*Kuulake veel kord Zarathustra eeskõnet.*»

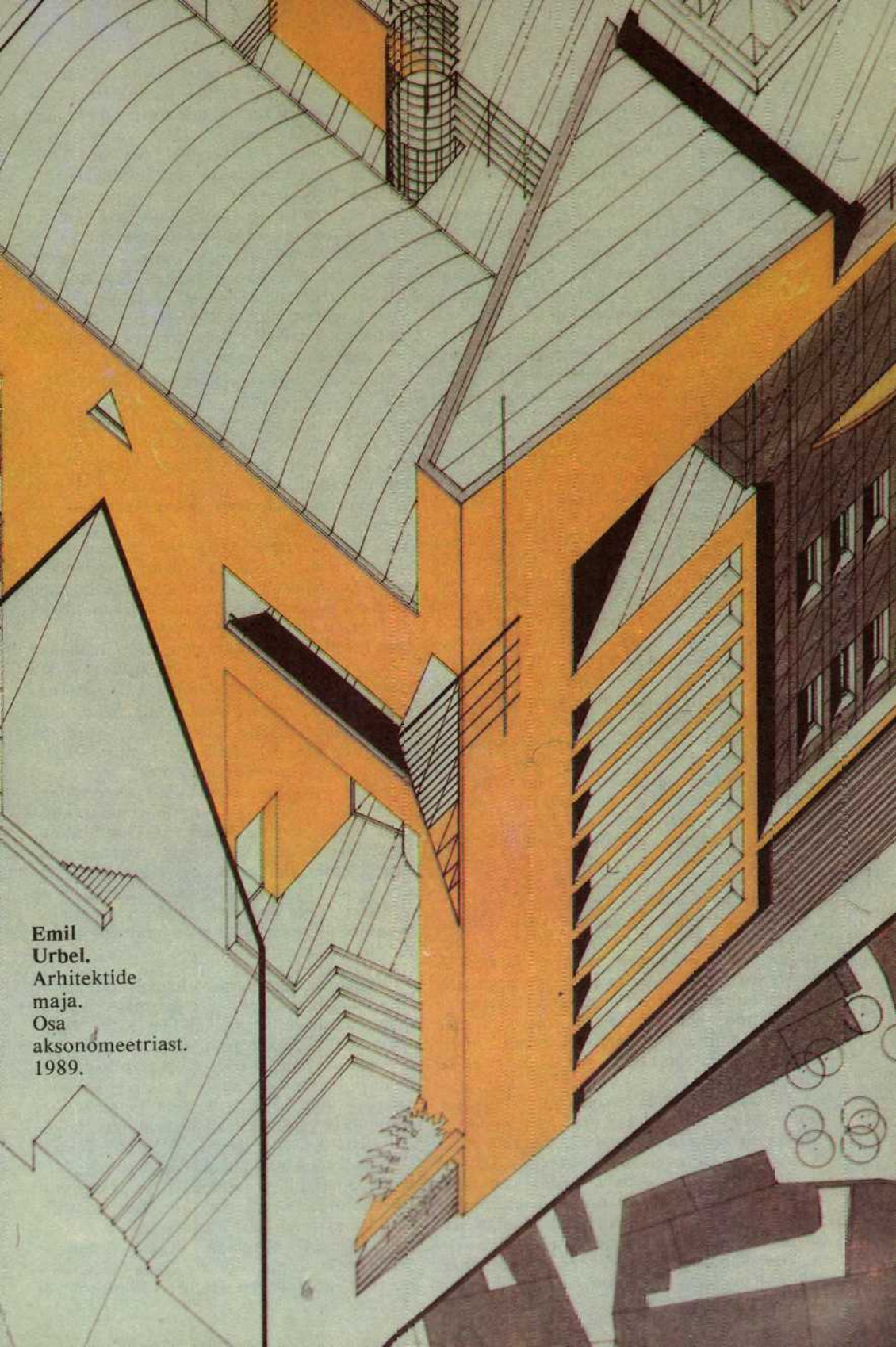
(Viiteks: «*Kui Zarathustra oli kolmkümmend aastat vana, jättis ta oma kodumaa ja oma kodumaa järve ning läks mägedesse. Siin nautis ta oma vaimu ja üksindust ega väsinud sellest kümnel aastal... — Nõnda algas Zarathustra loojak.*» — «*Nõnda kõneles Zarathustra*», Tartu, 1932, tlk J. Palla, lk 7—23.)

Enne keskpäeva-käsitluse lõpetamist tuleb Derrida veel kord tagasi «*Ecce Homo*» eessõna ja teksti vahelise dateeritud lühilõigu, eksergoni juurde. Mis, nagu selgus, ei saa olla dateeritud. «*Eksergon*», *exergue*, on üks Derrida lemmiksõnu: prantsuse keeli tähendab ta mingit väikest selgitust, motot või kommentaari teose äärel. *Eksergon* Nietzsche teksti teel märgib maha koha, mille järel elu hakatakse ette kandma, «*retsitteenima*», st taas jaatama, üle kinnitama — *jaa, jaa, aamen, aamen* — kuivõrd ta igavesti tagasi peab tulema (mitte küll tervikuna, märgib Derrida, vaid valikuliselt — alles jättes elava, maha mattes surnu). Siin kuulutatakse välja «*elu abielu elu enesega*»; ometi jääb too vahelõik, EKSERGON, ise kuhugi kõrvale nii teosest kui autorist, olemata ikkagi neist väljaspoolne. Kuulutades elu keskpäeva, ei saa ta ometi panna paigal püsima tolle keskpäeva kohta ennast; nii jääb keskpäev paratamatult poolituseks, piiriks, kustuvaks ääreks, mis küll tuleb tagasi iga päev ja iga aasta, määrab aga, et kõik enne või pärast öeldu on öeldud kas ennelõunal või pärastlõunal. Lausungid nagu «*Friedrich Nietzsche on öelnud seda ja seda*», «*Friedrich Nietzsche on mõelnud seda ja seda*» muutuvad niisiis ühtaegu topeltmõttetuks ja topeltmõttekaks: «*ei ole enam varju, ning kõik lausungid enne ja pärast, paremal ja vasakul on ühtaegu võimalikud (Nietzsche on öelnud peaaegu kõike) ja paratamatult vasturääkivad (ta on öelnud omavahel täiesti kokkusobimatuid asju, ja öelnud ka seda, et ta neid ütles).*» Enne «*Ecce Homo*»st lahkumist pakun teile veel üheainsa näite sellest vasturääkivast topeldatusest, ütleb Derrida.

Emil
Urbel.
Saksi
kirik.
Aksoromeetria.
1989.



• Autor • arhitekt EMIL



Emil
Urbel.
Arhitektide
maja.
Osa
aksonomeetriast.
1989.

Et Derrida nüüd analüüsiks valib just Nietzsche autobiograafilise asendi neurootilises isa-ema-lapse (patsiendi) kolmnurgas, johtub osalt muidugi Nietzsche eneseanalüüsi kokkulangemistest psühhoanalüütilise oidipaalsuse-dogmaga. Peab aga siiski meeles pidama, et «kui psühhoanalüüs sellest /st oidipaalsusest/ teeb omale dogma, ei ignoreeri ta siiski, et on olemas nn pre-oidipaalsed suhted lapsel, ekso-oidipaalsed vaimuhaigel ja para-oidipaalsed teistel inimestel» (G. Deleuze, F. Guattari, *l'Anti-OEdipe*. Paris, 1972, lk 60). Derrida taotluseks pole taandada Nietzsche enese-käsitlust perekonnaringi, ta kasutab oidipaalselt kolmnurka ennekõike seepärast, et seda nii pealetükkivalt pakub Nietzsche tekst ise.

«Minu õnn olemas olla, ehk isegi selle ainukordsus on saatuslik: ma olen, kasutades mõistukõnet, oma isana juba surnud, oma emana elan ma veel ja saan vanaks,» ütleb Nietzsche «*Ecce Homo*» esimeses peatükis «Miks ma nii tark olen». «*Ich bin als mein Vater bereits gestorben, als meine Mutter lebe ich noch und werde alt.*» Sellest isa-ema vastuolust, ütleb Nietzsche Derrida, tuleb kogu minu elu vastuolu, genealoogia, saatuslikkus, kuivõrd ma mõistatuslikult põlvnen oma mõlemast vanemast ja olen identne nende mõlemaga: olen ühtaegu oma surnud isa ja elav ema, surnud isa ehk surm, elav ema ehk elu. Olen nende kahe vahepealne, minu topelettõde johtub neist mõlemast. «Kuivõrd ma olen oma isa, olen ma surnud, olen surnu ja olen surm. Kuivõrd ma olen oma ema, olen ma visalt jätkuv elu, elav, elusolija. Olen oma isa, oma ema ja ma ise, ja ma ise, kes on mu isa, mu ema ja ma ise, minu poeg ja ma ise, surm ja elu, surnu ja elusolija, jne.»

Jälgitagu mängu prantsuse keele sõnade sugudega: «En tant que je suis mon père, je suis mort, je suis le mort et je suis la mort. En tant que je suis ma mère, je suis la vie qui persévère, le vivant, la vivante. Je suis mon père, ma mère et moi, et moi qui suis mon père, ma mère et moi, mon fils et moi, la mort et la vie, le mort et la vivante, etc.»

Nietzsche-Derrida: «Voilà qui je suis, un tel, une telle — vaat kes ma olen, sihuke ja seesugune; *ich bin der und der*, see tähendab kõike seda ja te ei või mõista ega kuulda minu nime, kui te teda ei kuula just selle kõrvaga, kuivõrd ta on surnu ja elusolija oma, on jagatud ja topeldatud, kuulub nii surnud isale kui ellujäänud, ellujäävale emale, kes elab mu üle sedavõrd, et võib mu viimaks mattagi. Ellujäänu on ema, üleela-

mine on ema nimi. See ellujäämine, üle-elu (cette survie) on minu elu, millest ta üle ulatub, ja minu surma, minu surnud elu nimi on omakorda minu isa nimi, või ka minu perekonnanimi.» Kas ei peaks iga kord, küsib Derrida, kui taotletakse identifitseerida tähtedega F. N. signeeritud lausungit, võetama arvesse seda isa-ema/surma-elu lavastamatut stseeni (cette scène irréprésentable)? Ja need Nietzsche lausungid siin ei kuulu autobiograafia alla ranges mõttes. On muidugi õige, et Nietzsche kõneleb oma «reaalsest» isast ja emast, aga ta kõneleb neist «*in Rätselform*»: sümboolselt, mõistu, justkui legendi või õpetussõna vormis.

Mis on sellise topeletpõlvnemise tagajärjeks? See topeletpõlvnemine, topeletsünd selgitab, kes ma olen ja kuidas ma määratlen oma identiteeti: kui topeldatud ja neutraalset. Nii Nietzsche: «Säärane kaksikpõlvnevus eluredeli kõrgeimalt ja madalaimalt pulgalt korraga, ühtaegu *dekadent-* ja *algus*olemine — see, kui üldse miski, aitab seletada ehk minule eriomast neutraliteeti, minu vabaparteilisust suhetes elu kui tervikprobleemiga. Tõusu ja loojangu märke haistma olen ma peenem, kui inimene eales on olnud, selles asjas olen ma õpetaja *par excellence*, — ma tunnen mõlemaid, ma olen mõlemad (*ich kenne beides, ich bin beides*).» Ma tunnen, olen mõlemad, olen kaks, kaksus, tunnen seda, kes ma olen, duaal, duell, duubel, mõlemad kaks korraga, elu-surm ja surm-elu. «*Deux, c'est la vie le mort,*» kaks, see on elusurm. Kui ma ütlen: ärge mind eelkõige segi ajage, ma olen see ja see, tähendabki see, et olen le mort la vivante, elusolija surnu. «Surnu loogika ja elusolija loogika, just nende kahe liit muudabki signatuurid enigmaatilisteks, kuna just selles liidus nad sepistatakse või pitseeritakse — ning võltsitakse: see on too keskpäeva deemonlik neutraalsus, vaba kõigest negatiivsest ja dialektilisest.»

«*Délivrée du négatif et du dialectique.*» — On märkimisväärne, et järgmisel päeval ümarlaua-arütelus hakkab Derrida Nietzsche veel kord üle psühhoanalüüsima, jõudes viimaks järeldusele, et Nietzsches tege-likult on peidus varjatud dialektika, hegeli-anism — «On peut facilement le montrer,» kinnitab ta vastuseks psühhoanalüütik Eugenio Donatole. Kas tõesti? — Seda küsimust referaadis uurima hakata on võimatu. Ka psühhoanalüütiline mõttekäik, mis lahti rullub vestluses Derridaga, on liiga spetsiifiline. Siiski tasub sest küsimusest üle lennates vähemasti rõhutada, et nn prantsuse dekonstruktiivismis küll on juba selle eelkäijatest peale (nagu Maurice Blanchot või



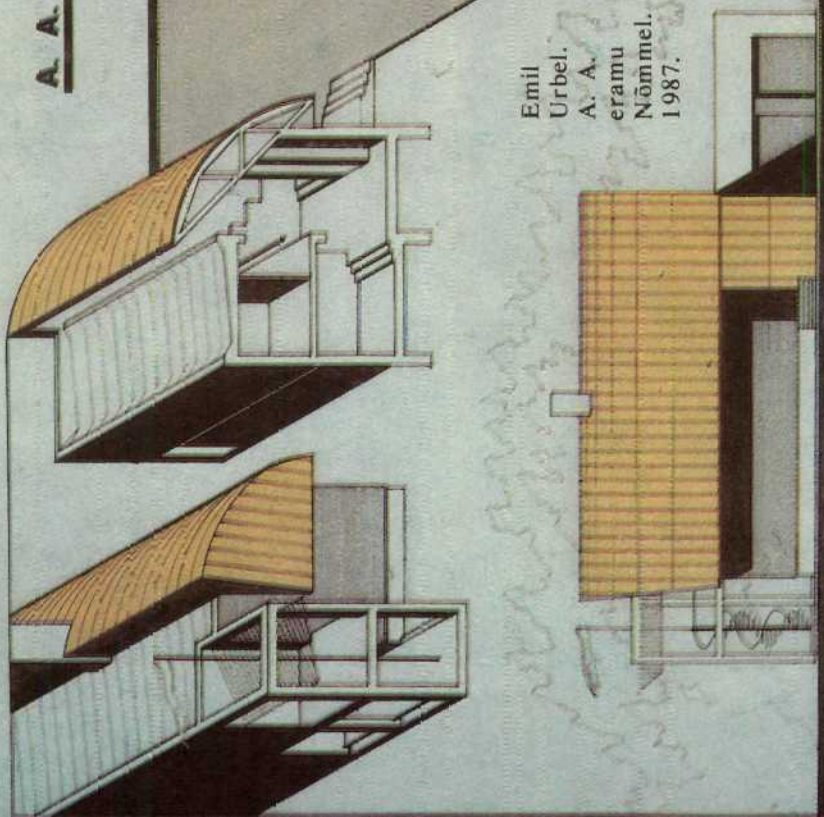
Nietzsche gümnaasiumiõpilasena



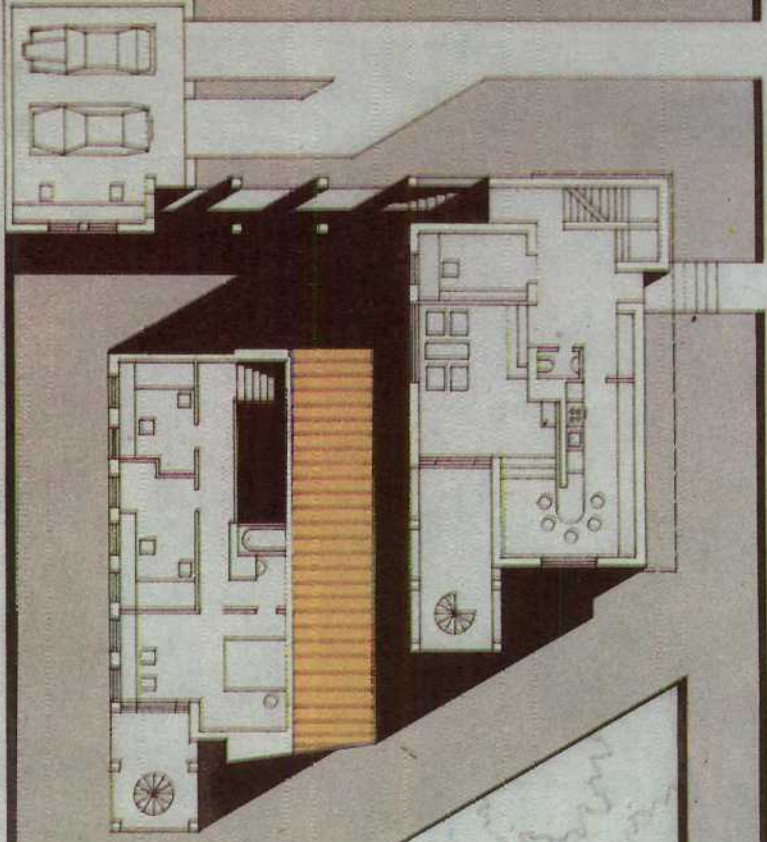
Nietzsche isa ja ema

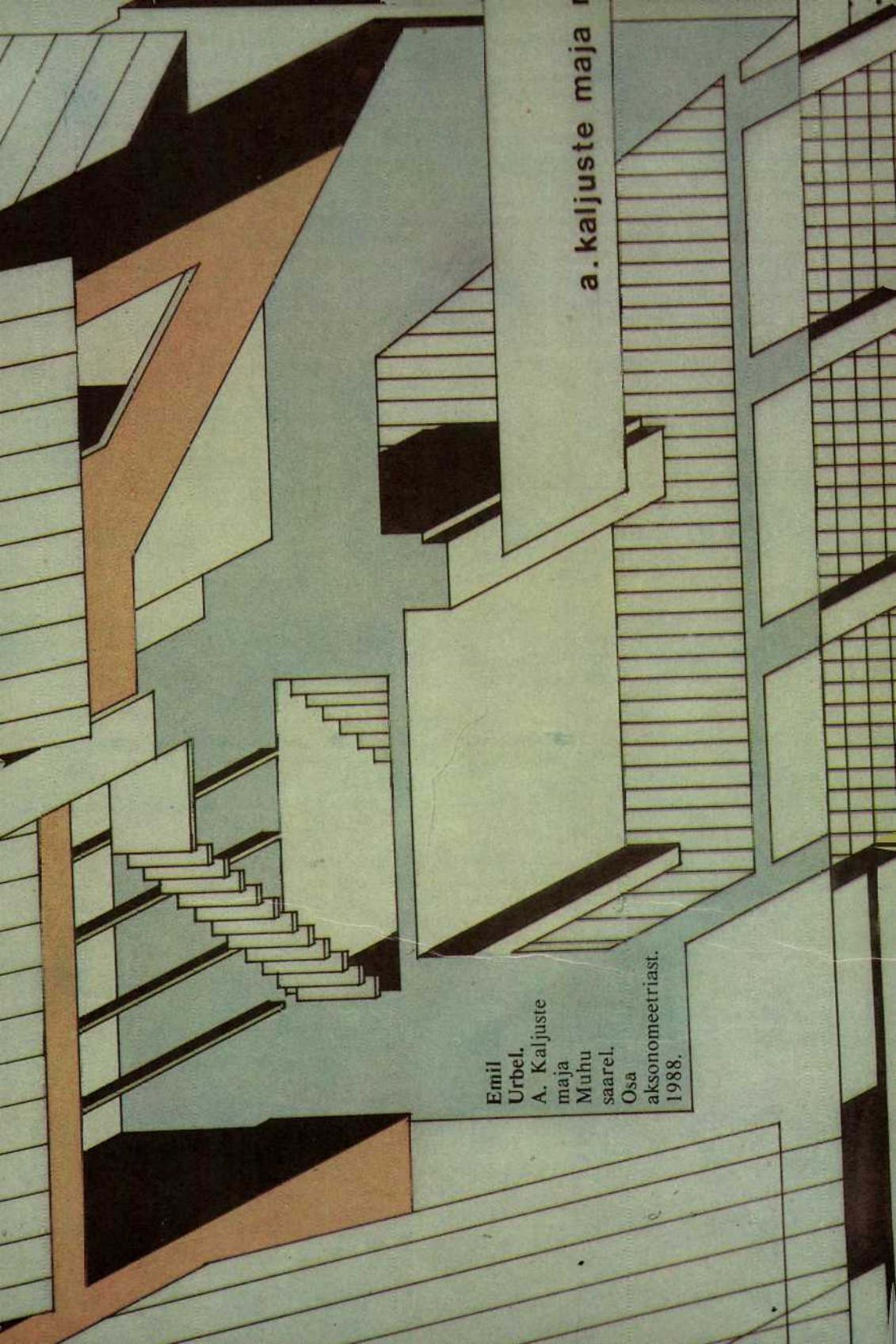
A. A. E R A M U N Õ M M E L E

emil urbel '87



Emil
Urbel.
A. A.
eramu
Nõmmel.
1987.





Emil
Urbel.
A. Kaljuste
maja
Muhu
saarel.
Osa
aksonomeetriast.
1988.

a. kaljuste maja r

Georges Bataille) täitsa edukalt rakendatud kõrvuti nii Hegelilt kui Nietzschele päritud malle, ilma seejuures mingitesse silmanähtavatesse vastuoludesse sattumata. Ja Nietzsche ise luges palju Hegelit: see, mida loetakse vihuti ja eitades, avaldab rängemat mõju kui hõlbuga loetav. Siit võib edasi mõelda mitmes suunas.

«Minu lugejad teavad võibolla, mil määral ma dialektikat dekadentsi sümbolina käsitän, näiteks selle kuulsaimal juhtumil, Sokratese puhul,» räägib Nietzsche ise. Ja teatab siis: «Võttes niisiis arvesse, et ma olen *dekadent*, olen ma ühtlasi selle vastand.» «See kogemuste topeltrida, see juurdepääs näiliselt eraldatud maailmadele kordab end minu natuuri igas löikes — ma olen topel-

datud, kaksik, mul on veel «teinegi» nägu peale esimese. *Ning* ehk veel kolmaski...» — See «kaksikluse» vastuolu, selgitab Derrida loengus, läheb niisiis kaugemale kui mõni dialektiline opositsioon, kui ka viimane alati midagi säilitab kaduvast negatiivsusest. Siin saab oluliseks pigem teatav samm, jala-tõstmine *sinnapool*: siin puudutatakse, riivatatakse surma selles, mida ma nimetaksin võimaliku piiririkumise- ehk üleastumiskatseks (une *dé-marche de franchissement* ou de *transgression impossible*). «*Ecce Homo*»: «Et üldse midagi minu Zarathustrast mõista, peab arvatavasti lähtuma minuga sarnasest tingitusest — seisma ühe jalaga *sealpool* elu...» Teispoole opositsiooni elu/surm jääb Nietzschele veel ainult üks samm, tõdeb Derrida.

FRIEDRICH NIETZSCHE

1844 15. oktoobril sündib F. Nietzsche Preisi linnas Röckenis.

1849 sureb Nietzsche isa.

1850 ema kolib perega Naumburgi.

1858—1864 õpingud Pforta gümnaasiumis.

1864—1869 õpib Bonni ülikoolis prof.

Friedrich Ritschli juures klassikalise filoloogiat; Ritschli kolides Leipzigi jätkab Nietzsche oma õpinguid seal. Tõenäoliselt seal nakatub ta süüfilisse. Leipzigi tutvub Nietzsche Schopenhaueri filosoofiaga.

1867 okt — 1869 märtsini sõjaväeteenistus. Nietzsche vigastab lülisamba.

1869 aprillis saab Nietzsche Baseli ülikooli professoritooli. Astub Šveitsi kodakondsusse. Nietzsche sõbruneb Wagneriga.

1870—1871 võtab vabatahtliku haigeravitsejana osa Prantsuse-Preisi sõjast.

1872 ilmub «Tragöödia sünd muusika vaimust» (*Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*).

1873 ilmub «Ajakohatuid vaatlusi» (*Unzeitgemässe Betrachtungen*).

1878 ilmub «Inimlik, liiga inimlik» (*Mensch-*

liches, Allzumenschliches). Lahkelid Wagneriga.

1879 loobub professoritoolist, elab nüüdsest vaheldumisi Šveitsis ja Põhja-Itaalias.

1881 ilmub «Koidupuna» (*Morgenröte*).

1882 ilmub «Rõõmus teadus» (*Die fröhliche Wissenschaft*). Nietzsche tutvub Lou Saloméga.

1883—1884 ilmub «Nõnda kõneles Zarathustra» (*Also sprach Zarathustra*; eesti k 1932).

1886 ilmub «Sealpool head ja kurja» (*Jenseits von Gut und Böse*).

1887 ilmub «Moraali genealoogiast» (*Zur Genealogie der Moral*).

1888 valmivad «Vastkristlane» (*Der Antichrist*; trükkis 1895; eesti k 1918) ja «*Ecce Homo*» (trükkis 1908). Georg Brandes peab Kopenhaageni ülikoolis loengukursuse Nietzschele.

1889 jaanuaris Itaalias Torinos viibides kaotab mõistuse.

1900 25. augustil Nietzsche sureb Weimaris.

FRIEDRICH NIETZSCHE

AFORISME MITMEST RAAMATUST

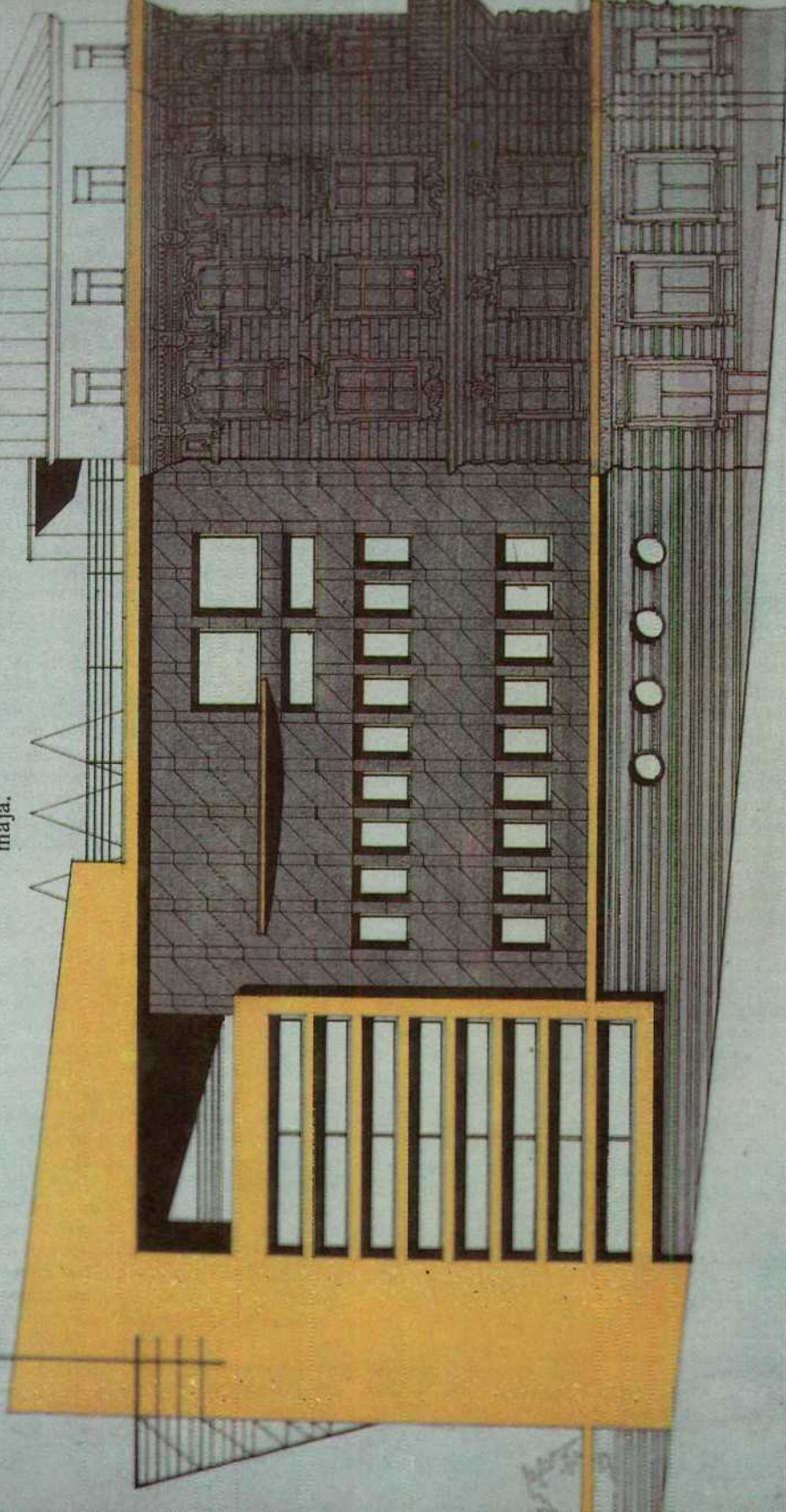
Milleks on hädasti vaja ükskõiksust. — Pole midagi vääramat kui tahta ära oodata, mida teadus ükskord esimeste ja viimaste asjade kohta lõplikult kindlaks teeb, ning seni tavakohasel viisil mõelda (ja nimelt uskuda!) — nagu seda nii sageli soovitatakse. Tung sellel alal tingimata vaid kindlastest tõdedest juhitud on religioosne järeltung ja ei midagi muud: varjatud ja vaid näiliselt skeptiline «metafüüsilise vajaduse» esinemisviis, mis on ühes mestis tagamõttega, et nood viimased kindlad tõed ei ilmu veel pikka aega vaateväljale ja ei seni on «usklike» õigus kogu valdkonnale käega lüüa. Neid kindlaid tõdesid kõige viimsemate horisontide kohta pole meil aga üldse vaja, et täisväärtuslike ja tublide inimestena elada, nagu pole neid vaja ka sipelgal, et hea sipelgas olla. Pigem peaksime selgusele jõudma, kust õieti tuleb too saatuslik tähtsus, mida me noile asjadele nii kaua oleme omistanud, ning selleks tuleb meil tunda eetiliste ja religioosete tundmuste arengulugu. Sest vaid nende tundmuste mõjul on tunnetuse kõige peenemad küsimused meile nii oluliseks ja kohutavaks muutunud; viimsetesse valdkondadesse, milleni vaimusilm suudab veel küündida, neisse ometi süüvida suutmata, on sisse sokutatud säärased mõisted nagu «süü» ja «karistus» (ja nimelt igavene karistus!), ning see on saanud teoks seda ettevaatamatult, et need valdkonnad on olnud meile tumedad. Iidsetest aegadest peale on kokkumatt fantaseeritud seal, kus pole suudetud midagi kindlaks teha, on keelitatud oma järglasi neid fantaasiaid tõsiselt ja tõena võtma, lõpuks veel rabavat trumpi kasutades, et usk olevat rohkem väärt kui teadmine. On aga nõnda, et nende viimaste asjade suhtes on hädasti tarvis mitte teadmist usu vastu, vaid ükskõiksust usu ja selle niinimetatud teadmise vastu! Kõik muu peab meile lähedasem olema kui see, mida meile seni on jutlustatud kui kõige tähtsamat; pean silmas küsimusi: mistarvis on inimene olemas? Misesugune saatus saab talle osaks pärast surma?

(Näited on tolgitud väljaandest *Nietzsche's Werke*. Leipzig: Naumann, 1895—1904. Rooma number iga fragmendist järel märgib köidet, araabia number lehekülge.)

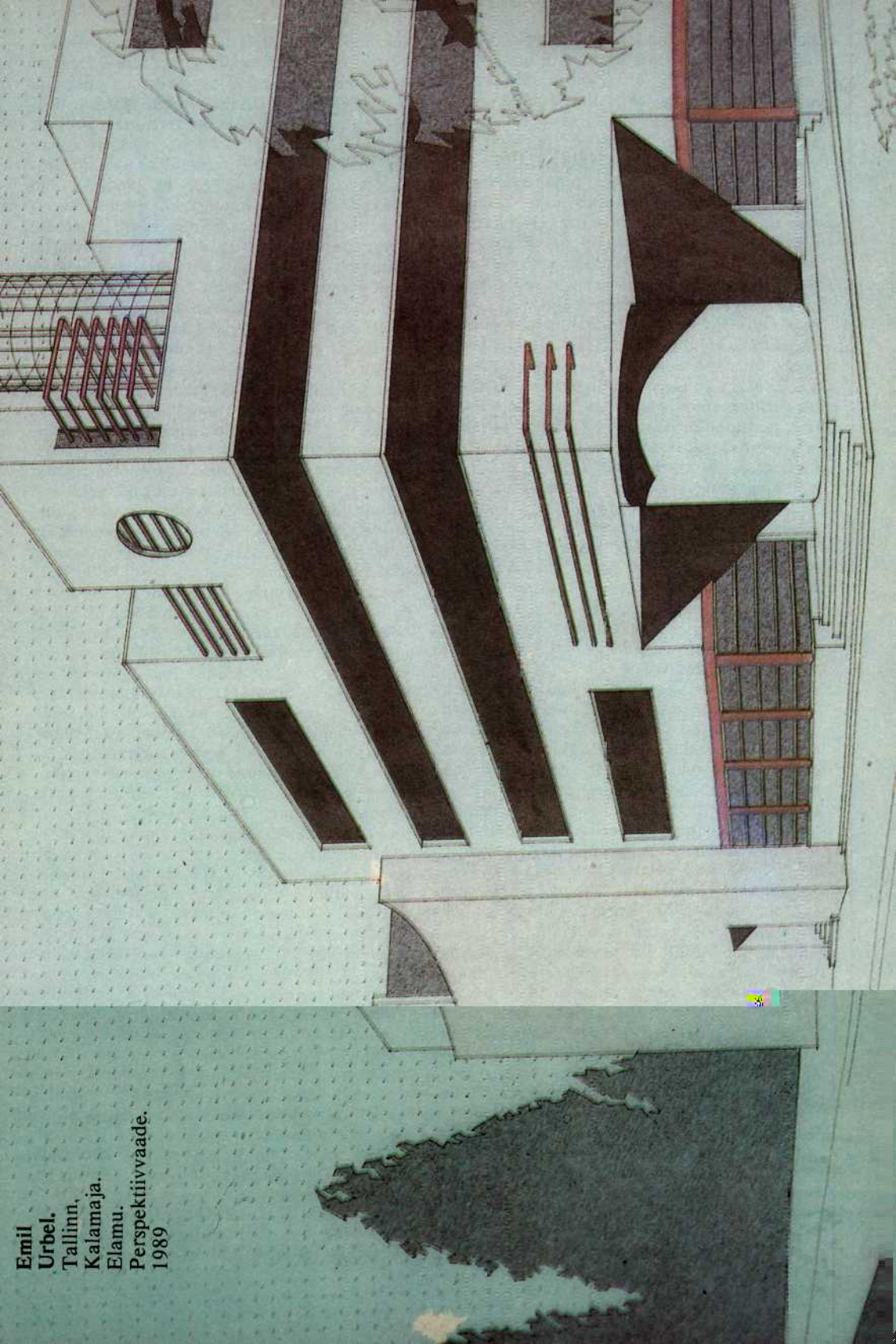
Kuidas ta lepid ära jumalaga? ja kuis need kurioosumid kõik kõlavad. Niisama vähe kui religioossete dogmaatikute küsimused, niisama vähe lähivad meile korda ka filosoofiliste dogmaatikute omad, olgu nad siis idealistid või materialistid või realistid. Nad kõik on selle peale väljas, et sundida meid otsustama aladel, kus pole vaja ei usku ega teadmist; isegi tunnetuse suurimatele austajatele on kasulikum, kui kõigele väljauritava kaudu mõistusega ligipääsetavale laskub petliku sookamara aur, läbitungimatuse, igivoolava määratlematuse hägu. Just võrdluse kaudu teadmismaa äärel asuva tumeduse riigiga tõuseb pidevalt heleda ja lähedase, lähima teadmise maailma väärtus. Me peame taas lähimate asjade heaks naabriks saama ja me ei tohi nii põlglikult nagu seni nendest üle, pilvede ja öökollide poole vaadata. Metsades ja koobastes, sootagustel ja sombuse taeva all on inimene tervete aastatuhandete kultuuriastmeid läbides liigagi kaua elanud, ja armetult elanud. Seal on ta õppinud põlgama juuresolekut ja naabrust ja elu ja iseenast — ja meie, meie, heledamate looduse ja vaimu väljade elanikud, saame praegugi veel, pärandusena, midagi sellest põlgusemürgist lähima vastu oma verre kaasa. (III, 201—203; «*Menschliches, Allzumenschliches*», 261.)

Vaimutürannid. — Vaid seal, kuhu langeb müüdi kiir, helendab kreeklaste elu; muidu on ta tüme. Ometi riisuvad kreeka filosoofid endalt just selle müüdi: kas pole nii, et nad justkui tahaksid päikesepaistest varju ja tumedusse asuda? Kuid ükski taim ei hoia valgusest kõrvale; õigupoolest otsisid nood filosoofid vaid heledamat päikest, müüt ei olnud neile küllalt puhas, küllalt helendav. Selle valguse leidsid nad oma tunnetuses, selles, mida igaüks nendest oma «tõeks» nimetas. Tookord aga oli tunnetusel suurem sära; ta oli veel noor ning teadis veel vähe oma radade raskustest ja ohtudest; tookord võis ta veel loota, et jõuab üheainsa hüppega kõige olemise keskpunkti, kus lahendab maailma mõistatuse. Nendel filosoofidel oli tugev usk iseendasse ja oma «tõesse» ning selle «tõega» rabasid nad jalust kõiki oma naabreid ja eelkäijaid; igaüks neist oli sõjakas ja jõhker türann. Võibolla pole tõe haldamise usust tulenev õnn maailmas

Emil
Urbel,
Arhitektide
maja.
Vaade
Apteegi tn.
1989.



Emil
Urbel.
Tallinn,
Kalamaja.
Elamu.
Perspektiivvaade.
1989



kunagi suurem olnud, kuid iial pole suurem olnud ka säärase usu karmus, ülbis, türannus ja kurjus. Nad olid türannid, niisiis seda, mida iga kreeklane tahtis olla ja mida igaüks oli, kui ta seda sai olla. Erand on vahest ainult Solon; oma luuletustes ta ütleb, kui väga ta türannivõimu põlgab. Ent ta tegi seda armastusest oma töö, oma seadusandluse vastu; ning olla seadusandja tähendab türannuse subliimeerunud vormi. Ka Parmenides andis seadusi, küllap ka Pythagoras ja Empedokles; Anaximandros rajas linna. Platon oli lihakssaanud soov saada kõrgeimaks filosoofiliseks seadusandjaks ja riigirajajaks; näib, et ta kannatas hirmsasti oma olemuse mittetäitumise pärast, ja elu lõpu- poole kogunes tema hinge kõige mustemat sappi. Mida rohkem võimu kreeka filosooflus kaotas, seda enam kannatas ta seesmiselt sapisuse ja häbistamiskire all; kui aga eri sektid oma tõdede eest tänaval võitlema hakkasid, siis ummistusid kõigi nende tõekosilaste hinged kiivuse ja raevu mudaga, türannlik element märatses nüüd mürgina iseenda kehas. Need arvukad väikesed türannid oleksid üksteist koos naha ja karvadega nahka pistnud; polnud enam kübetki armastust ja liiga vähe oli järele jäänud rõõmu omaenese tunnetamisest. Üldse kehtib juhtmõte, et türannid enamasti mõrvatakse ja et nende järglaskonna iga on üürrike, ka vaimutürannide kohta. Nende lugu on lühike, vägivaldne, nende järelmõju katkeb äkitselt. Peaaegu kõigi suurte hellenite kohta võib öelda, et nad on saabunud liiga hilja, nii ka Aischylos, Pindaros, Demosthenes, Thukydides; üks sugupõlv pärast neid — ja kõik on jäägitult möödas. Selles on kreeka ajaloo tormilisus ja õudus. Nüüd muidugi imetletakse kilpkonna-evangeeliumi. Ajalooliselt mõtelda tähendab nüüd peaaegu arvamist, nagu oleks kõikidel aegadel tehtud ajalugu juhtmõttel «võimalikult vähem võimalikult pikema ajaga!». Ah, kreeka ajalugu kulgeb nii kiiresti! Iial enam pole elatud nii pillavalt, nii mõõdutult kui Kreekas. Ma ei suuda uskuda, et kreeklaste ajalugu võttis omaks tolle loomuliku käigu, mida tema puhul nii ülistatakse. Nad olid selleks liiga mitmekülgset andekad, et tolle sammhaavalisel viisil nagu seda on kilpkonna võidujooks Achilleusega edasi liikuda — ja seda ju nimetatakse loomulikuks arenguks. Kreeklaste puhul läheb kulg kiiresti edasi, kuid niisama kiiresti ka allapoole; kogu masina liikumisele on antud säärane hoog, et üksainuski rataste vahele visatud kivi purustab kõik. Niisugune kivi oli näiteks Sokrates; ainsa õega oli filosoofiateaduse seni imeiliselt reeglipärane, kuid loomulikult liiga rutuline areng purustatud. Võiks küsida, kas

sokraatilise võlust vabaks jäädes poleks Platon leidnud filosoofilise inimese kõrgemat tüüpi, kes meile nüüd on jäädavalt kadunud. Talle eelnenud ajad on otsekuul saaraste tüüpide kujundajate töökojad. Kuues ja viies sajand näivad aga veel rohkematki töötavat, kui nad esile suutsid tuua; kuid piirduti töötamise ja kuulutamisega. Ja ometi leidub vaevalt rängemat kaotust kui tüübi kaotus, uue, seni avastamata jäänud filosoofilise elu kõrgeima võimaluse kaotus. Isegi vanematest tüüpidest on enamus halvasti edasi antud; kõik filosoofid Thalesest Demokritoseni näivad mulle erakordselt raskesti äratuntavad; kellel aga õnnestub need kujud uuesti luua, see liigub võimsaimat ja puhtaimat tüüpi kujutiste hulgas. Selline võime on muidugi harv, seda polnud isegi hilisematel kreeklastel, kes tegelesid teadusega vanemast filosoofiast; iseäranis näib, et Aristotelesel pole silmi peas, kui ta nimetatute ees seisab. Ja näib nii, nagu oleksid need suurepärase filosoofid elanud asjatult, või nagu nad tahtnuksid vaid ette valmistada sokraatiliste koolkondade vaidluse- ja vestlushimulisi hulki. Siin, nagu öeldud, on lünk, on arengukatke; pidi olema juhtunud mingi suur õnnetus ja ainus kuju, mille järgi saanuks ära tunda tolle suure kujundava eelharjutuse mõtet ning eesmärki, oli purunenud või ebaõnnestunud; mis tegelikult juhtus, on alati seks jäänud töökoja saladuseks. See, mis kreeklastel toimus — et iga suur mõtleja absoluutse tõe haldamise uss türanniks muutus, nii et ka vaimuajalugu nende poliitilise ajaloo kombel vägivaldse, ennatliku ja ohtliku iseloomu omandas — see asjade käik polnud omadega veel ammen- datud: kuni uusima ajani on toimunud palju samalaadset, kuigi üha harvemini ja vaevalt küll enam kreeka filosoofide puhta ja naiivse südametunnistusega. Sest üldiselt kõneleb praegu vastuõpetus ja skepsis liiga võimsalt, liiga valjult. Vaimutürannide periood on möödas. Kõrgema kultuuri sfäärides peab muidugi võimul alati koht olema, kuid see võim on siitepeale vaimuoligarhide käes. Ruumilise ja poliitilise lahutatuse kiuste moodustavad nad ühtekuuluvat seltskonna, kelle liikmed üksteist ära tunnevad ja tunnustavad, mida ka avalik arvamus ja rahvahulka mõjuvate ajakirjanike otsused soosivate või mittesoosivate hinnangutena saavad laiemalt tuntuks teha. Varem lahutanud ja tülliajanud vaimne üleolek vatsetse nüüd siduda: kuidas suudaksid üksikud püsima jääda ning kõiki vastuvoole trotsides elust läbi ujuda, kui nad endasarnast siin-seal samasugustes tingimustes elamas ei näeks ning sellel käest ei haaraks, tõrjudes võrdsetl ägedas võitluses niihästi poolvaimu ja poolhariduse ohlo- kraatilisest iseloomu kui ka juhuslikke katseid

rajada türanniat rahvahulkade mõjutamise abil? Oligarhid on üksteisele vajalikud, nad on omavahel parimad sõbrad, nad tunnevad oma eraldusmärke, jäädes sellegipoolset omaette vabaks; nad võitlevad ja võidavad, või siis hakkuvad, kuid ei alistu. (II, 242—246; «*Menschliches, Allzumenschliches*».)

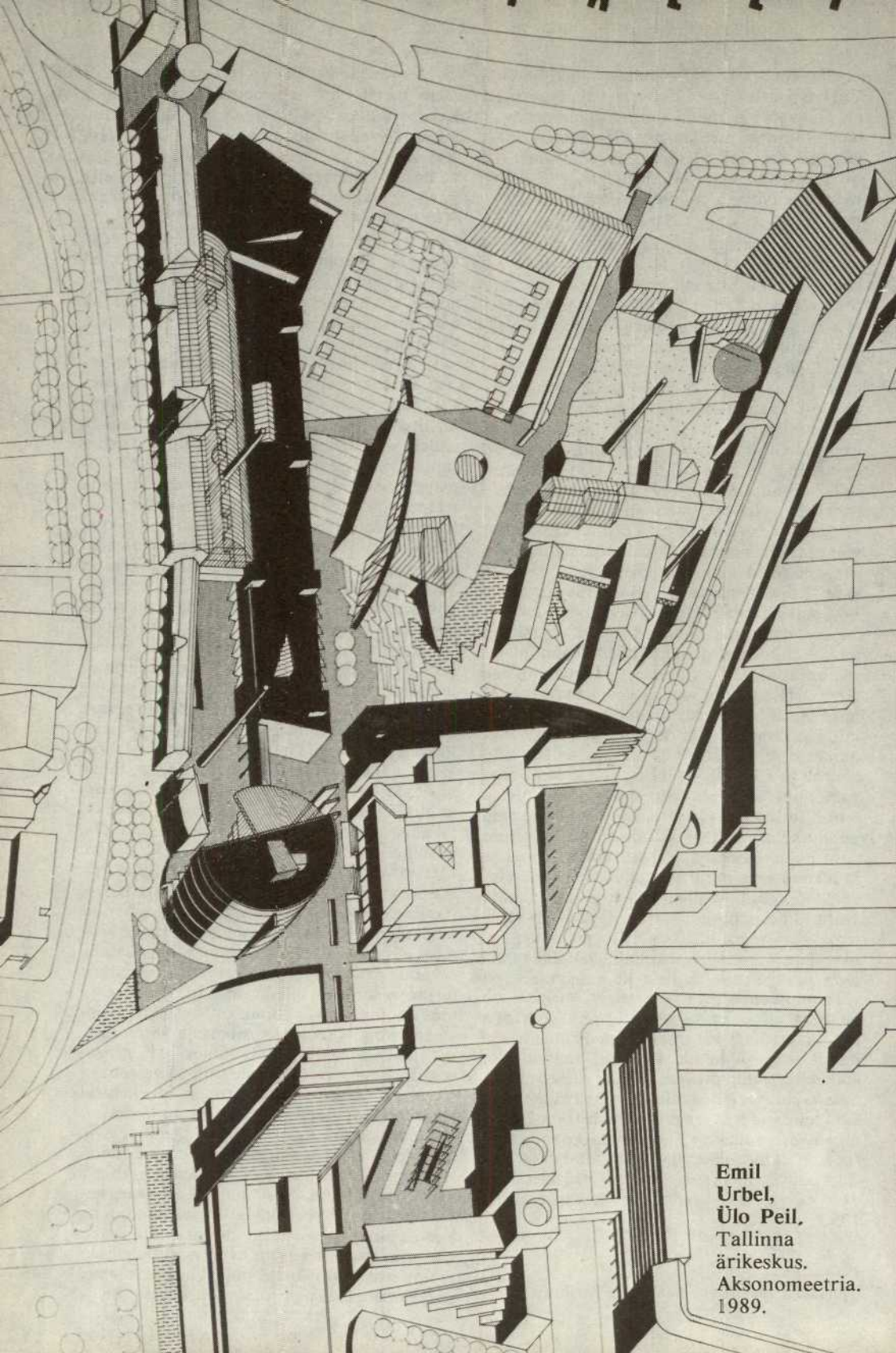
Patu päritolu. — Patt, nagu teda praegu kõkjalt ristiusu mõjusfääris tuntakse, on juudi tunne ja juudi leiutus, ja ristiusk on kogu kristliku moraalil nimel tõepoolset selle peal väljas olnud, et maailma «juudistada». Mis määral see tal Euroopas on õnnestunud, seda tajutakse kõige peenemalt võõrasuse astme järgi, mis kreeka muinsusel — patu-tundeta maailmal — meie tunde jaoks ikka veel on, vaatamata kogu heale tahte, mida terved sugupõlvad ja paljud väljapaistvad üksikisikud lähenemiseks ja liitumiseks on ilmutanud. «Ainult kui sa kahetsed, on jumal sulle armuline» — see kõlab kreeklasele naeruväärselt ja pahandavalt; ta ütleks: «Nõnda mõtelgu orjad.» Siin eeldatakse võimsat, ülivõimsat ning siiski neimalustlikku isiksust: tema võim on nii suur, et talle ei saagi kahju tekitada, välja arvatud au asjus. Iga patt on väärikuse haavamine, *crimen laesae majestatis divinae*¹ — ja ei midagi muud! Süütunne, alandus, põrnuheitmine — see on esimene ja viimane tingimus, millega tema arm seostub: tema jumaliku au taastamine niisii! Kas patt ka midu kahju tekitab, kas tema näol mitte sügavat ja kasvavat hukatust ei külvata, mis otsekui haigus sind haarab ja kägistab — sellest too auahne taevane juut ei hooli: patt on eksimus tema, mitte ühiskonna vastu! Kellele ta oma armu on kinkinud, sellele kingib ta ka muretuse patu loomulike tagajärgede suhtes. Jumal ja inimkond on siin nii lahutatud, nii vastandavalt mõistetud, et õigupoolset ei saa viimase vastu üldse patustada — iga tegu peab vaatlema vaid tema üleloomulike, mitte loomulike tagajärgede seisukohalt; nõnda tahab seda juudi tunne, millele kõik loomulik on vääritu iseenesest. Kreeklastele seavastu oli omasem mõte, et ka nurjatul teol võib olla auväärsus: isegi vargusel, nagu Prometheuse puhul, isegi loomade tapmisel hullumeelse kadeduse väljendusena, nagu Aiase puhul; oma vajaduses pahateole väärikust külge pookida leiutasid nad tragöödia, kunsti ning nautingu, mis juutidele, hoolimata kogu nende suurest luuleandest ja ülevuselembest, on sügavaimas olemuses jäänud võõraks. (V, 169—171; «*Die fröhliche Wissenschaft*», 135.)

Mis vanade kreeklaste religioossuses imes-tama paneb, on religioonist hoovav tänu-likkuse küllus: see on väga suursugune inime-ne, kes seisab looduse ja elu keskel! Hil-jem, kui pööbel saavutab Kreekamaal üle-kaalu, hakkab hirm vohama ka religioonis; ja ristiusk valmistab end ette. (VII, 74; «*Jen-seits von Gut und Böse*».)

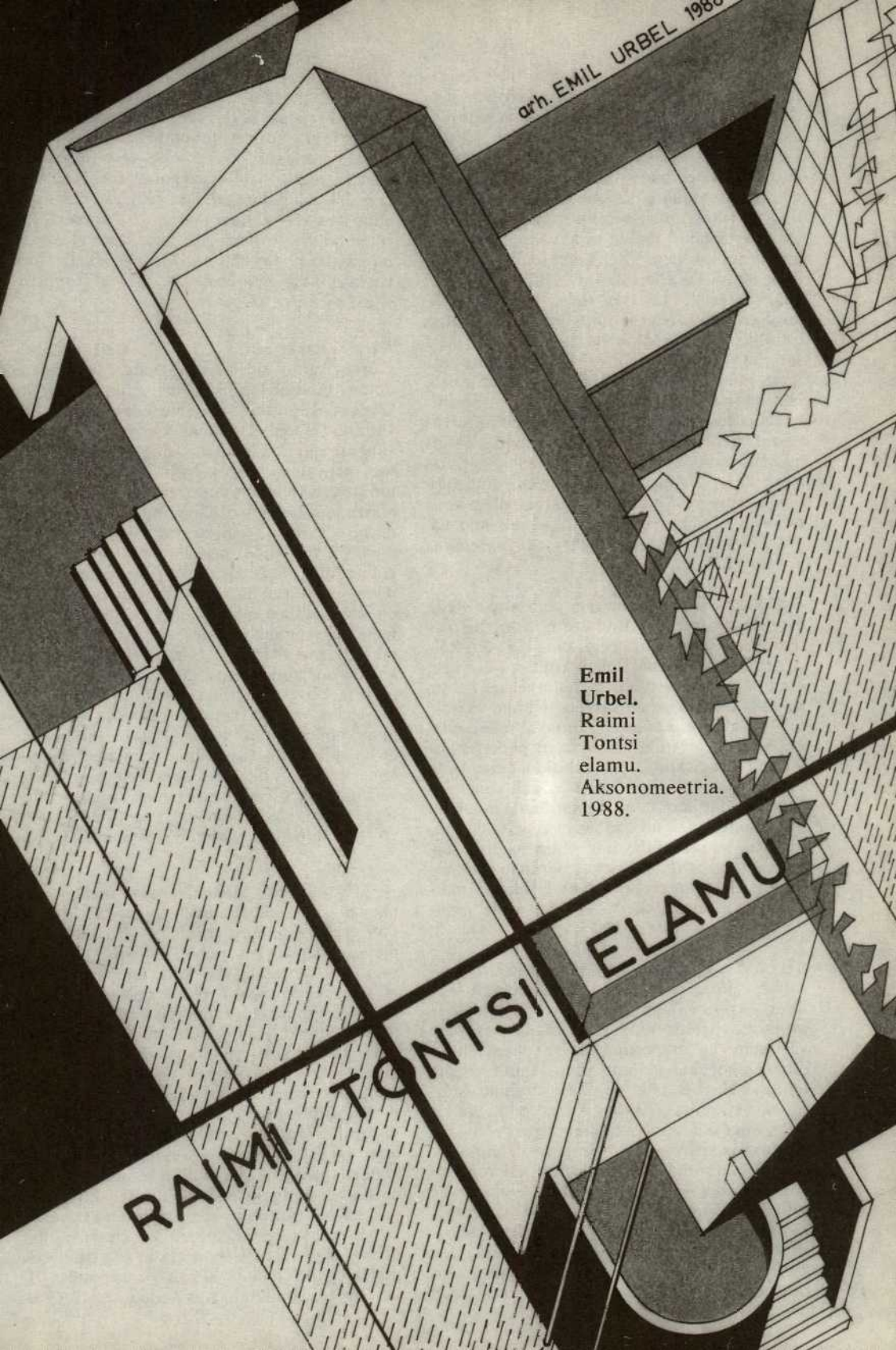
Ebakreekalik ristiusus. — Kreek-lased ei käsitanud homeroslikke jumalaid ülal endi kohal isandaina ega pidanud ennast nende all sulasteks, nagu seda tegid juudid; nad nägid nendes justkui ainult omaene-se kasti õnnestunuimate eksemplaride peegel-pilti, ideaali niisii, mitte oma olemuse vastan-dit. Tuntakse end omavahel suguluses ole-vat, püsib vastastikune huvi, omamoodi süm-mahhia. Inimene mõtleb endast üllalt, kui ta endale säärased jumalad annab, ning ta astub suhetesse, nagu need alamal aadlil on kõrge-maga; samal ajal on itali rahvastel tõeline talupoja-religioon, millega käib kaasas pidev hirm tigidate ja tujukate võimurite ning kur-jade vaimude ees. Kus Olümpose jumalad taandusid, seal oli ka kreeka elu süngem ja kartlikum. Ristiusk seavastu muserdas ja purustas inimese täielikult ning uputas ta otsekui sügavasse mutta; täieliku nurjatuse tundesse laskis ta siis korraga jumaliku halas-tuse säräl sisse kiirata, nii et üllatatu, armust uimastatu tõi kuuldavale vaimustuskarje ning uskus hetkeks, et kannab endas kogu taevast. Seda haiglast tundeekstsessi, selleks tarvi-likku pea- ja südamerikutust taotlevad kõik ristiusu psühholoogilised leutised: ta tahab hävitada, purustada, uimastada, joovastada, ta ei taha ainult üht: mõõtu, ja seepärast on ta sügavaimas mõttes barbaarne, asiaatlik, ebaüllas, ebakreekalik. (II, 127—128; «*Menschliches, Allzumenschliches*», 114.)

Renessanss ja reformatsioon. — Itaalia renessansis sisaldasid kõik positiivsed jõud, millele võlgname tänu nüüdisaegse kul-tuuri eest: seega siis mõtte vabastamine, auto-riteetide põlgamine, hariduse võit päritolust tuleneva kõrkuse üle, vaimustus teaduse ja inimese teadusliku mineviku vastu, indiviidi aussetõstmine, tõelisuse palang ja vastumeel-sus näilisuse, palja efekti suhtes: jah, renes-sansil oli positiivseid jõude, mis meie senises moodsas kultuuris pole enam sel määral maksvusele pääsenud. See oli selle aasta-tuhande kuldne ajastu, kõigile plekkidele ja pahedele vaatamata. Saksa reformatsioon seevastu kerkib esile mahajäänud vaimu ägeda protestina, mis polnud keskaegsest maailmavaatest veel sugugi küllastunud, ning kohtas selle lagunemise märke, religioosse elu erakordset lamestumist ja pealiskaudseks muutumist ootuspärase juubeldamise asemel sügava pahameelega. Oma põhjamaise jõu ja

¹ jumaliku majesteedi haavamise kuritegu



Emil
Urbel,
Ülo Peil,
Tallinna
ärikeskus.
Aksonomeetria.
1989.

An architectural drawing of a modern building, likely a residential or institutional structure. The drawing uses bold black lines and grey shading to define the building's complex, angular forms. A prominent zigzag pattern runs diagonally across the lower right portion of the image, possibly representing a facade or a structural element. The overall style is minimalist and geometric.

arh. EMIL URBEL 1988

Emil
Urbel.
Raimi
Tontsi
elamu.
Aksonomeetria.
1988.

RAIMI TONTSI
ELAMU

jonnakusega paiskas see inimese uuesti tagasi, sundis piiramis seisukorra vägivaldsusega peale vastureformatsiooni, tähendab katoliikliku ristiusu hädakaitse, ning lükkas kaheks kuni kolmeks sajandiks edasi teaduste täieliku ärkamise, tehes ühtlasi küllap alatiseks võimatuks antiikse ja kaasaegse vaimu täieliku ühtekasvamise. Renessansi suurt ülesannet ei saadud lõpule viia, vahepeal maha jäänud saksa vaim (kel keskajal oli piisavalt oidu olnud ikka ja jälle oma hüvangu nimel Alpe ületada) takistas seda. Poliitika erakordsest konstellatsioonist tuleneva juhuse tõttu jäi Luther tookord alles ning too protest sai jõudu: keiser kaitses teda, et kasutada tema uuendust surveabinõuna paavsti vastu, ja niisamuti soosis teda salaja paavst, et vastu kaaluks kasutada protestantlikke võrste keisri vastu. Selle kummalise kavatsuste kokkumängu puudumisel oleks Luther põletatud nagu Hus — ning võibolla oleks Valgustuse koidukuma kerkinud pisut varem ning kaunimas säras, kui seda nüüd võime kogeda. (II, 224—225; «*Menschliches, Allzumenschliches*», 237.)

Epikuros. — Jah, ma olen uhke selle üle, et ma mõistan Epikurose iseloomu vahet erinevamalt kui keegi teine, ja võin kõiges, mida ma tema kohta kuulen või loen, nautida antiikaja pärastlõunaõnne: ma näen, kuidas ta silm avarale valkjale merele vaatab, üle päikesesse kastetud rannakaljude, sellal kui suured ja väikesed loomad päikesepais- tel mängivad, kindlalt

pilgu all oli elanud nagu rõõmsameelne sõdur — oli pessimist! Ta käis eluaeg hea näoga ringi, varjates kogu see aeg oma viimset otsust, oma sisimat tunnet! Ka Sokratesele oli elu kannatus! Ning selle eest maksis ta veel kättegi — tolle varjatud, hirmsa, vaga ja mõnitava ütlusega! Kas pidi üks Sokrates enda eest veel kättegi maksuma? Kas tema üli- rikkalikus vooruses jäi üks suuremeelsuse tera vajaka? Oo sõbrad! Me peame ületama ka kreeklasi! (V, 264—265; «*Die fröhliche Wissenschaft*», 340.)

Antiikne uhkus. — Meil puudub suursugususe antiikne värving, sest meie tundel puudub antiikne ori. Üllast päritolu kreeklasele tundus, et tema kõrguse ja tolle viimase madaluse vahel on nii määratud vaheastmed ja säärane kaugus, et ta orja veel vaevalt suudab selgelt näha; isegi Platon pole teda enam täiesti näinud. Meiega on teisiti, kes me oleme harjunud õpetusega inimeste võrdsusest kui ka mitte võrdsuse enesega. Olevus, kes ei saa olla enda peremees ja kel puudub jõudeaeg — see pole meie silmale midagi põlastusväärset; sedalaadi orjalikkust on vist igaühes meist liigagi palju, vastavalt meie ühiskonnakorralduse ja tegevuse tingimustele, mis antiikseist täiesti erinevad. Kreeka filosoof kõndis elust läbi salajase tundega, et orje on palju rohkem kui arvatakse — nimelt et ori on igaüks, kes pole filosoof; tema uhkus lausa vohas, kui ta mõlgutles, et ka selle ilma vägevamad kuuluvad nende

Ilmalik õiglus. — On võimalik ilmalik õiglus pahupidi pöörata — õpetusega igäihe täielikust vastutamatuselt ja süütusest; selles suunas on üks katse juba tehtud — nimelt toetudes vastupidisele õpetusele igäihe täielikust vastutusest ja süüdi-olekust. See oli ristiusu rajaja, kes tahtis ilmalikku õiglust tühistada ning kohtumõistmist ja karistamist maailmast kaotada. Sest igasugust süüd mõistis ta «patuna», see tähendab nurjatusest jumala ja mitte maailma suhtes; teisalt pidas ta igäiht suurimal määral ja peaaegu igas suhtes patustajaks. Süüdlane aga ei pea endasarnase kohtunik olema; nii otsustas tema õiglus. Kõik ilmaliku õigluse kohtunikud olid niisiis tema silmis samavõrd süüdi kui nende poolt süüdimõistetud kaaskodanikudki ning nende süütu ilme näis talle silmakirjaliku ja variserlikuna. Peale selle pööras ta tähelepanu toimingute ajendeile ja mitte tulemusele, ning pidas ajendite üle otsustamiseks piisavalt läbinägelikuks vaid ühtainsat: iseennast (või nagu ta väljendas: jumalat). (III, 245; «Menschliches, Allzumenschliches», 81.)

Mis on tõde? — Schwarzert (Melanchton): Oma usku jutlustatakse sagedasti siis, kui see on kaotatud ja kui seda kõigilt tänavailt otsitakse; ja siis ei jutlustata seda mitte just kõige halvemini! Luther: Vend, sa räägid täna tõtt nagu ingel! Schwarzert: Kuid see on sinu vaenlaste mõte, ja nad suunavad selle sinu vastu. Luther: Sel juhul oli see vale kuradi tagumikust. (III, 237; «Menschliches, Allzumenschliches», 66.)

Kahetsus. — Mitte kunagi kahetsusele ruumi anda, vaid kohe endale öelda: see tähendaks ju esimesele rumalusele teisegi lisamist. Kui oled pahasti teinud, siis mõtle sellele, kuidas teha head. Kui saad oma toimingute pärast karistada, siis kanna karistust tundmusega, et niimoodi teedki juba head: oled teistele hirmuks, et nad sama rumalust ei sooritaks. Iga karistatud pahategija võib tunda ennast inimkonna heategijana. (III, 364; «Menschliches, Allzumenschliches», 323.)

Enesepettus võimukukutamise õpetuses. — On poliitilisi ja sotsiaalseid fantaaserijaid, kes kutsuvad tulisel ja kõnekalt üles kõikide süsteemide kukutamisele, eeldades, et kauni inimkonna üliuhke templihoone kerkib siis otsekui iseenesest. Nendes ohtlikes ulmades kajastub veelgi Rousseau ebausku, mis usub inimloomuse ürgselt ime-

tabasesse, ent sügaval varjul olevasse headusse, ning omistab tolle varjatuse süü kultuuri institutsioonidele ühiskonna, riigi ja kasvatusena. Kahjuks näitavad ajaloolised kogemused, et iga säärane kukutamine kutsub ellu kõige metsikumaid energiad — kaugeimate ajastute ammugi mahamaetud õudusi ja mõõdutusi, nii et kukutamine võib olla küll jõuallikaks kuhtunud inimsusele, mitte iial aga olla inimloomuse korrastajaks, ehitusmeistriks, kunstnikuks, täustajaks. Mitte Voltaire'i tagasihoidlik, korrastamisele, puhastamisele ja ümberehitamisele kalduv loomus, vaid Rousseau kirglikud tobedused ja poolvaled äratasid revolutsiooni optimistliku vaimu, mille vastu ma hüüan: «Ecrasez l'infâme!»² Seeläbi peletati pikaks ajaks mineva Valgustuse ja edasisammuva arengu vaim; vaadake — igäüks iseendas — kas poleks võimalik teda jälle tagasi kutsuda! (II, 341—342; «Menschliches, Allzumenschliches», 463.)

Sotsialism tema vahendite seisukohalt. — Sotsialism on peaaegu juba äraelanud despotismi fantastiline noorem vend, kes tahab pärijat mängida; tema püüdlused on seega sügavaimas mõttes reaktiivse olemusega. Sest ta ihkab riigivõimu kallust, nagu seda iganes despotismil on olnud, jah, ta ületab kõik möödunu seeläbi, et taotleb indiviidi tõelist hävitamist; see tundub talle looduse põhjendamatu luksusena, mis tuleb vääristada üldsuse otstarbekaks organiks. Oma suguluse tõttu ilmub ta alati kõigi eks-tsessiivsete võimuavalduste läheduses, nagu muistne tüüpiline sotsialist Platon Sitsiilia türanni õukonnas; ta soovib (ja teatavalt asjaoludel soovib) selle saajandi teesarliliku vägivallariiki, kuna ta, nagu öeldud, tahaks saada selle pärijaks. Kuid isegi sellest paran-dusest tema eesmärkideks ei piisaks, ta vajab kõigi kodanike kõige truualamlikumat allu-mist kõige rangemale riigile, mis iial eksis-teerinud; ja kuna ta ei saa enam arvestada isegi mitte muistse religioosse pieteediga riigi suhtes, olles pigem tahtmatult sunnitud töö-tama selle kõrvaldamiseks — kuna ta nimelt töötab kõigi olemasolevate riikide kõrvalda-miseks —, saab ta vaid üürikeseks ajaks, äär-muslikema terrorismi abil, loota siin-seal eluõigusele. Seepärast valmistub ta vargsi hirmuvalitsuseks ning taob poolharitud mas-sidele sõna «õiglus» nagu naela pähe, et neilt viimseni mõistust röövida (pärast seda kui see mõistus on poolharidusest juba väga kan-natada saanud) ja neile eesseisvaks kurjaks mänguks head südametunnistust luua. Sotsia-lism võib kasulik olla riigivõimu kõikvõi-maliku kuhjumisohu üpris brutaaalseks sel-

² Lõmastage häbitu

gekstegemiseks ning vastavalt ka riigivastase umbusu sisendamiseks. Kui tema kähisev hääli liitub sõjakisaga «nii palju riiki kui võimalik», muutub lärm esialgu küll suuremaks, kuid varsti kasvab sellest üle vastupidine, veelgi vägevam hõik: «Nii vähe riiki kui võimalik!» (II, 350—351; «*Menschliches, Allzumenschliches*», 473.)

Edusa minumõttes. — Ka mina räägin «tagasipöördumisest loodusse», kuigi see pole õieti tagasimineku, vaid ülestuleku — üles kõrgesse, vabasse, isegi kohutavasse loodusse ja loomulikkusse, millessegi niisugusesse, mis mängib suurte ülesannetega, tohib mängida... Või piltlikult öeldes: Napoleon oli tüki «loodusse tagasipöördumist», nagu mina seda mõistan (näiteks *in rebus tacticus*³, veelgi enam, nagu sõjaväelased teavad: strateegias). Kuid Rousseau — kuhu tahtis tagasi tema? Rousseau, see esimene nüüdisaegne inimene, idealist ja *canaille*⁴ ühes isikus; tema, kellel oli tarvis moraalselt «väarikust», et omaenda seisukohta välja kannatada; kes oli haige ohjeldamatust edevusest ja ohjeldamatust enesepõlgusest. Ka see nurisünnitis, kes uusaja lävele laagrisse asus, tahtis «tagasipöördumist loodusesse» — kuhu, veel kord küsitud, tahtis Rousseau tagasi? Ma vihkan Rousseau'd ka revolutsioonis: see on tolle idealisti ja *canaille'* kahesuse maailmaajalooline väljendus. Verine fars, mille kujul see revolutsioon toimus, tema «ebamoraalsus» puudutab mind vähe: mida ma vihkan, on rousseaulik moraalsus — revolutsiooni niinimetatud «tõed», mille kaudu ta ikka veel toimib ja kõike lamedat ning keskpärest enda poole keelitat. Õpetus võrdsest!... Sellest mürgisemast mürgi ei olegi: näib ju, et seda jutlustab õiglus ise, samas kui see tähendab õigluse lõppu... «Võrdseile võrdset, ebavõrdseile ebavõrdset — see oleks õigluse tõeline kõne, ning mis sellest järgneb: ebavõrdset mitte kunagi võrdseks teha.» Et tolle võrdse õpetuse ümber nii õudne ja verine märul käis, on sellele «moodsale ideele» *par excellence* andnud teatud hiilgust ja tulesooja, nii et vaatamänguna on revolutsioon ära võrgutanud ka kõige üllamaid vaime. Lõppeks pole see mingi põhjus, et temast rohkem lugu pidada. Ma näen ainult üht, kes võttis revolutsiooni, nagu teda peab võtma, jälestusega — Goethe... (VIII, 161—162; «*Was Deutschen abgeht*», 48.)

Goethe — mitte saksa, vaid euroopa suursündmus: suurejooneline katse ületada

³ taktikalisis asjus

⁴ kaabakas

kaheksateistkümnnes sajand loodusesse tagasipöördumise läbi, renessansi loomulikkuse juurde ülestulemise kaudu, mis on teatav eneseületus selle sajandi poolt. Goethe kandis endas sajandi kõige tugevamaid instinkte: tundlikkust, looduse ebajumaldamist, anti-historismi, idealismi, ebareaalset ja revolutsioonilist (viimane on vaid üks ebareaalset vorme). Ta võttis appi ajaloo, loodusteaduse, antiigi, samuti Spinoza, eelkõige aga praktilise tegevuse; ta ümbritses end aina suletud silmapiiridega; ta ei eraldanud elust, ta aetas end sinna sisse; ta polnud kartlik ja võttis nii palju kui võimalik enda peale, enda üle, endasse. See, mida ta tahtis, oli totaalsus; ta vaenas mõistuse, meeletisuse, tunde, tahte üksikest lahutamist (mida kohutavaima skolastika kujul jutlustas Kant, Goethe anti-pood), ta distsiplineeris ennast terviklikkuse nimel, ta kujundas ennast... Ebareaalset meelestatud ajastul jäi Goethe veendunud realistiks: ta ütles jah kõigele, mis talle lähedane tundus; tal polnud suuremat elamust kui too *ens realissimum*⁵ nimega Napoleon. Goethe lõi endast tugeva, kõrgestiharitud, kehaliselt kõigiti osava, end vaoshoidva, endast lugupidava inimese, kes tohib lubada endale loomulikkuse kogu ulatust ja rikkust, kes on piisavalt tugev selleks vabaduseks; inimese, kes pole tolerantne mitte nõrkusest, vaid tugevusest, kuna ta sedagi, mis keskpärase loomuse hukutaks, oskab enda heaks ära kasutada; inimese, kellele pole enam midagi keelatud... vahest ehk ainult nõrkus, olgu ta nimi siis pahe või voorus... Säärane vabaks saanud vaim püsib rõõmsa ja usaldava fatalismiga kõige keskpunktis, püsib usus, et taunitav on vaid üksikasj, et tervikuna on kõik lunastus ning jaatus — ta ei eita enam... Säärane usk on kõrgeim kõigist võimalikest uskudest; mina olen ta ristitud Dionysose nimega. (VIII, 162—164; «*Was Deutschen abgeht*», 49.)

Kreeklaste ees pole mul tänuvõlga tugevate muljete asjus; otse välja öeldes, nad ei saa tähendada meile seda mis roomlased. Kreeklastelt ei õpi — nende laad on liiga võõras, on liiga voolav, et mõjuda imperatiivselt ja «klassikalisel». Kes oleks eales mõnelt kreeklaselt kirjutama õppinud! Kes oleks seda eales õppinud ilma roomlasteta!... Ärgu esitatagu mulle vastuväitena Platonit. Platoni suhtes olen ma põhjalik skeptik, ja pole suutnud jagada imetlust ka kunstnik Platoni suhtes, mis õpetlaste hulgas muidu tavaline. Lõppeks on selles mõttes isegi antiigi rafineeritumad maitsekohtunikud minu poolel.

⁵ reaalseim olend

Platon paiskab, nagu mulle näib, kõik stiilivormid segi, nõnda on ta stiili alal esimene dekadent; tema hingel on midagi niisugust nagu küünikuil, kes leiutasid *satura Menippea*.⁶ Et Platoni dialoog, see jubedalt enesega rahulolev ja lapsik dialektika liik, saaks mõjuda peibutavalt, ei tohiks iial olla lugenud häid prantslasi, Fontenelle'i näiteks. Platon on igav. Tagatipuks läheb mu umbusaldus Platoni suhtes äärmuseni: leian, et ta on kõigist hellenite põhiinstinktides nii eemale kaldunud, nii ülemoraliseerunud, nii preeksistentselt kristlik — mõiste «hea» on tal juba kõrgeim mõiste —, et ma kogu Platoni fenomeni puhul eelistaksin juba karmi nimetust «suurpettus», või, kui seda on meeldivam kuulda — «idealism». Kallilt on selle eest makstud, et too ateenlane egiptlaste juures koolis käis (või juutide juures Egiptuses?) ... Ristiusu õnnetuses on Platon see «ideaaliks» nimetatud kahetähenduslikkus ja lummus, mis andis antiigi üllamatele loomustele võimaluse iseenast vääriti mõista ning astuda «risti» juurde viivale sillale... Ja kui palju Platonit on veel mõistes «kirik», kiriku ehituses, tema süsteemis ja praktikas! Minu puhkuseks, minu eelistuseks, minu ravi-kuuriks kõigest platonismist on alati olnud Thukydides. Thukydides ja võib-olla Machiavelli *principe*⁷ teeb mulle enim lähedaseks nende tingimusteta püüd ennast mitte milleski petta ja näha mõistust realiteedis, — mitte «mõistuses» eneses, veelgi vähem «moraalis»... Kreeklaste jaburast ideaalikalantsimisest, mille «klassikaliselt haritud» nooruk oma gümnaasiumidressuurist ellu kaasa viib, ei ravi miski nii põhjalikult terveks kui Thukydides. Rida rea järel tuleb teda pahupidi pöörata, et lugeda tema tagamõtteid sama selgesti kui tema sõnu: vähe on nii tagamõtte-rikkaid mõtlejaid. Temas leiab sofistide-kultuur, tahan öelda realistide-kultuur, oma täieliku väljenduse: mis hunnitu liikumine kesk värskest vallapääsnuud sokraatiliste koolkondade moraali- ja ideaalipettust. Kreeka filosoofia kui kreeka instinkti *décadence*; Thukydides kui suur summa, tolle jõulise, range, karmi tõeluse viimane ilmutus, mis vanemal hellenil oli puhtinstinktiivne. Julgus realiteedi ees eristab loomuseid nagu Thukydides ja Platon; Platon on realiteedi ees argpüks, järelikult põgeneb ta ideaali; Thukydidesel on võim enda üle, järelikult säilitab ta võimu ka asjade üle... (VIII, 167—169; «Was Ich den Alten verdanke», 2.)

Ma olin esimene, kes vanema, veel rikka ja isegi ülevoolava helleni instinkti mõistmiseks

võttis tõsiselt toda imelist fenomeni, mis kannab Dionysose nime; see seletub puhtal kujul jõu ülemäärasusega. Kes uurib kreeklasi, nagu too nende kultuuri sügavaim tundja, veel praegugi elavate kirjas olev Jacob Burckhardt Baselist, see mõistab kohe, et asjata on Midagi tehtud: Burckhardt lisas oma «Kreeklaste kultuurile» täiendava osa nimetatud fenomeni kohta. Vastukaalu otsijaile soovitan vaadata saksa filoloogide otse löbustavat instinktivaesust, kui nad juhtuvad sattuma dionüüsilise lähedusse. Iseäranis kuulus Lobeck, kes raamatute vahel ärakuivanud ussikesse auväärse kindlusega sellesse saladuslike seisundite maailma roomsa ja uskud end siis iivelduseni mineva kergemeelsuse ja lapsikuse kaudu ka teaduslik olevat, — Lobeck on kogu oma õpetatust rakendades mõista andnud, et õieti pole kõigil neil kurioosumitel vähimatki tähtsust. Tõepoolest võisid preestrid sääraseist orgiaist osavõtjale mõndagi mitte päris väärtusetut teadustanud olla, näiteks seda, et vein virgutab lõbusust, et inimene võib olude sunnil puuviljadest elada, et taimed kevadel õitsele puhkevad ja sügisel närbuvad. Mis aga puutub tollesse võõrastavasse orgiastliku päritoluga riituste, sümbolite ja müütide rikkusesse, millest antiikne maailm sõna otseses mõttes vohab, siis leiab Lobeck sellest ajendi kraadi võrra veelgi vaimukamaks muutuda. «Kreeklased,» ütleb ta (*Aglaophamus I, 672*), «kui neil midagi muud teha polnud, siis nad naersid, huppasid, kihutasid ringi, või, kuna inimesele mõnikord seegi meeldib, istusid maha, nutsid ja hädaldasid. Pärastpoole astusid siis ka teised ligi ning otsisid silmatorkavale olekule mingisuguse põhjuse; ja nii tekkisidki nende tavade seletamiseks nood arvutud pidudesaaagad ja müüdid. Teiselt poolt arvati, et too kentsakas tuhin, mis pidu aegu kord tekkinud, kuulub tingimata pidutsemise juurde, ning sellest peeti kui jumalateenistuse lahutamatu osast kinni.» See on põlastusväärne loba, Lobeckit ei võta keegi tõsiselt. Hoopis muuga puutume kokku, kui süveneme mõistesse «kreeka», nagu Winckelmann ja Goethe seda on kujutanud, ning kui avastame, et see on kokkusobimatu elemendiga, millest kasvab välja dionüüsilik kunst — orgiasmiga. Ma ei kahtle selles, et Goethe millegi säärase põhimõttelisel kreeka hinge võimalustest välistas. Järelikult ei mõistnud Goethe kreeklasi. Sest alles dionüüsilikes müsteeriumides, dionüüsilise seisundi psühholoogias väljendub helleni instinkti põhitõik — tema «tahe elada». Mida tagas hellen endale nende müsteeriumidega? Igavese elu, elu igavese tagasipöördumise; tuleviku, mineviku töötatu ja pühitsetu; triumfeeriva elujaatuse surma muutumise kiuste; tõelise elu kui üldise

⁶ Menippose satiiri

⁷ vürsti

elujätikumise sigitamise kaudu, suguelu müsteeriumi kaudu. Seetõttu oli kreeklastele suguline sümbol auväärne sümbol kui niisugune, tõeline sügavamõttelisus kogu antiikses vagaduse rüpes. Kõik üksikasjad sigituskäti, raseduse ja sünnituse puhul äratasid kõige kõrgemaid ja pidulikumaid tundeid. Müsteeriumiõpetuses on valu kuulutatud pühaks: «sünnitaja vaevad» pühitsevad ära valu üldse; kõik saamine ja kasvamine, kõik tulevikku-tagav tingib valu... Et jääks alles igavene loomisrõõm, et tahe elada end igavesti jaataks, selleks peab igavesti alles jääma ka «sünnitaja piin»... Seda kõike tähendab sõna Dionysos; ma ei tunne ühtki kõrgemat sümboolikat kui kreeka sümboolika, dionüüsiat sümboolika. Temas on religiooselt tunnetatud kujul elu, elu tuleviku, elu igavikulisuse sügavaim instinkt — tee elule, sigitamine kui püha toiming... Alles ristiusk oma põhimas kätkevad elu a s t a l i s e viimaga on suguelust teinud midagi räpast: ta viskas kõntsa Algusele, meie elu eeldusele... (VIII, 170—173; «Was Ich den Alten verdanke», 4.)

Orgiasmi kui ülevoolava elu- ja jõutunde psühholoogia, milles isegi valu mõjub ergutina, andis mulle võtme traagilise tunde mõistmiseks, mida niihästi Aristoteles kui ka meie pessimistid, ja eriti nemad, on vääriti mõistnud. Tõestada midagi hellenite pessimismi kohta Schopenhaueri mõttes — sellest on tragöödia nii kaugel, et ta peaks kehtima pigem selle otsustava eitamise ning vastuinstantsina. Elujaatamine isegi veel tema kõige võõrastavamate ja karmimate probleemides; tahe elada, oma ammendamatu kõrgemate tüüpide ohvris rõõmsaks saades — seda ma nimetan dionüüsioslikuks, selles leidsin ma silla traagilise luuletaja

psühholoogia juurde. Mitte hirmust ja kaastundest vabanemiseks, mitte selleks, et puhastada end ohtlikust afektist tormilise lahenduse abil — nii mõistis seda Aristoteles —, vaid selleks, et hirmu ja kaastunnet ületades olla igavene saamisrõõm ise, rõõm, mis kätkeb endas isegi hävitamisest tulenevat rõõmu... Ja nii jõuan ma taas kohta, millest kunagi lähtusin: «Tragöödia sünd» oli minu esimene põhjalik väärtuste ümberhindamine: sellega asetan ma end tagasi pinnale, millest võrsub minu tahtmine, minu suutmine: mina, filosoof Dionysose viimane jünger, mina, igavene tagasituleku õpetaja... (VIII, 173—174; «Was Ich den Alten verdanke», 5.)

In media vita.⁸ — Ei! Elu ei ole mulle pettumust valmistanud! Aasta-aastalt tundub ta mulle üha rikkamana, üha ihaldusväärsemana ja saladuslikumana, — tollest päevast alates, mil mu üle laskus suur vabastaja; mõte, et elu tohib olla tunnetaja eksperiment ja mitte kohustus, mitte õnnetus, mitte pettus! Mis sisse äratundmise puutub: olgu ta teistele ehk midagi muud, näiteks diivan või tee selleni, või vestlus, või jõudeolek — minule on ta ohtude ja võitude maailm, milles ka heroilistel tunnetel on omad tantsu- ja mänguplatsid. «Elu kui tunnetusvahend» — selle veendumusega südames saab mitte üksnes vapralt, vaid koguni rõõmsalt elada ja rõõmsalt naerda! Ja kes mõistaks üldse naerda ja elada, kui eelnevalt ei mõistaks sõda ja võitu? (V, 245; «Die fröhliche Wissenschaft», 324.)

Elust peab lahkuma nõnda, nagu Odysseus lahkus Nausakaast: pigem õnnistades kui armunult. (VIII, 98; «Jenseits von Gut und Böse».)

⁸ elu keskel

Saksa keelest tõlkinud Ilmar Vene
Toimetanud Tiiu Kokla

MART KALM

DISKREETSUSE VÕLU. ARHITEKT EMIL URBEL

1970. aastate eesti arhitektuuri kohta käib ilus selge arusaam: peale kasvas noorte vihaste meeste põlvkond, nn Tallinna kümme, kes peaaegu esmakordselt kogu rahvusliku professionaalse arhitektuuri ajaloo kestel võttis omaks avangardi orientatsiooni ja sattus seega isenesestmõistetavalt vastuollu eelmiste põlvkondade lähtumisega massarhitektuurist. Senise arhitektuuripoliitika Moskva-ga semmimisele ja Põhjamaade järgimisele vastanduti varjamatu lääne (ameerika)-ihaaluse ja eesti aja kultusega. Tallinna kümme harjaletoosu soodustas sünkroonsus rahvusvahelise murranguga, kus labastatud modernismi kriisis siunati äkki valeks suur osa senikehtinud arhitektuuri ja urbanistika põhitõdesid ning teel tagasi inimlikkuse juurde näis päästerõngana literatuursusega hinges-tatud postmodernism, mis kümnendi lõpul kiiresti südameid vallutas.

Äsjamöödunud 1980. aastate kohta puudub nii lihtne skeem. Tallinna kümme, kellest mitmed kenasti on edasi arenenud, sai heroilise murrangu kandmise eest tagantjärele tunnustuse. Nende värskendavad ideed avaldasid suurt mõju ja mitmed vanemad arhitektid läksid siit saadud impulsside ajal alles küpses eas lahti. Samas aga võtsid avangardihoiaku omaks ja lisasid rikkaliku postmodernistliku atribuutika arhitektid, kellele Jumala poolt antud vähem. 1980. aastate keskel tundus, et noori väljapaistvaid arhitekte on ju lisandunud küll, kuid nad ei pääse õieti lõõgile, neid ei tajuta omaette, vaid ikka Tallinna kümnest mahajäänuna (nn Alveri sündroom). Ent kümnendi lõpuks teisesen situatsioon taas. Postmodernismi moelaine oli kiirelt ammendunud ja peale tuli uute hoiakutega arhitektide seltskond, kes järjepannu konkurssidel auhindu pälvides eriala ringkonnas kindlalt teadvustus.

Siia rühma kuuluvad Ülo Peil, Andres Siim, Hanno Kreis, Emil Urbel, aga ka Erki Valdre ja Kristel Ausing. Neid kokku võiks nimetada «konkursimeesteks», sest valmisen ehitatud majad neil peaaegu puuduvad ja *imago* on tekkinud eelkõige edukate konkursiprojektide alusel. Valmisenitiste vähesus johtub õieti kahest asjaolust, esiteks arhitekti elukutse juures üldse ei jõuta suurehitiste valmimiseni kuigi noorelt, teiseks hakatakse meil realiseerima vaid väga harvu pro-

jekte ja igauks teab, kuidas saja häda tõttu maju kunagi valmis ei saada. Toetumine ainult (võistlus)projektidele sunnib teatud reservatsioon teema, sest arhitektitöö tegelik lahtimõtestamine eeldab ikkagi ruumilist kogemust, ja teisalt, kuna konkursside süsteemi tõhusa toimimisega on mitmeid raskusi, siis rohked preemiad ei mõju nii aukartustäratavalt. Pigem tikub pähe kahtlusejupp, kuidas jõutakse kiirelt süveneda nii paljudesse erinevatesse ülesannetesse. «Konkursimehed» on aja jooksul omavahel mitut pidi koos töötades projekte esitanud ja seetõttu võib nende käekirjade eristamine raskeks tunduda. Muidugi on nende kui mõttekaaslaste töödes palju sarnasust, kuid isikupära saab siiski hoomata. Viimane A. Kotli noore arhitekti preemia laureaat Emil Urbel tundub üks väljakujunenumaid, arutledes aga tema arhitektuurikäsitluse üle võib see osaliselt kehtida ka teiste «konkursimeeste» kohta.

Emil Urbel (s 1959) sai arhitektidiplomi ERKist 1982. Sõjaväe järel töötas ta aastaid «Eesti Projektis», sealjuures sugugi mitte kogu aeg instituuti maa põhja kirudes, ning aastast 1989 moodustab koos Ülo Peiliga arhitektuuribüroo «Urbel ja Peil». Pärnis valmis maju on tal vaid üks, elamu Tallinnas Terasel 7, mis on tegelikult ümbertöötatud tüüpprojekt. Ehitusbürokraatias oli lihtsam maja püsti saada, kui võeti aluseks EKE kolmekorruselise maaelamu tüüpprojekt, tehti korrus alla ja töötati fassaad ümber. Pooleli, kuid siiski ilmet võtmas on E. Valdre pika galerii-elamu otsas Tallinnas Sõpruse pst ja Sütiste tee nurgal kerkiv tornjas elamu, mis tegelikult oleks võinud kõrgemgi olla. Sügisel pandi nurgakivi Saksi kirikule, mille konkursi võitis E. Urbel 1989. Teine preemia tuli talle üllatuslikult auhinnatud Haljala kabeli võistlusel (1988). Auhindu on jagunud Ülo Peiliga kahasse tehtud võistlusprojektide eest: Tallinna kaubanduskeskus Merepuiesteele. (I), Süda t kvartali planeering (III), Rakvere teatri laiendus (I, kõik 1989). Tänavu suvel osalesid nad rahvusvahelisel konkursil *Cité International de Montreal*. E. Urbeli varasemast produktsioonist meenub esikoht Tartumaa Melliste kolhoosikuse võistlusel (1986), 1990. a suvel osteti

tema Haapsalu hotelli võistlusprojekt. Värskeim on teine preemia 1990. aastat lõpetanud Pärnu metodisti kiriku konkursil. Arhitektuurivõistlustel on sageli žüriide hindamiskriteeriumid etteaimamatud, seetõttu ei pruugi arhitekti koguloomingu seisukohalt iga pärjatud võistlustöö olla sugugi nii tähelepanuväärne kui mõni preemiata jäänu. E. Urbeli puhul võiks mainida vanalinna Apteegi tänavale kavandatud Arhitektide Maja võistlusprojekti (1988) või ka koos H. Kreisi ja Ü. Peiliga valminud Tallinna Moemaja võistluskavandit (1986). Lisaks on E. Urbel üsna loomulikult kavandanud eramuid.

Tööde loetelu sai tüütult pikk, ent tegemist on suhteliselt lühikeste loomeperioodiga, mida vaevu saab sisemiselt liigendada. Tõepoolest kannavad need projektid, üksinda tehtud selgemalt kui mitme autori koostöös, ühtse arhitektuurikäsitluse pitsereid. Ja see võib tähendada eesti ehituskunsti kontekstis õige mitme kandi pealt.

E. Urbeli taotluseks on teha head lihtsat maja. See võib tunduda ju suisa banaalne, kuid kohalik taust muudab väite hoopis kõrgeks väärtushinnanguks. Tallinna kümme tõstatas omal ajal lipukirja: arhitekt on kunstnik, kes kasutab arhitektuuri eneseväljendusvahendina. See on suurepärane lähenemisiis, ainult et töötab väga andekate arhitektide puhul, keda teadagi võib ühe käe näppudel üles lugeda. Ent nagu paljud 1970. aastate arhitektuuriuuduse ideed sai seegi seisukoht laia leviku osaliseks ja tulemus on kõikjal kerkivad pretensioonikad, keerulised ning kohmakad, üle jõu käivaid proportsioneeritud ehitised. Kurvalt paljulevinud püüdu lärmakale isikupärale asendab E. Urbeli loomingu suundumus, et süvenejale avaldub kordumatu isikupära ka ülimalis diskreetuses. Siit tuleneb ka üks kõrvaline tähelepanek: erinevalt paljudest eesti arhitektidest pole «konkursimehed» muretsenud omamüüdi pärast ja seetõttu vist ei ole meie kultuuri-avalikkus tajunud nihekid viimase aja arhitektuuris ning edasi käibivad postmodernismilembesed seisukohad, mis pärit 1980. aastate algusest.

Kümnekond aastat tagasi postmodernismi laineharjal oli väga moes, et arhitekt sõnastas kõigepealt legendi, jutustuse, mis pidi hoonet hingestama hakkama, ja alles seejärel asus projektima. Neomodernismi esindajana vastandub E. Urbel selgelt literatuursusele ja kavandamise aluseks on tal pigem abstraktne tunnetus, arusaam paiga ja hoone meeolust. Kui ta Saksi kiriku projekti tutvustades laetalade juures mainis, et üks see üks kalasemuse tule, käis ehmunult peast läbi mõte kalamotiivi tähenduse kohta kristlikus ikonograafias. Kas ikka veel need

arhitektlikud katsed sümbolite abil ehitise vaimsust puhuda? Õnneks hakkas ta seepeale naerma.

Elutervelt mõjub E. Urbeli kavandite suhe eksisteerivasse linnaehituslikku situatsiooni. Kui vahepeal taheti iga uusehitise ilmingimata allutada olemasolevale, sest teatud õigusega usuti, et midagi vanast paremat selles ühiskonnas sündida ei saa, siis nüüd on usk igauhe õigusesse endaks jääda taastunud. Liialdatu meinsusmeelsus on tõuganud küll ka vastu epateerima ja Süda t planeeringu võistlusprojekt provotseeribki üleolevalt ajaloolise struktuuri härdameelset nostalgiat. Apteegi t Arhitektide Maja võistlusprojektil seovad ühtsed karniisijooned uusehitise historitsistliku Vene t nurgamajaga, kuid midu elab Raekoja platsilegi paista tahtev hoone uljalt omas ajas. Haapsalu hotelli võistlusprojekti väljakuruumi tungiv kolmnurk jäi küll küsitavaks, kuid kavandi iseneslik vabads trumpass selgelt üle võistlustööde seas domineeriva joonlaua-sümmeetriaga tarbija-liku postmodernismi, halvima eeskuju põhjamaade nüüdisarhitektuurist ülevõtmiseks. Niisiis esindavad E. Urbeli majad keskkonnas arukat modernismi.

Rahvalik postmodernism tahtis inimestega kontakti saavutada ajalooliste vihjete ja rohket ootamatute detailikeste abil. Vastulöögina kalestunud modernismile oli see üsna mõistetav. Ent E. Urbeli neomodernistlik positsioon ei hooli ajaloolistest vihjetest, kui välja arvata ajalooks muutunud varase modernismi pärand. Tema kavandites kohtab sageli n-ö kolme triibu motiivi, mis pärineb 1930. aastate vernakulaarsest arhitektuurist, *art déco*'ga kohandunud funktsionalismist. Ent selle motiivi taotlus pole ajalooline vihje, vaid äraproovitud heast kaasagesse elegantsi sobiva motiivi stiliseeriv valimine.

Aja jooksul kasvava tendentsina võib E. Urbeli loomingu täheldada niigi väheste dekoratiivsete elementide osatähtsuse kahanemist, ent seda tugevama mõju saavutab nappus, minimalism kui teadlik esteetiline taotlus. Ka mitte minimalistlik banaliteetide intrigeeriv nihestus, mis lummab J. Olliku ja osalt L. Kaasiku loomingu, ei iseloomusta E. Urbeli majakavandeid, vaid siiras karge raugus. Pole ime, et teda võib 1960. aastate arhitektuur ja eesti arhitektidest ütleb ta endale enim sümpatiseerivat V. Herkeli ja R. Karbi, aga ka V. Pormeisteri ja varase T. Reinu loomingu. Tollase arhitektuuri lihtsuse elegants, mis kehva ehitusjärje tõttu jäi paljus teostamata ja hooldamatuse tõttu on tollastest majadest nüüdseks päris kadunud, on taas tõusnud huviorbiiti. Nii on kaasageses arhitektuuris pärandi hindamisel jälle üks ring peale saanud. Meie vääriti mõistetud

postmodernism suubus lõpuks eneselegi aru andmata neostalinismi, muutudes stagnaaja veidra kulminatsioonina uues kuues 1950. aastate alguse kaaslasel. Olgu vaid ühe näitena mainitud A. Kotli preemia teise mõõdunudaastase laureaadi kavandatud kolhoosikeskus, mis teeb Väike-Maarjast Suur-Maarja ja mille kõrval kahvatub ka niigi jõhkralt omaaegsesse alevikku tunginud stalinistlik rajoonikeskus. Niisiis korreleerub järgmise lainena 1980. aastate lõpu uus arhitektuur hoopis selekteerivalt Hruštšovi-aja esteetiliste kategooriatega.

Tuleb tunnista, et oma diskreetsuses ei püri E. Urbeli kavandid otsekohe eesti arhitektuurilukku tugisammasteks, kuid varjatud isekus ei lase neist ka mööda vaadata. Li-

saks hetke sotsiaalse tellimuse — meie postmodernismist väsinud lihtsa selguse janu rahuldamisele — väärtustab tema loomingu rafineeritud maitse ja elegants, peen tundlikkus rahvusvahelise neomodernismi suhtes. Rääkida maitsest 1980. aastail on muidugi puhas spekulatsioon, ent ühe stiilkontseptsiooni siseselt püsib maitsekategooria ikka ja E. Urbeli neomodernistlik stiilitunnetus on silmapaistvalt maitsekas, mitte kaanoneid kummardav. Võib ju väita, et hea maitse pole suurte loojate atribuut, neile on omasem seniste maitsesüsteemide lõhkumine, kuid hetkel, kui suuri loojaid on Maarjamaa arhitektuuris mängitud küll, mõjub suutlikkus jääda maitsekaks enam kui kõrgult.

LINNAR PRIIMÄGI

SKOLAARI TUUM

Goethe «Fausti» seletusi

«See oligi siis puudli tuum?
Skolaar?»

«Töötuba» I, vārsid 1323—1324.

0. Ühest «Fausti» lõppredaktsioonist välja jäänud paarisvārsis (paralipomenon nr 21) on Goethe lasknud Faustil Mephistophelele öelda:

Als Pudel, als Gespenst und als

Scholastikus:

Ich habe dich als Pudel doch am liebsten. ('Puudli, lummutise ja skolaarina — neist kolmest kujust oled sa mulle kõige meelepārasem siiski puudlina.') On küllalt raske nõustuda nende ridade paigutamisega «Fausti» teise «Töötoa»-stseeni mustandite hulka,¹ kuivõrd nimetatud stseenis ilmub Mephistopheles Faustile juba neljandal, rüütli kujul. Ilmselt on see vārsipaar välja jäänud siiski esimesest «Töötoa»-pildist, kus Mephistopheles tõesti teeb läbi kaks muundumist: puudlist «kolliks» (A. Sang)² ja sellest omakorda skolaariks. Tema puudli-kujust rāägime teisel.³ Lummutisena on Mephisto-

phelese ilmum laialivalgus, meenutades Faustile tulisilmset hambulist jõehobu ning elevanti (vārsid 1254, 1311). Tema kolmandat, skolaar-olekut, st esimest «Töötoa»-stseeni (vārsid 1322—1529) vaatleme lähemalt nüüd.

Inimkujul ilmub Mephistopheles «Fausti» nimitegelasele õieti kaks korda: esimeses «Töötoa» skolaarina, teises rüütlina. Selle viimase kehastuse säilitab ta ka tragöödia esimese osa lõpuni. Miks ei võinud ta siis kohe rüütlina ilmuda? Miks enne skolaar? Ja mikš just skolaar?

1.1. Esimene küsimus oleks tekstilooliselt vastatav osutusega Goethe «Fausti» allikatele, eelkõige 1587. aasta rahvaraamatule, kus doktor Faustus õisel metsateeristil kurivaimu vägisi välja kutsub. Rahvaraamatu Mephistophilese moondumisjärgud on tõesti samad nagu Goethe Mephistophelesel: algul ilmub ta loomana («greifi või lohe-na» — Goethel puudel), siis laialivalguva lummutisena (tulukestest moodustuv tulimees — Goethel puudli transformatsioonid), seejärel aga inimesena, «halli munga kujul» (Goethel niisiis skolaar). Tolle tellib Faustus kohe järgmiseks keskööks teistkordselt kohale, seekord oma tupp. Ja lõppeks kirju-

¹ Vt J. W. Goethe, Faust: Urfaust, Faust I und II, Paralipomena, Goethe über «Faust». Berlin—Weimar, 1973, lk 445.

² August Sanga tõlge: J. W. Goethe, Faust. Tallinn, 1983, lk 37.

³ L. Priimägi, Kelle koer? Motiivi ülekandest. «Akadeemia» 1990, nr 2, lk 329—330.

tab ta põrgulisele ette tema püsiilmumi (Goethel rüütel).⁴

Põhimõtteliselt sama moondumiste skeemi kasutab ka rahvaraamatust lähtunud Christopher Marlowe oma tragöödias «Doktor Faustus» (1588—89/1592): tema Mephistophilis ilmub algul (pool)loomana — kuradina, mispeale Faust käsib:

Ma käsin: pöördu ümber, muuda kuju.

Sa oled liialt inetu mu teenriks.

Kao! Ilmu frantsiskaani munga kujul...

(I, 3)

Pärast mõningat äraolekut (lavatehniliste võimaluste piiratus välistas lummutise-faasi näitamise) naasebki Mephistophilis mungana. Ja põhiskeemi kohaselt kirjutab Faust talle ette teistkordse tuleku:

Me kohtume taas keskööl kabinetis...

(I, 3)⁵

Niisiis moodustub Fausti-pärimuses kuradi ekspositsiooni põhiskeem neljast astmest: ilmumine loomana — ilmumine lummutisena — esimene ilmumine inimkujul — teine ilmumine inimkujul. See põhiskeem kandus rahvaraamatust tõlke teel üle Marlowe' tragöödiasse ja jõudis sealt — läbi mitme teisendi saksa rahvateatris ja valgustusajastust pärineva nukuteatriveariandi — Goethe teosesse. 1800. aastal, kui valmis esimene «Töötoa»-pilt⁶, oli Goethel peale oma kunagiste' nukuteatrimälestuste⁷ tugineda juba ka lähemale tutvusele Faustuse-rahvaraamatuga (vähemalt Widmani ja «Christlich Meynende» teisendis⁸) ja Marlowe' Faustuse-tragöödiaga (millest annavad tunnistust teatavad tekstilised sarnasused)⁹.

Tekstilooline vastus Mephistophelese erikujulistele ilmumistele oleks niisiis järgmine: Goethe võttis Mephistophelese ekspositsiooni tervikstruktuurina üle oma «Fausti» eelkäijatest — rahvaraamatust, Christopher Mar-

lowe' tragöödiast ja Faustuse-ainelisest nukunäidendist.

Ometi ei valgusta niisugune teadmine meid veel küsimuses, milleks Goethe ülevõetut kasutab, millise oma funktsiooni ta tollele pärimuslikule ekspositsioonistruktuurile annab.

1.2. Seesama mööndus puudutab Mephistophelese esimese inim-ilmumi konkreetset kuju — rändavat skolaari (rahvaraamatu ja Marlowe' munga asemel), mis oleks seletatav loomelooliselt. Nimelt kuulus Goethe esialgsesse teosekavandisse veel üks, hiljem väljatöötamata jäänudki stseen, millest on säilinud mõnikümme mustandrida (paralipomena nr 14—20)¹⁰. See pidi kujutama suurt disputatsiooniktust, mille tulemusel Faust teeb oma senise töökoha — ülikooliga — lõpparve.¹¹ (Peab tunnistama, et praegu jääb Fausti ning ülikooli vahekorra lõpetus tekstiliselt hoopiski vormistamata.) Skolaarina oleks Mephistopheles Goethel tolles disputatsioonis tagantorkijana osalenud.¹² Kuid sellelgi meie loomeloolisel teadmisel pole kuigivõrd kaasa rääkida lõppvariandi «Töötoa»-stseeni tegeliku tähenduse mõistmises.

Vastus küsimusele «mistõttu?» ei rahulda veel küsimust «mistarvis?». Viimasele ei saa vastata ei teksti- ega loomelooliselt, vaid ainult psühholoogiliselt.

2. «Kurat, kelle ma esile manan, käitub üsna imelikult.» kirjutab Goethe esimese «Töötoa»-pildi valmimise ajal Schillerile¹³. See on ka esimene osutus nimetatud stseeni psühholoogilisele keerukusele. Tõepoolest, kui kõrvale jätta vaid väliselt efektsed koera ja lummutise moondefaas, on interpretidele küllaldaselt peamurdmist pakkunud Fausti ja Mephistophelese esimene kohtumine inimestenagi.

Selle kulgu on lühidalt järgmine: Mephistopheles ilmub skolaarina ja Faust hakkab tema demonoloogilist staatust uurima, mille peale Mephistopheles annab põiklevaid vastuseid; äkki avaldab Mephistopheles soovi kohe lahkuda; Fausti uksevälvele joonistatud pentagramm takistab tema minekut ja Faust

⁴ Historia von D. Johann Fausten dem weitbeschreiten Zauberer und Schwarzkünstler (1587). Leipzig, 1964, lk 21—27.

⁵ Chr. Marlowe, Tragöödiad. Tallinn, 1983, lk 180 ja 182. Mephistophelese nimekujude kohta vt L. Priimägi, Mephisto — Mefisto — Mefistofeles. «Edasi» 25. III 1983.

⁶ Th. Friedrich, Goethes Faust erläutert. Leipzig, 1963, lk 195.

⁷ J. W. Goethe, Goethes autobiographische Schriften. Bd. 1. Leipzig, 1908, lk 439.

⁸ Vt H. Henning, Faust in fünf Jahrhunderten. Ein Überblick zur Geschichte des Faust-Stoffes vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Halle (Saale), 1963, lk 60; Th. Friedrich, Goethes Faust erläutert, lk 164.

⁹ P. Boerner, Johann Wolfgang von Goethe in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Reinbek bei Hamburg, 1980, lk 144; Th. Friedrich, Goethes Faust erläutert, lk 79.

¹⁰ Vt J. W. Goethe, Faust: Urfaust, Faust I und II., Paralipomena, Goethe über Faust, lk 442—444.

¹¹ A. Bielschowsky, Goethe. Sein Leben und seine Werke. Bd. 2. München, 1910, lk 606; Th. Friedrich, Goethes Faust erläutert, lk 71; K. Heinemann, Goethe. Bd. 2. Leipzig, 1895, lk 171.

¹² A. Bielschowsky, Goethe, lk 636.

¹³ Der Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe in drei Bänden. Bd. 2: 1798—1805. Leipzig, 1964, lk 312.

otsustab oma vangi kinni pidada; vaimude koori saatel uinutab Mephistopheles Fausti, laseb rotil pentagrammi ära närida ja teeb minekut; Faust ärkab pettunult.

Asjade niisugust käiku on püütud psühholoogiliselt tõlgendada mitmel teel.

2.1. Tulemuste hulgas on kõigepealt ilmse allajäämise näiteid. Nõnda kirjutab Richard M. Meyer: «Nüüd järgneb vestlus Fausti ja Mephistophelese vahel, ülimalt vaimukas ja kena, aga kaugeltki mitte tõepäraselt kujundatud; kurat räägib inestamapaneva avameelsusega iseendast ning tema suust kõlav ülistus elamisväärsel maailmale sobib pigem kokku peainglite kiidulauluga, kui et see oleks kohane Fausti äraahvatlemiseks. Ta tahab minema minna just siis, kui tema ohver soovib lepingut sõlmida; Faust tahab teda kinni hoida, ilma et tal sellest mingit tulu näiks olevat, ja sulnis, ooperlik laulmine, ühendatud vaimuka mõttesähvatusena, annavad etteastele ülimalt ootamatu lõpu»¹⁴.

2.2. Niisuguste oma aru-saamatuste avalike tunnistuste kõrval leidub ka sisulise interpretatsiooni katseid. Nende puhul tuleb selget vahet teha, kas seletuses opereeritakse inimpsühholoogiaga või mingite muude «psühholoogiliste» struktuuridega. Näiteks küsib Albert Bielschowsky Mephistophelese kohta: «Miks aga ei jõuta otsekohe paktni temaga? miks läheb ta veel kord minema? Faust tahab teda ju kinni pidada. Just nagu oleks Fausti-sugune mees nii hõlpsasti kättesaadav, just nagu ei peaks kurat mängu panema mõnesuguseidki kunste, et teda püüda! Nõnda on retardatsioon ja viivitus täiesti õigustatud: põrgu meelkitab ning ärritab üles, enne kui ta õigelt teelt kõrvale juhib ja huku toob, ning sealjuures võidab ta keeldumisega enam kui kohese teenistusvalmidusega»¹⁵. Nagu näha, on siin inimpsühholoogia asendatud mingi «põrgu psühholoogiaga» ning pelka osutust «Fausti-suguse mehe» raskesti «kättesaadavusele» on raske psühholoogiliseks arvata.

2.3.1. Inimpsühholoogia pinnal on sagedased selle stseeni kandvama põhjaja kirjeldused, isegi kui neile on püütud anda seletuse vormi: «Fausti vannutatuna ilmub Mephistopheles rändõpilase kujul ja hakkab oma püüniseid üles seadma. Faust, kes teab, et vangilangenud Mephistopheles on tema kätes, tunneb, et on kuradist üle.

Mephistopheles tajub, et Faust ei ole lepingu veel valmis. Seepärast laseb ta Faustil unne vajuda, et Fausti võimusest vabane-da»¹⁶. Kust on võetud Mephistophelese niisugune «taju» ja mis alusel öeldakse, et «Faust ei ole lepingu veel valmis», jääb selgusetu. Tõlgendusel puudub alus, ta on pelgalt situatiivne ja seetõttu suvaline.

2.3.2. Teisalt võib olla küll toetunud üldpsühholoogiale, kuid küsimata seosest konkreetse psühholoogilise situatsiooni. Nii on vaadeldavat «Töötoa»-stseeni püütud psühholoogiseerida näiteks «ohufaktori» sissetoomisega: «Mephistopheles räägib tõepoolest oma kohutava ürituse kohta «tagasihoidlikult» täit tõtt, aga nõnda, et Faust ei tunne end mingil viisil ohustatuna»¹⁷. Ja: «Mephistopheles on tõesti tuppa kinni pandud. Aga ta ei ole ohus, ohustatust etendab ta vaid Faustile»¹⁸. Ka säärane seletusviis ei anna üldaktsepteerivaid, paratamatuid tulemusi.

2.4. Enne kui Fausti ja Mephistophelese esimest kohtumist omapoolselt seletama hakata, tehkem lühikokkuvõtte ja loetlegem veel kord ülmal osutatud seletusviisid:

1. mittepsühholoogilised:

1.1. tekstilooline;

1.2. loomelooline;

2. psühholoogilised:

2.1. seletamatus (R. M. Meyer);

2.2. mitte-inimpsühholoogiline (A. Bielschowsky);

2.3. inimpsühholoogilised:

2.3.1. alusetu situatiivne

(H. Henning);

2.3.2. üldpsühholoogiline, kuid mitte-situatiivne (H. Hamm, H.-G. Werner);

2.3.3. situatiivne üldpsühholoogilisel alusel.

Sellele viimasele püüdkemgi läheneda.

3. Asjaolu, et Faust ei taha Mephistophelest nende esimese stseeni lõpus sugugi minema lasta, põhjendab ta ise ajaviitesooviga: *Veel süiski silmapilguks jää, et mull' mõnus lagu vesta.*

(värsid 1422—1423)

Ja *Kuid sinu kunst mul olgu meele järgi.*
(värs 1435)

¹⁴ H. Henning, Faust in fünf Jahrhunderten, lk 66—67.

¹⁷ H. Hamm, Goethes «Faust». Werkgeschichte und Textanalyse. Berlin, 1986, lk 94.

¹⁸ H.-G. Werner, Probleme einer sozialistischen «Faust I»-Aufführung. Gedanken zu Horst Schönemanns Inszenierung in Halle. «Weimarer Beiträge» 1971, nr 4, lk 152.

¹⁴ R. M. Meyer, Goethe. Bd. 2. Berlin, 1905, lk 538.

¹⁵ A. Bielschowsky, Goethe, lk 637.

See oma tühisuses ootamatu soov kõneleb enamast: ta annab märku salajasest veetlusest, mis Mephistophelesel on tekkinud Fausti silmis nende esmakordse kohtumise käigus. Mis laadi on too alateadlik veetlus, mille tõttu Faust püüab oma külalise visiiti lausa vägivaldselt pikendada?

3.1. Tragöödia algusest peale on nimikangelane tegelnud ainult iseendaga: kõiges, nii oma töötoa sisustuses, nii famuluse kui ka lihavõtteliste repliikides näeb ja kuuleb ta ainult iseenda probleemi — oma lohutamatut üksindust, oma umbejooksu teel, mille alguses seisib tema vale valik füüsilise elu ja metafüüsika vahel ja mille lõpus seisab pöördumatu vanadus. Ka Mephistophelese veetluse allikat tuleb otsida Fausti sisimast seisundist.

Mephistopheles ilmub Faustile «skolaarina»¹⁹. Selle määratluse vasteks Goethel on «fahrender Scholastikus», mida on seletatud kui «ringirändavat õpilast, kes ladinakoolist ladinakooli või ülikoolist ülikooli rändas»²⁰, ja mille sünonüümiks on öeldud ka «fahrender Schüler»²¹. Ilmselt sõna «Scholastikus» 'toomhärä'-tähenduse põhjal²² on Mephistopheleses siin püütud näha ka lausa küpsed teoloogid²³, mis tähendaks ilmset liialdust tema ilmumi vanuse suhtes. Pigem on ahju tagant nähtavale tulev Mephistopheles noorem kui vanem, pigem isegi õpilane või üliõpilasnooruk kui kulupäine vagant. Igal juhul on ta märgatavalt noorem kui Faust.

Selles veenab meid üks Goethe ülestähendus aastast 1788. Nimelt puutus talle siis kätte šveitslase Konrad Gesneri 1561. aastal kirjutatud kiri, kus on juttu Paracelsusest, tema alkeemilise tarkuse pärinemisest keldi druiididelt ja sellest, et tema õpilaste — *scholastici vagantes* — hulka kuulunud ka keegi Faust. Märksõnad, millega Goethe konspekteeris mainitud kirja, olid: «Schola Druidica. Faustus. Scholasticus vagans.»²⁴ Siin on Fausti ennast nähtud alles skolaarina, mitte magistri ja doktorina, kellena ta «Alg-Faustis» (1774) oli juba fikseeritud. 1800. aastal luuletatud «Töötoa»-stseenis pärandub too skolaari-roll ja -kuju Mephistophelesele (senise pärimuse mungarolli asemel) koos

¹⁹ August Sanga tõlge: J. W. Goethe, Faust, lk 38.

²⁰ J. W. Goethe, Faust: Urfaust, ..., lk 103 ja 661.

²¹ Nt R. Koenig, Deutsche Litteraturgeschichte. Bielefeld—Leipzig, 1887, lk 517.

²² J. Chr. A. Heyse, Fremdwörterbuch. Hannover, 1922, lk 786.

²³ H.-G. Werner, Probleme einer sozialistischen «Faust I»-Aufführung, lk 152.

²⁴ J. W. Goethe, Faust: Urfaust, ..., lk 662.

Fausti kunagise koolipoisiga. Selle viimase asjaolu kaudu ongi vastatav küsimus, mis on Mephistophelese esimese inimekuulililmumise stseeni mõte.

Elegantse nooruki kujul elab Mephistopheles närtsinud professorile saatanliku läbinägelikkusega ette tema salajasima iha: olla ise taas noor ja sõltumatu, muretu ning enesekindel, elujulge ja meeleline. Kaval Mephistopheles ilmub Fausti ette tema enese ihalduskujuna. Ning endale sellest otseselt aru andmata reedab Faust oma üllatusliku käitumisega, et on tollesse püüsisse läinud.

Mephistopheleses veetleb Fausti tema kaotsiläinud ise. Faust kiindub Mephistopheleses iseendasse ega taha sellest kujust lahkuda.

3.2. Psühholoogia seisukohalt on siin tegemist küllalt ilmeka nartsismi²⁵ juhuga. Nartsism kui iseenda vastu tuntav veetlus on algselt omane kõikidele inimestele. Kokkupuude oma kehaga, selle tundmaõppimine ning oma kehasse «sisseelamine» algab juba varases nooruses, kui inimene on iseendale väga selgelt nii subjekt kui ka objekt. (Lapsekõne eripära — rääkida endast kolmandas isikus — on selle enesetunnetusstaadiumi üks väljendusi.) Hilisema arengu käigus asendub niisugune loomulik nartsistlik seadumus üldiselt normaalseks peetava veetlustundega mitte iseenda ega omasuguse, vaid endast välimuse ja funktsiooni poolest erineva objekti vastu. Sigmund Freud, kes nartsismi olemust esimesena süstemaatiliselt uuris, nimetab seda teist seadumustüüpi «tuge otsivaks tüübiks» (*Anlehnungstypus*), rõhutades sealjuures, et elus kõige varasemaks toeks ja seega kõikide hilisemate tuge prototüübiks on inimesele tema ema (või teda asendav isik).

Eriti huvitav on aga Freudi tähelepanek, et nartsism ise veetleb just noid teist, «tuge otsivat tüüpi» inimesi, kes on loobunud oma nartsismi läbielamisest täies mahus ja püüdlevad objektiarmastuse poole. Lapse veetlus täiskasvanu silmis seisnevat olulisel määral tema nartsismis, eneseküllasuses ja ligipääsmatuses, nii nagu ka mõnede loomade veetlus, kes jätaavad mulje, nagu oleks neile maailmas kõik ükspuha (kassid, suured kiskjad). Ning isegi suured kurjategijad ja humoristid haaravad meid tänu sellele nartsistlikule järje-

²⁵ Keelehoülpuse huvides kasutan siin saksa-, mitte inglise-eeskuulist terminit *nartsism* (sks *Narzismus*; vrd 'nartsissism' — ingl *narcissism*). Vt W. D. Fröhlich, J. Drever, dtv-Wörterbuch zur Psychologie. München, 1978, lk 219.

kindlusele, millega nad oskavad oma Mina juurest tõrjuda kõik, mis neid alla kisub.²⁶

3.3. Oluline on lapse, kurjategija ning humoristi esiletoomine nartsistlike rollidena, sest just neid rolle ühendab endas noore sädeleva Mephistophelese kuju. See avab uude vaate tervele Fausti ja Mephistophelese esimese kohtumise stseenile.

Nimelt ei ole nartsism selles stseenis sügugi ühepoolne. Võtnud endale Fausti nartsistliku soovkuju kehastuse, ei saa ka Mephistopheles esineda kellegi muu kui nartsistina.

Selles võtmes asetub paika kogu tema käitumine («Kurat, kelle ma esile manan, käitub väga imelikult.»): sõnaohter enesetuvustus ja rutuline äraminekusuov kui oma kättesaamatuse manifest. Enamgi veel, siitsamast leiab põhjenduse ka Mephistophelese silmatorkav enesekohane negativism, tema enesiseloomustus vaid sedakaudu, mida ta ei ole: tal polevat õiget nime, ta polevat tervik, ta olevat «kõike eitav vaim», tema töö ei muutvat maailmas suurt midagi... Need on ennastimetleva flirdi klassikalised elemendid.

3.4. Kakslükmes, mille moodustavad Faust ja Mephistopheles, on Faust vaadeldav konstandina, Mephistopheles aga muutujana: kurat võib ilmutamiseks valida suvalise kuju, inimene seevastu on aheldatud oma maise oleku lõplikkuse ja paratamatusse. Tekitatakse kahepoolse, vastastikuse nartsismi situatsiooni, peab Mephistopheles end seadma Fausti järgi, mitte vastupidi. Ja ta seabki end Fausti enesekujutluseks, Fausti osaks niisiis, ning on järelikult sunnitud Fausti silmis loobuma oma isedusest. Mephistophelese iseduse ainsaks ruumiks ja vormiks jääbki Fausti nartsism: Mephistopheles on nartsistina selles pildis nartsist Fausti sisepeegelduslik osa, «väike nartsistlik Faust» «suure nartsistliku Fausti» sees. Mephistophelese iseduse puudus ongi too mõtteline võrdusmärk, mis Goethel 1788. aasta ülestähend

duses paiknes nende kahe määratluse vahel: «Faustus. Scholasticus vagans.»

4. Et psühholoogilises analüüsis tuleb puhuti kasutada ka psühhoanalüütilist loogikat, on Goethe «Fausti» puhul enesestmõistetav. Ning isegi mitte sellepärast, et Goethe enda isik on äärmiselt rikas süvapsühholoogiline uurimisobjekt²⁷. Tänapäeva kunsti psühhoanalüüs eeldab eeskätt just kunstiteose, mitte enam niivõrd kunstniku «psühhodramaatilise substraadi» avamist²⁸. See tähendab teatavate, üksnes psühhoanalüüsi käigus avastatud üldpsühholoogiliste struktuuride tuvastamist teoste vormilises ja sisulises kompositsioonis. Nartsism ongi üks niisuguseid struktuure.

Psühhoanalüüsi asjatundjail pole «Faust» muidugi kahe silma vahele jäänud. Kirjandusteadlane Oscar Sahlberg märgib näiteks, et «Goethe harrastas hiljem ikkagi psühholoogiat, aga traditsioonilistes vormides, mitoloogiana. Võtkem «Faust», hästi üldistes joontes: algul on Faust läbikukkunud neurootik, ta on omadega läbi, ta tahab end tappa. Ja nüüd tuleb Mephisto: ta on seksuaalsus ning agressioon, see tähendab, ta kehatab mahasurutud tunge, ja need nüüd integreeritakse. «Faust» on põhimõtteliselt psühhoanalüüsi kirjeldus: integratsioon, tegelike, vitaalsete soovide ülesvõtt²⁹.

Käesoleva kirjutise asi on olnud näidata, et nii tekstiloolised, loomeloolised kui ka situatiivsed antused osutavad esimese «Töötoa» stseeni puhul nartsismile kui ülalnimetatud integratsiooni tegelikule üldpsühholoogilisele mehhanismile. Skolaari tuum on Faust. *In petto*.

²⁷ Vrd K. R. Eissler, Goethe. A Psychoanalytic Study, 1775—1786. Vol. 1—2. Detroit, 1963; H. Eggebrecht (Hg.), Goethe — ein Denkmal wird lebendig. Dialoge. München—Zürich, 1982, lk 38—60.

²⁸ P. v. Matt, Literaturwissenschaft und Psychoanalyse. Eine Einführung. Freiburg, 1972, lk 60.

²⁹ H. Eggebrecht (Hg.), Goethe — ein Denkmal wird lebendig, lk 56.

²⁶ S. Freud, Studienausgabe. Bd. 3. Frankfurt/M., 1982, lk 86—126, 200.

KAUPO DEEMANT

ADMIRAL JOHAN PITKA VIIMANE VÕITLUS

Johan Pitka sündis 19. veebruaril 1872. a Järvamaal Võhmuta vallas. 1891.—1893. a õppis ta Käsmu ja Kuressaare merekoolis ja sai viimase lõpetamisel kaugsõidutüürimehe kutse. Seejärel õppis J. Pitka Paldiski merekoolis, mille lõpetas 1895. a kaugsõidukapteni diplomiga. 1889.—1907. a sõitis ta merd, teenides vahepeal 1889—1900 soomuslaeval «Admiral Ušakov». Alates 1907. a oli J. Pitka tegev mitmes laevandusäris.

1917.—1918. a organiseeris ta Tallinna Omakaitset ja Eesti Kaitseliitu. Vabadussõjas oli ta üks soomusrongide loojaid ja merejõudude juhataja, juhtis isiklikult desantsalku ja mereoperatsioone. J. Pitka oli Asutava Kogu ning paljude seltside ja organisatsioonide liige.

Pärast Eesti Vabadussõda andis ta välja ajakirja «Valve», paljastas selles korrupsiooni ning ametnike ja ärimeeste suli-tempe. Teenekal Vabadussõja sangaril tuli noores Eesti Vabariigis üle elada mitmeid pettumusi, millest tingituna ta 1924. a siirdus Kanadasse. Eestisse tuli J. Pitka tagasi 1930. a ning oli 1938. aastani Eesti Tarvitajate Keskkühisuse juhataja esimees.

J. Pitka oli autasustatud I liigi 1. järgu Eesti Vabadusristi ja paljude välismaiste aumärkidega.¹ Tema trükist ilmunud mälestusteraamatud on ladusasti kirjutatud.

Andmeid Johan Pitka tegevuse kohta Teise maailmasõja ajal ei ole palju. Nende leidmine põhiliselt välismaal ilmunud raamatute lehekülgedelt ja ajalehtede veergudelt on aeganõudev töö, kusjuures nii mõnigi kord on materjal vastuoluline ja ebamäärane.

Üllatavalt vähe on J. Pitka kohta andmeid Kodu-Eestis ilmunud trükisönas. Näiteks stagnaaegses ja stagnameelses kogumikus «Eesti rahvas Suures Isamaasõjas» (I ja II osa) ei leiagi me J. Pitka nime, tublit teatri-meest Paul Pinnat on aga mainitud kokku 10 korda. Midagi on siiski muutuma hakanud. 22. septembri 1989. a «Õhtulehes» on avaldatud nõukogude sõjaajaloolase Peeter Larini artikkel «Kahel pool rindejoont (45 aastat Tallinna vabastamisest)». Selles leiame peale mitmete objektiivsete hinnangute olukorra kohta Tallinnas septembris 1944 ka järgmise

lause: «Ainult admiral Pitka tõotas surra kodumaa pinnal Eesti eest võideldes.»

Ajakirjas «Aja Pulss» 1988, nr 24 väidetakse, et eesti vabatahtlike siirdumist Soome Talvesõtta organiseerisid ilmselt admiral Pitka ja ta ärimehest poeg, kes selleks külastasid Soomet 1939. a oktoobris. Esmärgiks olnud võimaluse korral koondada eesti vabatahtlikud erilisse Eesti üksusesse, kes sõja puhul oleks astunud koos Soome armeega välja Nõukogude Liidu vastu.²

Olemasolevatel andmetel läks J. Pitka 1940. a vahetult enne Eesti okupeerimist Punaarmee poolt Soome.³ Üksikasjad on teadmata. Paari aasta eest võisime «Loomingust» lugeda, et 1941. a novembri lõpul esitas J. Pitka Soome presidendile põhjaliku Soome—Eesti uniooni projekti. Soome—Eesti liidu ideed pooldasid nii Pitka kui ka teised juhtivad eesti poliitikamehed (Päts, Laidoner, Seljamaa) juba Vabadussõjast saadik. Soome pool suhtus sellesse tõrjuvalt ning ka 1941. a lõpus ei leidnud J. Pitka plaan Soome valitsuse toetust.⁴

1943—1944 Soome põgenenud eesti noormeestest formeeriti 200. jalaväerügement, mille võitlejad said hiljem tuntuks soomepoiste nime all. Algusest peale oli J. Pitkal Soome armeesse astunud eesti noormeestega usalduslik vahekord ja teda peeti sõjaväeliseks autoriteediks. Loomulikult suhtles Pitka ka Soome läinud aktiivsete rahvuslastega. Üks selline rahvuslaste klubiõhtu toimus 9. oktoobril 1943. a. Arutati Eesti iseseisvuse taastamise õiguslikke ja poliitilisi lähtekohti. Enamik kokkutulnuist, nende hulgas J. Pitka, pooldas seisukohta, et oma riiklike õiguste kaitsmisel nii kodus kui ka väljaspool Eestit võivad eestlased tugineda ainult järjepidevuse ja avalikkuse printsibile.⁵ See seisukoht kõlab meil praegugi väga aktuaalselt, sama mõtet on korranud Eesti Muinsuskaitse Seltsi, Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei ja Eesti Komitee esindajad.

1944. a algul murdis Punaarmee läbi Leningradi blokaadi ja sõjavanker veeres

² «Aja Pulss» 1988, nr 24, lk 8.

³ «Eesti Sõna» nr 95, 25. aprill 1944.

⁴ «Looming» 1989, nr 4, lk 546.

⁵ A. V a r m a, Diplomaadi kroonika. Lund, 1971, lk 198—200.

¹ Eesti riigi-, avaliku- ja kultuurielu tegelased 1918—1938. Tallinn, 1939, lk 204.

hoogsalt Eesti poole. 1. veebruaril kuulutas H. Mäe välja mobilisatsiooni. Seda hakkasid toetama ka seni opositsioonilised rahvuslikud ringkonnad, et hoida ära Eestimaa taasvallutamist Punaarmee poolt. 1964. a kirjutati ühes juubeliartiklis: «Enne fašistide põgenemist saabus Litzmanile ja Uluotsale Soomest abiks ka kodanliku Eesti aegne aseadmiral J. Pitka.»⁶ J. Pitka saabus ootamatult Tallinnasse 22. aprillil 1944.⁷ Paar päeva hiljem võttis teda vastu H. Mäe, vastuvõtul viibisid ka mõned eestlastest ohvitserid (Soodla, Maide, Laamann). Jutuajamisel ajakirjanikega arvustas Pitka lääneliitlaste abi stalinlikule Venemaale ning ennustas, et bolševismi aitajad kannatavad selle all lõpuks samamoodi nagu selle vastu võitlejad. Ta pidas liitlaste koostööd ja toetust stalinlikule režiimile iseendale «poomiskõie keerutamiseks». Enda kohta ütles Pitka, et ta põhimõte on sama, mis Vabadussõja päevil: «Kõik peab jääma tagaplaanile, kui saatust nõuab kodumaa ja rahva kaitseks kaasalöömist.» Lõpuks ta kinnitas: «Ma jäksan veel relva kanda ja tulistada.»⁸

J. Pitka raadiovestlus 5. mail oli põiklev ja diplomaatiline. Ilmselt polnud võimalik vältida kummarduse tegemist sakslastele. J. Pitka ei sõandanud midagi arvata Eesti tuleviku kohta, öeldes, et sellele vastuse andmine oleks varajane ja ennatlik. Igal asjal on oma aeg. Sakslaste taganemist pidas ta strateegiliseks.⁹

Mai lõpus avaldati lehtedes Pitka üleskutte eesti naistele — manitsegu naised oma mehi, et nad ei hoiaks kõrvale oma maa ja rahva kaitsmisest ega tegeleks puskaripõletamisega.¹⁰ Suvel korraldas Pitka bolševismivastase võitluse ringreise. Juuli teisel poolel kõneles ta Tartus.¹¹ Augusti algul esines J. Pitka koos kapten P. Laamanniga kõnekoosolekutel Läänemaal (Lihulas, Haapsalus, Kullamaal, Märjamaal).¹² Augusti keskel jätkus mõlema mehe reis Virumaale, Lüganusel avati uuesti Vabadussõjas langenute monument, kokku oli tulnud umbes 2000 inimest. Pitka esines kõnega, kus ta kordas tuntud hüüdlauseid: «Siitsaadik ja mitte enam!» Oma esinemistes mõistis ta hukka need, kes käimasolevas võitluses tahavad jääda passiivseteks pealtvaatajateks.

Ta mõõnis inglaste abi Vabadussõja ajal, lisis aga kuhjaga kriitikat. Pitka kinnitas: «Meie maksime neile kõige eest, meie toetamine oli vaid ilus äri... On neid, kes ka praegu peavad inglasi geniaalseteks bolševike ninapidivedajateks, kuid need inimesed pigistavad kinni oma silmad ja sulevad kõrvad ega taha näha ja kuulda, mis sünnib igapäev meie ümber.»¹³

Septembri alguses ilmus lehtedes Pitka üleskutte «Eestlased». Selles oli öeldud: «Kui rahvas püüab elada võitlusetas, siis kaotab ta oma elu kui tühine rahvas, kellest järgnevatele põlvedele midagi mäletada ei jää. Eelmine vabadussõda polnud kergem kui praegune. Kes ei taha võidelda ja töötada kodumaa ohtlikematel päevadel, kes kõrvale hoiavad ja põgenevad — need teadku, et nende jaoks ei ole enam kodumaa, põlgus ja häbi saagu neile osaks.» Üleskutte lõpeb kinnitusega: «Neid sõnu lõpetades võtan relva ja astun võitlejate ridadesse. Ma jaksan veel relva kanda.»¹⁴

Rüütliiristi kavaleri H. Riipalu raamat «Kui võideldi kodupinna eest» on mõned leheküljed pühendatud ka J. Pitka võitlusgrupile. H. Riipalu mälestuste järgi külastas admiral Pitka koos staabiülema kapten Laamanniga Saksa Narva rinde korpuse staapi. Pitka esitas korpuse ülemale oma soovi — lubada moodustada tema isiklikul juhtimisel 500—600-meheline võitlusgrupp Vabadusristi kavaleridest ja meestest, kes olid aktiivse rindeteenistuse eest väljas. Relvastust ja vajalikku väljaõpet sooviti Eesti Diviisilt. Korpuseülem andis võitlusgrupi organiseerimiseks oma nõusoleku. Edasi sõideti Kurtnasse Eesti Diviisi staapi, kus diviisiülem lubas Pitka grupile 200 esmaklassilist püssi, kuulipildujaid ja harilikke püsse. (Ilmselt see vaid lubaduseks jäigi — K. D.). Diviisi juhtkond oli Pitkaga samal arvamusel: «Rinne peab püsima nii kaua kui võimalik. Kui peame Eestist taanduma, siis lahkume mehise võideldes. Püüame päästa oma inimesi venelaste kätte jäämast niipalju kui võimalik.» Kurtnast lahkudes olevat Pitka öelnud: «Ma usun, et meie võitlus on veel pikk ja raske. Kuigi ma olen vana mees, tahan ma näha selle õnneliku lõppu.»¹⁵

Eesti Laskurkorpuse ajaloo koostaja P. Larin väidab, et 1944. a septembris asuski admiral J. Pitka okupatsioonivõimude vaikival nõusolekul diversantide grupe kokku klopsima. Kasutades Eesti noorsoo fašis-

⁶ J. S a a t, 20 aastat tagasi vabastati Nõukogude Eesti saksa fašistlikust okupatsioonist. — Eesti NSV TA Toimetised 1964, nr 4, lk 269.

⁷ «Eesti Sõna» nr 94, 23. aprill 1944.

⁸ «Eesti Sõna» nr 95, 25. aprill 1944.

⁹ «Eesti Sõna» nr 105, 7. mai 1944.

¹⁰ «Eesti Sõna» nr 122, 27. mai 1944.

¹¹ «Eesti Sõna» nr 171, 26. juuli 1944.

¹² «Eesti Sõna» nr 177, 2. august 1944.

¹³ «Eesti Sõna» nr 189, 16. august 1944.

¹⁴ «Eesti Sõna» nr 114, 2. september 1944.

¹⁵ H. Riipalu, Kui võideldi kodupinna eest. London, 1962, lk 152—154.



Admiral J. Pitka eesti üksust külastamas 1944.

mivastaseid meeleolusid, läks J. Pitkal korda organiseerida mõnesajaliikmeline (peamiselt üliõpilastest koosnev) võitlusgrupp.¹⁶ Saksa armees teeninud ohvitseri A. Purre andmetel olnud Pitka üksuses, mis asus Tallinna lähedal Kivilool, umbes 500 meest. Ta olnud arvamusel, et Saksa armees teenivad Eesti üksused taganevad Tallinna suunas ja hakkavad tema juhtimisel linna kaitsma. Pitka pettumuseks saksa vormis eesti väeosad Tallinna lähistele ei taganud. Sellele vaatamata jäi ta Tallinna kaitsmise idee juurde.¹⁷

Peale mainitud üliõpilaste oli Pitka grupis Saksa sõjaväest jalgalasknuid ja mobilisatsioonist kõrvalehoidnuid, nii rahvuslikke idealiste kui ka lihtsalt seiklejaid. Neid mehi püüdis ta eesti keeles ja eesti meeles ühtseks võitlusgrupiks sulatada.

Augusti lõpus tuli Soomest tagasi umbes 1800 eesti vabatahtlikku, et võidelda Eesti iseseisvuse eest. Üks nende pataljon paisati Lõuna-Eesti rindele, teine hakkas Tallinna lähistel saama saksa drilli. Heino Susi tõsioludel põhinevas raamatust «Kojutulek» on juttu ka «Pitka poiste» laagri-ordnangist ja nende kikkhabemega «vanast»; «Kompanii «Pitka mehi», kelle laager oli

peaaegu meie oma kõrval, harrastas hoopis teistmoodi elu. Kõik käis eesti keeles. Õhtul oli eesti moodi loendus, lipulangetamine ja hümnilaulmine... Kuradi «Vana» — kikkhabemega admiral, kes sageli käis «omi» väeosi üle vaatamas, kaabulott pääs ja kepp käes, muretses neile relvi ja kui vaja, isegi autotransporti... Mismoodi ta sakslastega asju ajas, teab vist küll tema ise...»¹⁸

17. septembril alustasid sakslased Eestist evakueerumist. 18. septembril kuulutas viimane Eesti Vabariigi peaminister presidendi ülesannetes Jüri Uluots välja vabariigi uue valitsuse. Tallinnas hakkas ka Pitka vastupanu organiseerima. Pika Hermanni torni heisati rahvuslipp. Nii Uluots kui Pitka tahtsid korrata 1918. a veebruari ja taastada vabariiki kas või sümboliseks. Tekib küsimus, kas väljakuulutatud Tiefsi valitsuse ja Pitka tegevus olid koosõlastatud? Ilmselt mitte. Erik Virbsoo raamatust «Lugusid möödunud aegadest» saame teada: «Ta (s. o Pitka) teugutses täiesti iseseisvalt, ilma valitsuse korraldusest, kuigi mitte valitsuse vastaselt.»¹⁹ Tolleaegse välipolitsei ülema major Lugeveeri andmetel kohtunud ta 20. septembril Pitkaga tema staabis Narva mnt 45. Lugeveer

¹⁶ P. L a r i n, Eesti Laskurkorpus Suures Isamaasõjas. Tallinn, 1962, lk 147.

¹⁷ Eesti riik ja rahvas Teises Maailmasõjas. IX kd. Stockholm, 1960, lk 918

¹⁸ H. S u s i, Kojutulek. Tallinn, 1989, lk 69—70.

¹⁹ E. V i r b s o o, Lugusid möödunud aegadest. Tallinn, 1989, lk 146.

küsinud: «Kas hr admiralil on teada Eesti valitsuse loomine Uluotsa poolt?» Pitka vastanud: «Sellest ei tea ma midagi.»²⁰

Seni pole täit ülevaadet, mis neil päevadel Tallinnas toimus. Välismaale pääsenud eestlaste mälestuskatkendites on juttu kaosest ja põgenemismeeleoludest.

Pitka võitlusgrupi ja sakslaste vahel toimus kokkupõrge. P. Larini järgi oli see 18. septembril. Pitka grupp löödud fašistlike väeosade poolt segamini ja oli sunnitud Haapsalu ümbruse metsadesse põgenema.²¹ Siinkohal on tegemist ebatäpsusega. Kogumiku «Eesti riik ja rahvas Teises Maailmasõjas» X köites sisalduva sündmuste kroonika järgi oli J. Pitka 20. septembril Narva maanteel loonud oma staabi ja organiseeris mehi. 21. septembril levisid Tallinnas J. Pitka üleskutsed astuda temanimelisse löögiüksusesse.²² Foto järgi on selle tekst järgmine:²³

AVALDUS

soovin astuda vabatahlikult
«LÖÖGIÜKSUS ADMIRAL PITKA»
ridadesse

Töotan julgelt võidelda vaenlase vastu teades, et ma ei võitle enam oma elu, vaid kodumaa — Eesti oleviku ja tuleviku eest. Olen alati valmis oma elu ohverdama isamaa eest, kas käsu peale või enda algatusel, võitluses vaenlase vastu. Töotan võidelda põhimõttel «üks kõigi ja kõik ühe eest», täita vastuvaidlematult ja arvestama oma ülema käske ja korraldusi, püüdes olla sõbralikus vahekorras kaasvõitlejatega, vältida tülisid ja pahandusi, olla aus, õiglane ja otsekohene, vapralt ja nurisemata kannatada kõik raskused ja puudused.

Käesolev avaldus pole tühistatav ega tagasivõetav, vaid jääb minu kindlaks ja muutmatuks otsuseks.

Tallinn 21. sept. 1944. a.
(allkiri)

1. Sõjaline auaste
2. Nimi

Heino Susi raamatus «Kojutulek» iseloomustatakse pitkalasi ühe soome poisi sõnades võrdlemisi kriitiliselt (Pitka mehed olid ta kinni võtnud ja viinud mingisugusesse

²⁰ E. Tambe, Tõus ja mõn. II. Toronto, 164, lk 324.

²¹ P. Larin, Eesti Laskurkorpus Suures Isamaasõjas, lk 147.

²² Eesti riik ja rahvas Teises Maailmasõjas. X kd. Stockholm, 1962, lk 171.

²³ Eesti riik ja rahvas Teises Maailmasõjas. IX kd, lk 92.

staapi): «Sääl oli nagu Vabadussõja ajal. Osa mehi tsiviilis, osa eesti mundris ja kõikidel lindid varrukal, mõned omakaitse omad, mõned sini-must-valged. Ohved on jõe asjalikud, et nüüd on uus Vabadussõja algus ja varsti on kämbud (s. o sakslased — K. D.) läinud, kord majas ning korraldame ise õige vastupanu. Iga mats, kellel aga paistab õige nagu peas olevat, saab ilma pikema jututa püssi. Moodustavad komandosid, et linnas korda luua. Sama jutustaja ütleb ka seda, et Pitka jagab eestlastele püsse, aga palju matse on lakku täis ja nad põmmutavad püsse vastu taevast ja teevad lollusi.»²⁴

Paarikümne aasta eest kohtusin ise ühe Pitka mehega. Ta ütles, et korralduse kohaselt püüti vältida verevalmist ja takistada õhkulaskmisi. Mitmed objektid võeti sakslastelt üle.

Nukker on kapten P. Kangro mälestuskatke Tallinnast 21. septembril 1944: «Keslinnas kogunesid inimesed gruppides tänavanurkadele, kus arutati kõnesolevat silmapilku. Kõneldi kokkupõrkest saksa sõdurite ja Pitka meeste vahel, kus olnud surnuid ja haavatuid. . . Rahvas ei teadnud kui kaugel asusid Tallinnale lähenevad punaväeosad ega teadnud arvatavasti ka mitte linnas sagivad Pitka mehed. Kas Tallinna kavatsetakse kaitseda, millisel viisil ja millises ulatuses — see küsimus ei huvitanud nähtavasti enam kedagi. Tallinn oli jätud saatuse hooleks ja langes järgmisel päeval, 22. septembril punaväeosade kätte.»²⁵

Tallinnast lahkunud J. Pitka mehed avaldasid vastupanu Vaida juures, Kehras ja Ristil. Keila lähistel oli suurem lahing, mis kestis 3,5 tundi.²⁶ Ligi 200 Pitka võitlussalklast, kes ei jõudnud Eestist põgeneda, varjasid end Märjamaa ja Haapsalu vahelistes metsades. Neid saadeti likvideerima 300. laskurpolgu allüksused.²⁷ Siingi näeme ajaloo traagikat — eestlased pidid jälitama ja likvideerima eestlasi.

Kuidas hinnata 1944. a septembris toimunud iseseisvuse taastamise katset ja J. Pitka tegevust? See oli ju lootusetu ettevõtmine ja tõi kaasa ohvreid. J. Pitka tegevusele leidub väliseesti trükisõnas nii taunivaid kui tunnustavaid hinnanguid. H. Mäe omavalitsuse tegelase O. Öpiku arusaamade järgi võeti sõnum J. Pitka Eestisse saabumisest vastu rõõmuga. O. Öpiku isikliku mulje järgi ei

²⁴ H. Susi, Kojutulek, lk 110—111.

²⁵ Eesti riik ja rahvas Teises Maailmasõjas. X kd, lk 126.

²⁶ Eesti riik ja rahvas Teises Maailmasõjas. IX kd, lk 92.

²⁷ P. Larin, Eesti Laskurkorpus Suures Isamaasõjas, lk 170.

orienteerunud Pitka selles miljöös, millesse ta oli Eestis sattunud, ja viibis oma mõtetega nagu mingis ebareaalses maailmas. Samas aga O. Öpik tunnistab: «Pitka oli julge ja aus mees, kusjuures naivne ja kergeusklik.»²⁸ Eelpool mainitud ohvitseri A. Purre arvamus on negatiivne: «Admirali Tallinna kaitsmise idee andis kohati põhjust segadusteks ja nõudis kasutuid ohvreid.»²⁹ K. Pätsi endise kantseleiülema E. Tambeki suhtumine on heatahtlik: «Heitluses saksa natside ja nõukogude bolševike vastu Pitka osutas siiski hindamatu teene Eesti riikliku iseseisvuse mõttele... selle meeletu vastuhakuga näitas Eesti rahvas Pitka juhtimisel maailmale, et meie ei ole natsid ega bolševikud, vaid vabadust armastav demokraatlik rahvas, kes ainult olude sunnil oli pidanud pendeldama kahe suure usurpaatori vahel, et esimesel soodsal hetkel raputada endalt võõras ike.»³⁰

Olen rääkinud ka paari saksa sõjakooli lõpetanud mehega. Nende hinnang oli peaaegu ühtmoodi eitav: J. Pitkal puudus ettekujutus olukorrast ja taktikaline plaan, mõnesaja kergelt relvastatud mehega polnud võimalik midagi mõistlikku teha. Sõjalisest seisukohast oli vana Vabadussõja-mehe ettevõtmine mõttetud.

Söandan siiski arvata, et praegu pole meil veel piisavalt andmeid lõpliku järelduse tegemiseks. Siiski võime öelda, et nii soome poisid kui Pitka mehed olid Vabariigi sõdurid, kes kahe ülemvõimu vahetusel tahtsid teha võimatut ja sellega on meie oma riikluse taastamise eest peetava relvastatud võitluse ajalugu natukenegi rikkam.

Mis sai Johan Pitkast? Tema kadumine on hajunud vastuolulistesse legendidesse. ENE järgi on tema surma ajaks 25. september 1944 ja kohaks Piirsalu vald.³¹ Toronto elava sõjaveterani Robert Kreemi mälestuskatkenditest saame teada: «21. septembril 1944. a jõudnud ta Narva rindelt Kose-Risti seltsimajja, kus asunud Pitka staap. Kohe sõitnud sinna 6—7 vene sõjaväemasinat punaväelastega, kes tule avasid. Pitka mehed taandusid... Kolm-neli kilomeetrit eemal avastati mahajäänud sõjaväeauto. Metsast tuli välja kuus-seitse meest, nende hulgas hallis erariides admiral Pitka... Pitka rääkinud, et ta plaanid on



Admiral Johan Pitka

muutunud ja kõik on läbi. Manitses mehi kokku hoidma, et mere äärde ja sealt vabandusse jõuda. Pitka jättis kõigiga kättpidi jumalaga, andnud veel 2 tankirusikat ja käskinud neist enne lõppu paar vene tanki puruks lasta.»³²

Endise Triigi valla Kõue Omakaitse pealiku Oskar N. mälestuste järgi tulnud J. Pitka ühel 1944. a septembriõhtul tema juurde. Ta kavatsenud minna Virtsu kanti ja otsida seal üle mere mineku võimalust. Võõl olnud tal püstol ja taskus mürgipudelike. Elusalt ei lubanud vana admiral ennast kätte anda. Paar päeva viinud O. N. kokkulepitud kohta toiduaineid. Siis tulnud mitmeks päevaks küüti minek. Tagasi tulles olnud kokkulepitud kohas sedelike tekstiga «Liigun edasi». 1945. a kevadel leidnud O. N. metsast inimese luud ja lähikonnast mitme rebase laibad. Ta mattis J. Pitka maised jäänused maha. Pärast 12 aastast eemalolekut oli ümbruskond maaparanduse tõttu tundmatuseri muutunud.³³ (Arstid ei pea võimalikuks, et

²⁸ O. M a m e r s (Öpik), Häda võidetule. Stockholm, 1958, lk 287.

²⁹ Eesti riik ja rahvas Teises Maailmasõjas. IX kd, lk 91.

³⁰ E. T a m b e k, Tõus ja mõn. II kd, lk 324—325.

³¹ ENE 6. kd. Tallinn, 1974, lk 135.

³³ Andmed saadud endiselt EV Sõjaarhiivi korraldajalt major Hengo Tulnolalt.

³² Andmed saadud Eesti Muinsuskaitse Seltsi ajaloo-toimkonna esimehelt Mart Laarilt.

rebased võisid surra mürki võtnud inimese laiba söömisest — K. D.) Pärast lahingute vaibumist tundsid võimud hulk aega Pitka vastu huvi. Mitmelt kinnivõetult pinnitud tema kohta andmeid.

1989. a septembris toimus Kuressaare los-sis sõjaajaloo konverents 1944. a sõjasünd-mustest Eestis. Pärast ettekandeid tuli minu juurde üks saarlane ja kinnitas, et ta näinud Pitkat Kuressaares 1944. a septembris. Mõni aeg hiljem leidsin sõja lõpuaasta aja-lehest «Välis-Eesti» lühikese lookese peal-kirjaga «Admiral J. Pitka Saksamaal». Sõnu-

mis väidetakse, et J. Pitka olnud Saaremaalt evakueeritute hulgas.³⁴ Saksamaale aga Pitka ei jõudnud. Seega pole täiesti võimatu, et vana meremees hukkus Läänemere lainetes.

Tuleva aasta algul täitub 120 aastat Johan Pitka sünnist. Meie rahvuslikud organisat-sioonid ja liikumised peaks hakkama mõt-lema ka sellele, kuidas jäädvustada tõsise Eesti iseseisvuse eest võitleja Johan Pitka mälestus.

³⁴ «Välis-Eesti» nr 4, 28. jaanuar 1945.

TAIVO UIBO

RINDEL JA TAGALAS

Sündisin 1. novembril 1936. aastal. Tallinna 22. Keskkooli (Westholmi Gümnaasiumi) esimesse klassi läksin 1944. aastal. Meil oli poisteklass ja jäi ka selleks keskkooli lõpeta-miseni 1955. aastal.

Humanitaardistsipliinide ja paljude muu-de võltsingute poolest võiks tollaegset nõu-kogude kooli nimetada mõistusevastaste kuri-tegude koldeks. Aga ühte, nõukogude koo-lis küll vastava suunitlusega, kuid samal ajal ometi ka üldinimlikku tõde rõhutati pidevalt: inimene peab tõe eest võitlema, peab võitlema oma kodumaa vabaduse ja sõl-tumatus eest. See põhines loomulikult sel-listel teostel nagu «Kuidas karastus teras» ja «Noor Kaardivägi», see tõde pidi olema venelembene ja punane.

Meie klassi vaimuscle kommunistlik ideo-loogia üldreeglina külge ei hakanud. Meie põlvkonna juured olid tõeliselt iseseisvas Eesti Vabariigis ja veel usuti meie kodudes Valgesse Laeva. Ka polnud meil vaja otsida vastust küsimusele, kas Nõukogude Liit oku-peeris 1940. aastal Eesti Vabariigi või mitte; traagiliste sündmuste pealtnägijaid-tunnista-jaid oli kõikjal.

Olin keskmise lugemusega poiss. Minu põhiaeg kulus sportimisele (jalgpall, jää-hoki), talveõhtud möödusid liuväljadel. Aga see ei rahuldanud mind. Ma otsisin elu mõtet, tahtsin elada õigesti.

Paar kuud enne kuueistkümnendat sün-nipäeva küsisin emalt: «Ema, kas inimene peab tõe eest võitlema?»

Ema muutus ärevaks: «Miks sa seda kü-sid?»

«Eestimaa vajab, et tema eest võideldak-se,» ütlesin päris jonnakalt.

Loomulikult ei jõudnud me kokkuleppele, olin ju ta ainuke poeg.

«Hea küll, kui saan kuusteist täis, siis otsustan ise,» ütlesin lõpuks. See oli 1952. aastal.

«KOTKAD»

1953. aasta lihavõttepühade ajal (vist oli 5. aprillil) kogunesime neljakesi ühte kooliklassi, et luua organisatsioon, mille eesmärgiks pidi saama võitlus Eesti vaba-duse eest. Juhiks valiti mind.

Leidsime, et meie esmaülesandeks peaks olema rahvustunde ja vabadusaate tõstmine inimeste seas. Tol ajal nimetasid võimud seda nõukogudevastaseks propagandaks.

Suurt tähtsust omistasime organisatsiooni laiendamisele uute liikmetega. Kohe pärast organisatsiooni loomist kutsusin sellesse oma klassivenna Erik Udami, erakordselt mehise ja tahtejõulise poisi.

Meie võitlusgrupi nimeks sai «Kotkad». Tahtsime olla noorkotkaste järglased. Orga-nisatsiooni liikmete koguvarvu ei suuda enam meenutada. Oli neid, kes vandetõotusele alla kirjutasid ja pärast enam salajastele kohtu-mistele ei ilmunud; oli neid, kes pärast lühi-ajalist tegutsemist kõrvale hakkasid hoidma,

ja oli neid, kes alguses suure õhinaga oma nõusoleku andsid, aga pärast end lausa ära peitsid. Mäletan kooliajast ainult kahte poissi — ühest neist sai hiljem kuulus hokimängija —, kes ausalt ütlesid: «Ma ei ole nii raudne mees, et julgeksin teiega edasi kaasa tulla. Ja valetada ma ei taha.»

Teised loobujad põhjustasid meile rohkemti lisatööd, mis seisnes asjatus ootamises kuskil pimedas pargis, valetamises jne. Arvan, et kokku kuulus gruppi ligi 20 noort, kellest kaks olid tütarlapsed. Olgu öeldud, et neist tütarlastest oli meil palju kasu, eriti lendlehtede väljapanemisel. Kahtlustati vähem!

Üheks meie esimeseks väljaastumiseks sai moonutatud käekirjaga kirjutatud lendlehe levitamine linnas mingisuguse valimiskomöödia puhul. Sellel lendlehel oli minu luuletus Käbini kohta:

Seltsimees, ühel meele
anname kõik oma hääle
ühe hulgast ühele
kõige kangemale mehele.
Ta on tibladele ustav
ja ta isaks oli Gustav,
enda nimeks tal Ivan —
Kreml'i bande mängukann.

Edaspidi õnnestus meil vältida lendlehtede käsitajakirjutamist, kuid kahjuks tingis primitiivne tehnika vaid mõnelauselisi üleskutseid.

Oma üleskutsesid maalisime ka trükitähtedega plankudele ja värviga majaseintele. Trükitähtede kuhu püüdsime võimalikult muuta. Paljudele lendlehtedele ja üleskutsesetele panime alla K-tähe (kotkad).

Lendlehtede väljapanemise operatsioonid arutasime hoolega läbi. Tegutsesime gruppides ja varem kindlaks määratud piirkondades. 1955. aasta 24. veebruari, Eesti Vabariigi aastapäeva puhul otsustasime välja anda pikema tekstiga lendlehe ja toimetada see Tallinna 2. Keskkooli stendile. Kuna pika lendlehe trükkimiseks puudus võimalus, läksime riskile ning käekirja moonutades kirjutas selle paberile Erik. 23. veebruari õhtul hiilisime koolimajja, kinnitasime lendlehe knopkadega stendile. See sai saatuslikuks. KGB tegi keskkoolide lõpukirjandite käekirjaekspertiisi ja Erik arreteeriti sügisel.

Eeluurimisel ega kohtus ei andnud Erik kedagi välja, kuigi teda kahtlustati tagaotsitava gruppi kuulumises. Ülemkohus määras talle kuus aastat, kuid Hruštšovi-aegne komisjon, kes vabastas enamiku poliitvange, laskis ta poole aasta pärast vabaks. Küllap mängis siin oma osa ka nõukoguliku «humanismi» demonstreerimine, sest Erik oli tuntud maadleja ja TPI esimese kursuse tudeng.

Otsustasime, et esialgu jääb Erik aktiivsest tegutsemisest kõrvale. Kuna mitmed kaasvõitlejad olid sundkorras armeesse võetud, jätkasin tegutsemist üksinda. Kutsusin organisatsiooni Ülo Turmeni ning tegin talle ülesandeks otsida juurde uusi aatekaaslasi.

Organisatsiooni uuele liikmele kirjutati töotuse tekst, mille ta pidi pähe õppima ja oma kutsujale peast ütleva. Siis paber töotuse tekstiga põletati. Ülo leidiski ühe sõbra, kes andis nõusoleku. Päheõppimiseks antud teksti unustas too nooruk aga koolipingi sahtlisse, kust see kellegi leidja kaudu julgeolekusse toimetati. Jaa, inimesed olid siis nii arad, et kartsid selliseid kirjutisi isegi minema visata.

Tšekistid tegid kirjutaja isiku kindlaks ja sündmuste edasine käik ei vaja kommenteerimist. 1956. aasta 10. oktoobri hommikul toimuski minu esimene jõuproov KGB-meestega silmast silma. Kodus tehti läbiotsimine ja siis viidi mind Pagari tänavale. Eitasin hilisõhtuni oma rolli, kuni mind Üloga vastandati. Kui ma talle otsa vaatasin, rõõgatas keegi tšekistidest: «Silmad ära!» Seljaga Ülo suunas, kuulasin ta tunnistuse ära. Võtsin nüüd «süü» omaks. Ütlesin, et mina lõin selle organisatsiooni ja esimesena meelitasin sinna Ülo. Organisatsiooni lüüeline struktuur oli ennast õigustanud. Vahele oli jäänud vaid üks lüli, aga ka juht, kes ainsana kõiki liikmeid teadis. Küll püüdsid nad mind Erikuga seostada, kahtlustasid meid koostöös, aga sel korral jäin ma kindlaks.

17. jaanuaril 1957. aastal määras ENSV Ülemkohus mulle Vene NFSV KrK § 58-10 lõigu 1 ja § 58-11 (nõukogudevastane agitatsioon ja propaganda pluss organisatsiooniline tegevus) järgi 5 aastat vabadusekaotust. Üks ajajärk oli lõppenud.

Olen elus palju eksinud. Praegu neid ridu kirjutades mõistsin, et eksisin ka sellega, kui pidasin KGB-d ainukeseks hiilgavalt tööta-vaks ettevõtteks või organisatsiooniks Nõukogude Liidus. Vaatamata oma püüdlikkusele nad meie organisatsiooni avastada ei suutnud, nokkisid ainult. . .

Neid, kes Eesti vabaduse ja meie rahvuse olemasolu nimel pea tulle pistsid, nimetatakse tänapäeval kangelasteks. Mina ütlesin lihtsamalt — olime noorukid, kelles elas kohusetunne, kes tahtsid teenida tõe, kelles tõstis pead protest võõra vägivalla vastu. Me armastasime Eestimaad ja tundsimus endid olevat seotud oma Isamaa saatusega. Aga küllap pesitses meis ka annus auahnust ja seiklejaverd ning tahe ennast maksma panna! Mis seal ikka, kui mainitud kolm viimast omadust on õige aate teenistuses, siis ei leia ma selles midagi halba. . .

Ma ei taha kedagi solvata, kuid tahaksin mõne sõnaga puudutada siiski ka rahva suhtumist meisse. Kui erandid välja jätta, nimetati meid peaga vastu müüri jooksjateks, oma emade-isade murelasteks ning küllap mõni meid ka pisut napakaks pidas. Ajad olid ju rasked, rahvas repressioonidega põlvili surutud ja viiekümndatel aastatel hakkas ka usk Valge Laeva tulekusse hääbuma. Paljudele näis, et Eesti vabadus on impeeriumi labidaga lootusetult maha maetud. Kahjuks oli neidki, kes nõukogude propagandat sotsialismi eelistest ja kommunismi võidust uskuma olid hakanud. Ja ei saa unustada, et just viiekümndatel aastatel sai alguse massiline riigivargus, äritsemine ja karjerism, mis pidas parteisse astumist suurepäraseks trepiastmeks nii punaseks paruniks pürgimisel kui ka ametiredelit pidi ülesronimisel. Meie osutisime irdinimesteks, ehkki oli küllalt ka neid, kes kätt surusid. . .

Too olukord tekitas nõrdimust, mis kohati muutus ülbuseks kõigi mugandujate vastu. Kuid ausalt öeldes sõitsin minagi vangilaagrisse ilma ühegi mõttega veel kunagi võitlust jätkata. Ka mina tahtsin elust mõnu tunda, võpatamata iga varahommikuse uksekella puhul. . .

EESTI NOORTE MALEV

Enne laagrimeenutusi tuleb ära märkida üks väga oluline sündmus: 1956. a jõulude ajal arreteeriti Tartus «Eesti Noorte Maleva» (ENM) nimeline koolipoiste organisatsioon, mida juhtis Jaan Isotamm. Malevasse kuulusid ka Enn Tarto, Voldemar Kohv, Jüri Rebane, Tõnis Raudsepp, Enn-Kaupo Laanearu jt.

Vist küll saatuse tahtel toodi jõulu kolmandal pühäl minu kambrisse Jaan Isotamm. Aga sellest hiljem.

Mind viidi Mordvasse Sosnovka asulas asuvasse poliitvangide laagrisse aadressiga postkast жх 385/7. Kliima oli seal hea. Kokku oli meid umbes 1500 mehe ringis, enamuses toredad targad ja viisakad inimesed paljudest rahvustest.

See oli periood, mil stalinlikule julmusele laagrites oli üldjoontes lõpp tehtud, uued ja põhiliselt psühholoogilised repressioonid polnud aga veel välja töötatud. Kuid küllap otsis Kremli juba sel ajal oma vaenlaste kohtlemiseks uusi ja senisest rafineeritumaid piinamisvahendeid.

Võisime kanda pikki juukseid, erariideid, käekelli ning saada kodust pakke. Laagris oli isegi saksa vangide tehtud jalgpalliväljak (loomulikult mitte täismõduline) ja korvpalliplats. Talviti mängisime jääpalli.

1957. aasta kevadel ja suvel toodi laag-

risse Jaan Isotamm, Enn Tarto, Voldemar Kohv jt ENMI poisid. Just nende kolme ja minu vahel tekkis sõprusring. Me arutasime poliitikat, kirjandust, ajalugu ja unistasime Eesti iseseisvuse taastamisest, me otsisime elu mõtet ja jõudsime jälle tõeni, et võitlust oma aate eest tuleb jätkata.

«KOTKAS»

1957. aasta suvel löime neljakesi grupi, mille nimeks sai «Kotkas». Mingil määral kujunes grupp ja selle nimi justkui senitabamata Tallinna-organisatsiooni järglaseks. Sisuliselt tähendas see aga kahe organisatsiooni ühinemist. Oli astunud samm, mille tagajärjed ulatusid hilisematesse aastatesse. . .

Organisatsiooni struktuuri pidi kujunema taas lüülisteks. Kõiki liikmeid võis teada ainult juht, kelleks valiti mind.

Meie esmaülesandeks oli grupi laiendamine uute liikmetega. Kuid ega ka laagris, kus oli umbes 20 eesti noormeest, see mõttekaaslaste leidmine kerge olnud. Eestimeelised olid loomulikult kõik, ent enesealalhoiuinstinkt on ju tugev. Teadsime, et KGB agentuur eksisteerib ka laagris, ja püüdsime uusi liikmeid enne nende otsustavat kutsu- mist gruppiga igati kontrollida. Kahjuks ei pääsenud me vigadest, kuid sellest hiljem.

Grupi üheks põhisuunaks oli ideoloogiline töö. Organiseerisime laagris õppusi Eesti ajaloost, uurisime ja arutasime rahvusvahelisi probleeme. Grupisise töö oluliseks suunaks oli aga võitlustaktika väljatöötamine ja Eesti vabanemise võimaluste prognoosimine.

Grupi olemasolu hoidsime ranges saladuses, kuid legaalses tegevuses olime üsna julged. Mängisime korvpalli omatehtud sinimust-valgetes särkides, tähistasime Eesti rahvuspuhi ja pidasime poliitilisi diskussioone. Mäletan, et ühel diskussioonil oli teemaks: kes on eestlastele rohkem halba teinud ajaloo vältel, kas sakslased või venelased. Laulsime palju, kusjuures enamik lauludest oli keelatud. Väga palju oli meie repertuaaris Eesti Leegioni laule.

Kuna kõik noorukid kodust pakke ei saanud, moodustasime «kolhoosid». Need, kes pakke ei saanud, liideti pakisaajatega ühisteks laudkondadeks. «Kolhoosis» oli 4–5 liiget, toitu jagati võrdselt ja korralikult.

Ma ei ole kunagi hiljem kohanud sellist vastastikust ausust, heatahtlikkust, üksteisemõistmist ja üksteise eest seismist, kui oli siis. Paradoksaalne, aga just noil aastail seal okstraadiga planguga piiratud aias olid minu elu kõige kaunimad päevad.

1958. aasta suvel viidi mind teise laagrisse aadressiga postkast 385 11. Olin seal pea-aegu kogu suve. Tahtsin tagasi sõprade juurde 7. laagrisse ja läkitasin järelevalveprokurö-

rile kirja, kus põhjendasin oma tagasivii-
mist jalgpallimänguga (seitsmendas oli jalg-
palliplats), et tahan kunagi pärast vabane-
mist oma elu treeneriametiga siduda.

Ühel päeval kutsus laagri julgeoleku esin-
daja Litvin mind välja ja püüdis värvata
KGB agendiks. Ta andis mõista, et minu
üleviimine 7. laagrisse võib oleneda sellest,
kas võtan ettepaneku vastu või mitte. Litvin
vihjas koguni, et seitsmendas toimuvat mi-
dagi «kurat teab misasja...» Otsustasin teda
ninapidi vedada ja jätsin kõhkleva mulje.
Eriti just pärast sellist infot oli vaja poistega
kokku saada ja neid hoiatada. Tšekist lubas
mind tulevikus uuesti välja kutsuda ja mina
lubasin siis anda talle kas eitava või jaatava
vastuse.

Mind viidigi lõpuks seitsmendasse tagasi.
Hoiatasin poisse ja kõnelesin toimunud jutu-
ajamisest. Arutasime olukorda ja leidsime, et
vaevalt julgeolek midagi konkreetset teab.
Kuidas muidu seletada, et mind kui liikumise
juhti värvata taheti?! Praegu paneb
see meie lihtsameelsus muigama...

Laagripäevad jätkusid põhiliselt vanaviisi.
Olime tihedates sidemetes lätlaste ja leedu-
lastega, arutasime, vaidlesime ja prognoosi-
sime tulevikku. Sageli muutusid aga need
prognoosimised suisa unistamiseks, kus fan-
taasial polnud enam otsa ega äärt.

EESTI UUSRAHVUSLASTE LIIT

1958. aastal küpses meil idee, et Eesti tule-
viku nurgakiviks on soome hõimude ühi-
nemine. Selle idee kandjaks sai Eesti Uus-
rahvuslaste Liit, mille moodustasime koos
Enn Tarto ja Enn-Kaupo Laanearuga 1959.
aasta kuupäeval jaanuaril. Koostasime organi-
satsiooni manifesti, õppisime pähe ja põle-
tasime. See kord kehtis iga uue liikme puhul.
Liidu juhiks olin mina, Enn Tarto oli ase-
täitja ja Enn-Kaupo Laanearu vastuluure
ülem.

Oma legaalses tegevuses jätkasime endist
joont, lisandus ainult hõimurahvastega ühi-
nemise aate propageerimine. Illegaalselt
asusime liitu laagris laiemada. Kuna Mord-
vas oli mehi Eestimaa eri paikadest, siis
tekkis reaalne võimalus illegaalse üle-eesti-
lise organisatsiooni moodustamiseks pärast
vabanemist.

Palju arutasime ja polemiseerisime ka tu-
levase vaba Eesti ühiskondlik-poliitilisest
korrast. Juba ainuüksi rahvusliku üksmee-
le huvisid silmas pidades heitsime kõrvale
nn «koodanliku» Eesti variandi. Meie unelma-
teriigis ei tohtinud olla kisendavaid vastu-
olusid, üliirikkaid ega üliväesid. Meie unel-
materik pidi olema midagi «sotsialismi» ja
kapitalismi vahepealset. Tol ajal leidis ka
Läänes n-õ kolmanda tee teoreetikuid üsna

palju, kui uskuda neil aastail ilmunud nõu-
kogude ajalehti ja ajakirju.

Tänapäeva privatiseerimistuhinas on hu-
vitav märkida, et paljud endised talu-
pidajad oma võõrandatud talusid suurt ta-
gasi ei ihaldanud. Kolhoosikord oli mingil
määral jalgu alla saamas ja tuletati ikka
meelde, kui palju tööd vanasti teha tuli...

Poliitilises mõttes ei olnud me küll otse-
selt totalitaarse riigi pooldajad, kuid Lääne
demokraatia näis meile elujõuetu. Just ni-
melt Lääne demokraatiat süüdistasime kom-
munistlike režiimide tekkimises. Nõukogude
Liit näis tegevast maailmas mis tahab ja
keegi ei ohjeldanud teda.

Ühel 1959. aasta kevadpäeval kästi mul
asjad kokku panna ja tulla komandatuuri.
Selles laagri värvava kõrval asuva maja tagu-
mises taas ootas mind tšekist Litvin. Mehe
nägu oli kuri. «Sa ei pidanud suud ja lobise-
sid meie jutuajamise teistele välja,» ütles ta.
Eitasin.

«Täpselt sa ei rääkinud, kuid vihjasid pois-
tele, et tunneme nende vastu huvi,» jätkas
tšekist.

Tegelikult rääkisin ma illegaalsele gru-
pile jutuajamise 11. laagris sõna-sõnalt edasi.
Aga seda, et KGB on meie vastu hakanud
huvi tundma, ütlesin tõesti ühe «liigse» mehe
kuuldes... Ma ei märganud, kui ta selja ta-
gant ligi astus.

Litvin käskis mul otsustada: kas võtan
agendiameti vastu ja jään edasi 7. laagrisse
või mind viiakse ära kõrval asuvasse laag-
risse 385/7-1. Vastasin eitavalt. Litvin tõu-
sis, avas eesruumi ukse ja andis valvuritele
korralduse: «Läbi otsida ja ära viia!»

Seoses laagrite ümbergrupeerimisega too-
di meie rühma tuumik suve lõpul samasse
laagrisse järele. 1959. aastal saabus sinna ka
mees nimega Lembit Kivimäe, kellest hiljem
veel juttu tuleb. Ja samal aastal jõudis laag-
risse Lihula poiste rühm erinevate karistus-
aegadega. Lihula poiste organisatsiooni ees-
otsas oli arreteerimiseni Tõnis Mets ja asetäit-
jaks Ülo Niinemets. Oli kummaline, et Tõnis
Metsale määrati kuus aastat vabadusekoo-
tust, Niinemetsale aga ainult kaks, kusjuures
organisatsiooni lihtliikmete karistused olid
tema omast suuremad. Uurisime asja Enn
Tartoga ja küsitlesime ääriveeri teisi nende
grupi liikmeid. Nad kõik nimetasid Niine-
metsa väga taibukaks, kes oskas kohtus kahe
aasta peale välja mängida. Muide, nõukogu-
devastase agitatsiooni pluss organisatsiooni-
lise tegevuse eest oli kaks aastat ennekuul-
matult lühike aeg. See justkui polnudki karis-
tus...

Tõnis Metsa lülitamine organisatsiooni
meil ei õnnestunud, Ülo Niinemetsa aga tõi

Enn Tarto meie ridadesse. Olime teinud korvamatu vea.

Analoogilise vea olin teinud Illar Avikuga, kelle kutsusin organisatsiooni 1958. aastal ning andsin ta hiljem meie vastu- luureülema Enn-Kaupo Laanearu käsutusse. Tõde, et olime juba tol ajal julgeoleku kontrolli all, selgus kahjuks alles 1962. aastal.

Laagrist vabanemise pärast me põhimõtetelisi probleeme ei teinud. Tähtis oli saada tagasi Eestisse, et laagris ettevalmistatud üritus liikuma panna.

Liidu liige Jarmo Kiik sai vabaks armu- andmispalvega. Meie Enn Tartoga vabane- sime 1960. aastal ennetähtaegselt ühe tolle- aegse määruse alusel, mis nägi ette, et kui vang on kaks kolmandikku ajast ära istunud, töötab hästi ja pole režiimi rikkunud, siis võib kohalik kohus ta vabastada.

Nüüd arvan, et meie ennetähtaegne va- bastamine käis KGB stsenaariumi järgi: la- seme põhimehed välja, vaatame, mis nad edasi teevad. Las tõmbavad teisi veel kaasa, küll me nad õigel ajal likvideerime.

EESTI RAHVUSLASTE LIIT

Seljataha jäänud laagriaastad olid andnud meile suurepärase teadmiste ja ka poliitilise võitluse kooli. Ühelt poolt oli laager küll tõ- sine elukool, aga teisalt jälle irdumine tege- likkusest. Reaalsustunde asemel valitses illu- sioon, et kõik läheb ka edaspidi laagrielu moodi ladusasti. Olin lausa vabadusvõitluse eufoorias, teotahet täis ja südames leegitses missioonitunne.

Ei saa öelda, et 1960. aastal oli rahvas täielikult nõukogustunud. Kuid Moskva vaiel- damatud välispoliitilised edusammud tekitasid mulje, et neid ei peata enam keegi ja sotsialism kaevabki kapitalismile haa. Krem- li propaganda oli hiilgav, ja kui siia juurde lisada veel NSV Liidu edu kosmoses, siis võib nii mõndagi mõista. Ainult üksikud usku- sid veel Eesti iseseisvumisse ja vaid mõned nõustusid mõttega, et vabaduse eest tuleb võidelda. Üldiselt oli huvi poliitika vastu väike, inimesed trügisid materiaalsete hüvede suunas või püüdsid teha karjääri selleks va- hendeid valimata. Ei ole mõeldav, et võimud tollasest sahkerdamisest ja varastamisest aru ei saanud. Just sellist pragmaatilist ja väike- kodanlikku ellusuhtumist näis nõukogulik politseiaparatuur igati soovivat. Ohtlik polnud mitte varas, vaid mõtlev ja tõe järele igat- sev inimene.

Meiesuguseid ei kartnud mitte ainult okupatsiooniparaatuur, vaid ka paljud omad. Kui Tallinna Lastestaadioni tollane direk- tor Fjodor Prussakov mind pärast vabane- mist jalgpalli- ja jäähokitreenerina tööle ta-

gasi võttis (1956. aastal enne arreteerimist olin seal töötanud), olevat kõrgemates spor- diringkondades teda julgeks meheks nime- tatud. Selline oli keskkond, kus jätkasime oma tegevust.

Kohe pärast vabanemist kohtusin Erik Udami ja Valdo Reinartiga. Kuna Eesti tulevikuperspektiiv soome hõimude ühinemi- se kaudu näis neile fantastiline, moodus- tasime Eesti Rahvuslaste Liidu. Koostasime organisatsiooni põhikirja, mille tähtsamad punktid olid järgmised:

— NSV Liit on tegelikult Vene šovinist- lik, imperialistlik, kommunistlik riik, mille eesmärgiks on Vene ülemvõim ja maailma anastamine;

— meie eesmärgiks on Eesti vabaduse taastamine Eesti Vabariigi piires;

— tulevane ühiskondlik kord, majandus jne jääb organisatsioonisisese arutelu objek- tiks.

Esmaülesandena nägi põhikiri ette usu taastamist ja säilitamist omariikluse, vastu- seisu venestamispoliitikale ja eesti vaimu propageerimist. Mõistsime juba siis, et ebaloo- giline tööstuse edendamine Eestis ja töö- jõupuuduse põhjendatud immigratsioon toimub assimilatsiooni eesmärgil ja ähvar- dab välja suretada eesti rahvast.

Loodan, et KGB arhiivid ükskord ava- nevad ja meie põhikiri leiab tõsisemat tut- vustamist.

Eesti Rahvuslaste Liidu (ERL) juhiks valiti taas mind, asetäitjaks jäid Enn Tarto, Erik Udami ja Valdo Reinart. Ja nõnda algas- ki arreteerimisega katkenud töö Eestimaa- uuesti — salakoosolekud, uute liikmete otsin- gud ja ERLi liikmeks vormistamine, rahvus- aateline propaganda ja ka... relvade kogu- mine. On võimatu meenutada, kui paljusid me püüdsime kaasa haarata. Visalt ja järje- kindlalt tegutses Tartus Enn Tarto. Meie töö oli väsitav ja pettumusterohke, aga paigale tammuma me ei jäänud.

Peaaegu siinkohal ütlesime, et ärge keegi minu meenutustest nõnda aru saagu, et me muud peale põrandaluse tegutsemise üldse ei tei- nud. Olime noored mehed, meiega pidime oma igapäevast leiba teenima ja ega peo- pidamised meilegi võõrad olnud. Teinekord isegi vastupidil!

Minu esimesed kahtlused valitud tee edukuses hakkasid tekkima millalgi 1961. aastal. Nägin, et inimesed lihtsalt kartsid meiega ühineda ja relvade otsimine kohutas neid eriti. Laagriillusioonid löid möranema, maksimalistlikud meeoleolud kõikuma. Aega- pidi hakkas hinges närima hirm, et äkki oleme hoopis valel teel ja meelitame inimesi hukatusse. Tundsin, kuidas vastutuskoorem ikka raskemaks muutub.

Sama, 1961. aasta septembris viisime läbi ERLi juhtkonna nõupidamise Haljalas. Olime neljakesi: Tarto, Udam, Reinart ja mina. Arutasime poliitilist olukorda Eestis, impeeriumis ja kogu maailmas. Rõõmustavat ei olnud kusagil. Aga vaatamata kõigele otsustasime tegevust hoogustada, otsida võimalusi oma liikmeskonna suurendamiseks ja organisatsioonivõrgu laiendamiseks.

1961. aasta sügisel ilmesid tunnusmärgid, et KGB on meid tõsiselt sihikule võtnud. Näiteks kui Reinart minu poolt koju läks, ootasid mingisugused mehed teda Nabra ja Heina tänava nurgal ning sõitsid talle lausa demonstratiivselt «Volgaga» järele. Tekib küsimus, miks. Vast selleks, et meid närvi ajada ja sundida vigu tegema. Avalik jälitamine on nähtavasti justkui katalüsaator. Noh, tagantjärele oleme kõik targad, aga tol ajal võis seda ju ka lihtsalt mingisuguse juhusliku või pistelise kontrollina võtta.

1961. aasta sügisel veendusin ikka enam, et põrandaaluse võitluse tee okupeeritud Eestimaal kuhugi ei vii. Ja mulle näis, et samamoodi mõtlevad ka mitmed kaasvõitlejad. Aga masinavärk töötas ja selle isegi ajutine peatamine polnud kerge. Tundsind, et meie võitluse võimaluste piir on ületatud, aga tagasiastumiseks kas või ajutise hingetõmbe nimel jõudu ei olnud.

1962. aasta jaanuaris tehti mulle ettepanek minna Kiviõlisse jalgpallitreeneriks. Tolle aja kohta maksti seal head palka ja anti n-õ kõigi mugavustega ühetoaline korter. Kunagi hiljem mainis Kiviõli Kombinaadi kaadri- ja eriosakonna ülem Nikolai Žuravljov, et ta olevat teadnud minu Kiviõlisse tulekust varem kui ma ise. . . Ka uhkeldas ta sellega, kuidas tema ja «komitetšiki» (KGB) olevat kõrvalkorterist minu vestlusi pealt kuulanud. See on õige, sest minu vestluse Enn Tartoga selles korteris püüdsid nad tõepoolest kinni.

Tol korral avasin Ennu ees oma kõhk-lused valitud võitlustaktika õigsuses, ja kuna mitmed uued märgid näitasid üha suurenevat ohtu, käskisin tal meie ainukese dokumendi — põhikirja — vähemalt teatud perioodiks ära peita. Tegevus tuli ajutiselt lõpetada.

Julgeolekul õnnestus meid siiski ennetada. Provokaator Ülo Niinemets palus vaid «natukeseks ajaks» veel põhikirja enda kätte ja Enn andis. Kui Niinemets selle kokkulepitud kohas talle tagasi andis ja eemaldus, tungisid tšekistid Ennule kallale. Enn avaldas küll mehist vastupanu, kuid ta võeti kinni koos põhikirjaga. Meid arreteeriti 26. juunil 1962. aastal.

Me kõik olime andnud vandetõotuse vaikida. Mina ei pidanud oma töötust ja üle-

kuulamise kolmandal päeval hakkasin rääkima. Julgeolek teadis liiga palju. Kaks meest — Erik Udam ja Jaan Isotamm, kes veel laagris viibis, — jäid siiski vandele truuks.

Ajakirjas napib ruumi, et eeluurimisest, kohtust ja ka kohtujärgsetest uurimisega seotud sündmustest rääkida. Eeluurimisel oli minu põhisihiks see, et me kõik võimalikult vähem sunnitööaastaid saaksime. Ja selle ma saavutasin.

Kohtu alla anti meist kuus:

Taivo Uibo — 6 aastat

Enn Tarto — 5,5 aastat

Erik Udam — 5,5 aastat

Jaro Kiik — 4,5 aastat

Priit Silla — 3 aastat

Valdo Reinart — 3 aastat.

Nõukogudevastase ja lisaks veel relvastatud organisatsiooni loomise, laiendamise ja tegutsemise eest olid need karistused ennukuulmatult väikesed. Pealegi olime mina, Tarto, Udam ja Kiik juba varemalt sama paragrahvi järgi kinni olnud.

Kuid mu mõtlemisvõime ja psüühika olid täielikult sassis. Hakkasin uskuma vaata et tšekistide heasoovlikkuse ja et kommunistlik demagoogia on tõde. Minus varjatud rahvussotsialismi alged otsisid väljapääsu rahvuskommunismis. Psühholoogias olevat selline seisukoht, et kui inimene on meeleheitlikult tormanud ühes suunas ja ikka vastu müüri põrganud, siis võib ta hakata tormama vastassuunas. . .

Kohtus ütlesin ma umbes nii: «Minu võitlus oli rajatud eesti rahva teenimisele. Nähes, et eesti rahvas meid ei toeta, ütlen lahti oma senistest veendumustest. . .»

Aga kas veendumustest on võimalik lahti ütelda? Nad kas jäävad või hääbuvad ise.

JÄLLE LAAGRIS, 1963—1968

1960. aastal väljusin ma laagrivärvast liidrina, 1963. aastal võeti mind laagris vastu kui renegaati. Levisid isegi jutud, et olin algusest peale KGB agent, kes provotseeris nõukogudevastastelt meelestatud inimete kinnipanemiseks ERLi, et olen enese päästmiseks süüid teiste kaela veeretanud, kõiki reetnud jne. Selline oli minu olukord pärast kümme aastat kestnud võitlust! . . .

Vist juba esimesel laagrisse taassaabumise päeval kästi mind ilmuda KGB kabinetti, kus paljuütleva näoga Litvin koos kellegi teise julgeolekukapteniga ees ootas. Litvin tuletas mulle meelde oma värbamiskatseid. Ütlesin, et olin tol ajal liikumise juht ja et ta tegi vale valiku. Litvin muigas, ta olevat seda teadnud. Lõpuks tegi ta mulle järjekordse ettepaneku KGB kasuks tööle hakata. Vas-

tasin, et ei kavatse reeta inimesi, kellega ühte leiba süüa. «Ära unusta, et inimene elab ilmas üks kord,» oli Litvini elufilosoofia.

Minu värbamiskatsed jätkusid pidevalt ja pidevalt lükkasin neid tagasi. Kuid oma- de silmis olin ma juba ammu KGB agent ja nende kuulujuttude allikaks oli minu värbaja ise — KGB!...

Kui ma aastaid hiljem Tallinnas ühelt julgeolekumajorit küsisin, miks nad neid jutte levitasid, vastas ta nii: «Püüa aru saada, meil oli tarvis sind teistest isoleerida, et sa uuesti meie vastu ei läheks.»

Üheks, kelle kaudu KGB oma plaane laagris realiseeris, oli Lembit Kivimäe, tuttav mees juba esimesest laagriperioodist. Ta oskas oma rolli suurepäraselt mängida ja oli üpris populaarne. Ka mina usaldasin teda. Kivimäe kurtis, et eesti noormehed kipuvad laagris poliitilisi vigu tegema ja tema püüab nende «temperamenti» ohjeldada. Kuna ka mina ei pidanud eelmise vangistuse ajal läbi- viidud poliitilise tegevuse kordamist enam otsustarbekaks, siis leidsime ühise keele. Meie jutt veeres üsna teravate teemadele ja jälle hakkasin ma otsima uusi variante. Leidsime, et Eesti võib tulevikus olla ka kommunistlik ja praegu on tarvis trügida positsioonidele, kust annab eesti rahva heaks palju rohkem ära teha. Ma rääkisin talle enda värbamiskatsetest julgeoleku poolt. Kivimäe ütles, et ta on kontaktis ühe laagris oleva eestlasega, kes on KGB poolt värvatud, ja saab sellelt mehelt pidevat infot. Leidsime, et oma mehe kaudu võiks side KGBga üsna kasulikuks kujuneda. Topeltmängu võimalikke variante olin varemgi kaalunud.

Lembit Kivimäel õnnestus pageda ka Erik Udami usaldusmehiks, kui too minuga ühte laagrisse toodi. See sündis kas 1964. või 1965. aasta suvel.

Udam nõudis, et võtaksin oma tunnistuse tema kuuluvuse kohta ERLi tagasi. Olgu siinkohal öeldud, et oma eeluurimisel antud tunnistuse võttis Tarto juba kohtuprotsessil tagasi, põhjendades seda minu varem antud korraldusega sissekukkumise puhul Eriku peale tunnistada. Ma olevat talle öelnud, et Udam on KGB agent ja paneme ta kättemaksuks samuti kinni. Loomulikult oli see puhas bluff. Mina ja Reinart oma tunnistusi tagasi ei võtnud.

Nüüd laagris andsin oma nõusoleku kirjutada prokuröriale avaldus, milles ütlesin, et andsime Udami kohta valetunnistuse, kuna kahtlustasime teda reetmises. Samasuguse avalduse tegi ka Reinart.

Enne avalduste teesaatmist kohtusin Udamiga salaja ühes laagri varjatud kohas. Kui ma ei eksi, siis just tema ettepanekul pidi meie jutuaajamise tunnistajaks olema

Lembit Kivimäe... Leppisime Erikuaga kokku, et kui ma tunnistuse tagasi võtan, oleme tasa. Aga selle aktsiooni võimalike tagajärgede eest vastutab tema. Võimalike tagajärgede all kartsin kogu «süüasja» uuesti ülevõtmist. See polnud soovitatav, see oli ohtlik kõigile.

Avaldused läksid Tallinnasse teele ja mõne aja pärast meie Reinartiga järele. Tallinnas rääkisid minuga kõigepealt KGB uurimisosakonna ülem Barkov ja minu endine uurija Keskoja. Nad rõhutasid, et poleks minult sellist tegu ealeski oodanud, et ma ei andnud endale aru, mis tein jne. Vastasin, et kirjutasin avalduse vastavalt oma südame- tunnistusele, et seda teha oli minu kohus.

Ja siis käis Barkov välja oma trumbi: «Tahad ma ütlen sulle, millest te Udamiga laagris rääkisite?..»

Lembit Kivimäe oli oma töö teinud, aga ka maskist ilma jäänud. Agent ise vabastati laagrist ennetähtaegselt.

See aga, mis seoses tunnistuste tagasi- võtmisega edasi toimus, polnud mitte uurimine, vaid lihtsalt pressing. Major Silkin tõestas mulle mitu tundi, mis on sõprus, ausus, kodanikukohus jne. Ta maalis Udamit kui oma naha päästjat, aga kui seegi ei aidanud, siis hakkas rõhutama ausust. Olin tundide- pikkusest pressingust väga väsinud, kuid väsinud oli ka tema.

Pärast pisikest vaikusepausi ütles Silkin: «Ma olen sulle kõik asjad ära tõestanud, aga su südamest ma seda välja kiskuda ei saa.»

Ma vaatasin talle otsa ja vastasin: «Sa rääkisid mulle aususest. Olgu — vasta ühele minu küsimusele ausalt ja mina ütlen sulle ka ausalt, kas Udam oli Eesti Rahvuslaste Liidu liige või mitte.»

Silkin noogutas nõusolekuks peaga.

«Ütle mulle,» küsisin, «kas te okupeeri- site Eesti 1940. aastal või toimus siin tõesti revolutsioon?»

Silkin käis kabinetis edasi-tagasi ja vastas lõpuks: «Olgu, kurat sinuga, okupeeri- sime.»

«Aitäh!» ütlesin mina. «Udam oli meie liidu liige, aga protokollid ma panen ikkagi, et ta ei olnud...»

Pärast seda tuli sisse prokurör Potter, heitis mulle jälle valetamist ette ja teatas, et valetunnistuse eest võidakse mulle kuni viis aastat karistust juurde lisada.

Nii hulluks asi siiski ei läinud ja meid viidi laagrisse tagasi.

Järgmine laagriaasta möödus rahulikult. Vabal ajal kirjutasin jutukeisi ja jutustusi. Lootsin, et ehk õnnestub kunagi neist mõni avaldada. Pärast Tallinnas-käiku olid mu suh- ted kaaslastega märgatavalt paranenud ja usaldus taastunud.

1966. aasta suve lõpul või pisut hiljem toodi mind uuesti Tallinna. Sel vintsutaval teekonnal oli üheks vaheetapiks Pihkva vangla. Teel Pihkva vanglasse hakkas noor ja roosapõseline konvoiülem mind lausa mõnitama. Kuna ma polnud talle selleks mingit põhjust andnud, jäi tema suhtumine arusaamatuks. Mõtlesin, et ju mu nägu talle lihtsalt ei meeldinud.

Kummaline oli seegi, et kuni mind Pihkva vanglast Tallinna rongile viidi, oli tema jälle konvoiülemaks. Kõigepealt andis ta korralduse mind eriti põhjalikult läbi otsida. See protseduur toimus toore mõnitamise saatel.

Kuna vangiauto (ronkl!) päris vagunini ei pääsenud, tuli minna jalgsi mööda raudteerööpaid päris hulk maad. Oli pime, sadas lumelörtsi ning jalad kippusid libisema. Konvoiülem, püstol peos, käis mu selja taga ja aina ähvardas: «Pea meeles, üks samm kõrvale ja kohe saad kuuli!» Kui ma tema «hoole alt» vagunisse pääsesin, tundsin lausa kodutunnet. . .

Järgmine ootamatus tuli Tallinna Patareis, kus mind eeluuritavaks tehti. Kas tõesti olid minu kartused täide läinud ja kõik pidi algama otsast pihta. . . eeluurimine, kohus ja karistumäär. Enne kambrisse viimist pandi mind ühte hämarasse kongi ja seal tundsin äkki teravat valu südame piirkonnas. Vajusin pingile ja sugereerisin endale: «Rahu, rahu, läheb üle. . .» Läkski. . .

Järgmisel päeval viidi mind Pagarisse uurija juurde. KGB-maja koridoris uurija kabinetile lähenedes tahtsin ja püüdsin kogu tahet koondada, et hüüda talle tervituse asemel «Elagu Eestil!» Ootasin kõike muud, aga mitte seda, et mind võtab vastu üli-sõbralik ja naeratav uurija Nikitin, hilisem KGB uurimisosakonna ülem. Ja ma ei hüüdnud talle midagi. . .

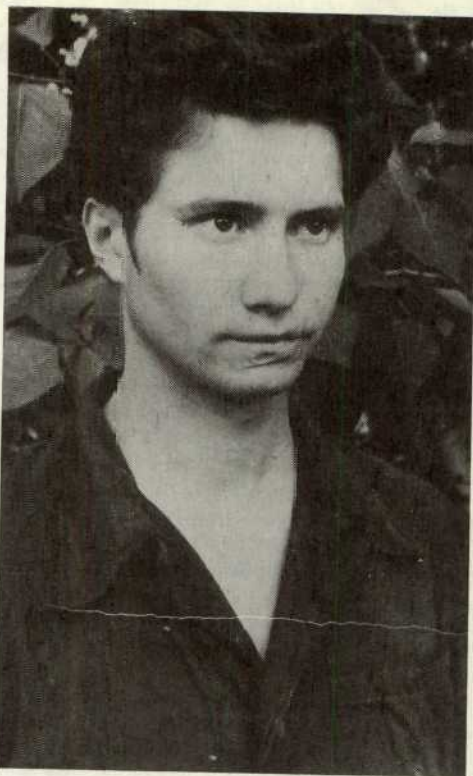
Kuulnud, et mind on eeluuritavaks tehtud, tegi Nikitin hämmeldunud näo ja andis vanglaülemale telefonitsi korralduse «vea» parandamiseks. . .

Miks ma eelnevast nii pikalt kirjutasin? Selleks, et näidata ühte «musta stsenaariumi», kuidas inimene endast välja viiakse, et ta siis ise hundist abimehe lõugade vahele poeks. . .

Mingil määral nad oma eesmärgi saavutasid. Ma kaldusin uskuma, et KGB ei soovigi meile halba. Nikitin mängis oma rolli suurepäraselt, oli heatahtlik ja sõbralik, lausa mõistev.

Ei mäleta, mitu korda mind Patareist Nikitini juurde konvoeeriti. Nõudmine oli üks ja sama: võta oma valetunnistus tagasi!

Ma ei uskunud, et Udam meie tunnistuste peale vabastatakse. Lisaks meile oli tunnistusi tema kuulumisest ERLi andnud veel



Taivo Uibo

Madis Malt ja minu ning Udami kokkuleppe pealtkuulaja Kivimäe. Hoopis reaalsem näis, et minule ja Reinartile aastaid juurde antakse. Aga ma vaikisin.

Umbes oktoobri lõpus viidi mind KGB uurimisosakonna ülema L. Barkovi kabinetti. Seal oli ka Nikitin. Pärast lühikesi viisakusavaldusi nagu «kuidas elate? kuidas tervis on?» jne, ütles Barkov ootamatult: «Taivo Hansovitš, ma pakun teile välja kompromisslahenduse. . .» Kompromiss seisnes selles, et mina pean taganema oma valetunnistusest, kirjutama lihtsalt paar lauset: «Udam kuulus ERLi ja minu tunnistus tema suhtes oli ekslik.» Nemad aga vabastavad Udami ühe sellise paragrahi alusel, et kui varem süüdimõistetud inimene on karistusest kas kaks kolmandikku või pisut rohkem ära istunud ja siis teatud oludel eeluuritavaks kuulutatud, võib teda vabastada ja mitte uuesti kohtu alla anda. Kuriteo koosseisu või isiku enda ühiskonnaohtlikkuse kadumise tõttu. Loomulikult siis, kui endine süüdistus leiab kinnitust veel eeluurimise käigus.

«Aga kui te seda ei tee?» küsisin. «Siis võid kirjutada uue tunnistuse, et ta ei ole ERLi liige. Aga me vabastame ta juba enne oktoobripühi,» vastas Barkov.

Mõtlesin pingeliselt: kompromisslahendus tähendas Udamiga sõlmitud kokkuleppe rikkumist, aga teiselt poolt oli pakutud lahendus väga ahvatlev. Ma otsustasin kompromissi kasuks. Järgnevate päevade närvipinge oli tohutu. Eneseõigustamine ja -süüdistamine vaheldusid pidevalt.

Vist 6. novembril viidi mind lõpuks Bar-kovi kabinetti ja teatati, et Udam on vabastatud.

Ma ei suuda veel tänaseni seda kõike mõista, oma oletustest aga kirjutada pole mõtet. Meie vestluses ütles Udam, et tema peaeesmärgiks on näidata, et ka julgeolekut saab nurka suruda, et nad pole ikkagi kõikvõimsad. Ma arvan, et selle eesmärgi ta saavutas.

Mul oli tolleks ajaks seljataga väga palju jutuajamisi KGB-meestega. Hirm nende kui õudustäratava ja julma organisatsiooni ees oli kadunud. Mind huvitas nende ellusuhtumine ja see, kuidas nad oma tööd miljonite allasurumisel tegid. Nendega oli isegi huvitav vestelda, kuigi teadsin, et iga nende jutuajamise eesmärgiks oli minu lahtihammustamine ja neid huvitavate andmete kogumine. Kuid üks samad eesmärgid olid ka minul. Oma mõtetest ja seisukohtadest rääkisin ma nendega üpris vabalt. Igatahes mingil määral õnnestus neil mulle külje alla pugada ja panna uskuma oma heasoovlikkust. Eks osalt aitasid sellele kaasa ka lahkkelid sõpradega, mida KGB ise osavasti sepistas.

Viimase poolteise laagriaasta jooksul KGB mind värvata ei püüdnud. Aga ma mõtlesin ise nendest sageli ja rääkisin usaldusväärsete inimestega: «Miks mitte istuda hobuse selga, kes sind kord on juba sadulast maha raputanud?» Arutasin ja arutasime, kas KGBsse on võimalik sisse pugada ja seal topeilmängu mängida.

KGB MANÖÖVERDAB JÄLLE

1968. aasta suvel sai 6 aastat täis, koos esimese karistusega aga 9,5 aastat. See, kuidas armsad eesti õed ja vennad meiesuguseid pärast vabanemist tööle võtsid, on eraldi teema. Näiteks minul ei õnnestunud kuidagi Tallinnas treenerikohta leida, kuigi eesti jalgpallitreeneritest oli suur puudus. Ei sobinud ma ka mõneks ametnikuks, sest jumal teab, kuidas vastavad organid sellele vaadata võisid!.. Ikkagi kaks korda nõukogudevastase tegevuse eest kinnimõistetud isik.

Ja siis juhtus üllatus — mind kutsuti Kiviõlisse tagasi. Ei ole kindel, aga arvasin, et ka selles oli KGBI oma kindel osa. Kiviõli internatsionaalses seltskonnas oli neil hea kontrollida iga minu sammu. Igatahes jalgpalli vastu Kiviõli Kombinaadi juhtkond

enam erilist huvi ei tundnud ja milleks oli neil vaja mulle siis palka maksta... .

1969. aastal hakkas mind kimbutama kohalik miilits, süüdistades nõukogudevastase propaganda läbiviimises. Asi läks nii tõsiseks, et tuli minna KGBsse abi otsima. Võib-olla oli tegemist jällegi «musta stsenaariumiga»?.. .

Kas 1969. või 1970. aasta suvel kutsus mind kohtama KGB major Lillemaa (nii vist oli ta nimi). Lillemaa (edaspidi «šeff») plaanides ma ei kahelnud. Ääri-veeri alustatud jutt pidi kindlasti välja viima värbamiskatseteni. Seekord alustati oma plaanide realiseerimist lihtsalt ettepanekuga mõnikord kohtuda ja mõtteid vahetada. Hiljem pakuti koostööd. Ja lõpuks ma siis võtsingi ettepaneku vastu.

Miks ma seda tegin?

1969. aastal ei näinud ma mingit välja-vaadet vanade vahendite ja endise taktikaga tegutseda. Enamus meie rahvast elas roomlaste deviisi all: «Leiba ja mängel!» Või siis sahkerdati, kombineeriti ja tehti karjääri. Vaatamata aastatepikkustele vintsutustele nõudis minu seesmine mina uuesti välja-pääsu areenile ja ma otsustasin proovida KGB kaudu. Lisaks tahtsin tungida selle süsteemi juurtele võimalikult lähedale. Neist mõtteist olen ka eespool kirjutanud. Ja ausalt öeldes näis ettepaneku vastuvõtmine andvat ka teatud kaitset igasuguste provokatsioonide vastu. Jah, tol hetkel ei osanud seda kõige lihtsamat taibata — seda, kus peitus nende provokatsioonide allikas!.. Mul oli pikk praktika seljataga ja uskusin, et suudan nad üle kavaldada.

Mängureeglite hulka kuulus allkirja andmine umbes taolisele tekstile: kohustun oma koostööst julgeolekuga vaikima ja mitte välja andma riiklikke saladusi. Varjunimeks anti mulle «Toomas». Lillemaa nimeks sai Jakobi asemel «Jüri».

Mäletan, et šefi esimeseks sooviks oli kirjutus poliitilise olukorra kohta Eestis. Kirjutasin, et üldjoontes näib eesti rahvas olevat rahul nõukogude korruga, rahulolematust tekitab ainult Moskva rahvuspoliitika, mis ähvardab eesti rahvast assimileerida. Ka oma isiklikke vaateid iseloomustasin nõnda.

Šeff oli väga huvitatud minu kirjanduslikest katsetustest ja agiteeris mind visalt edasi töötama. Vähe sellest, ta viis mu käsikirjad kellelegi asjatundjale tutvumiseks ja retsenseerimiseks. Šefi sõnuti ei olevat ma küll geenius, aga tööga jõuaks nii mõnegi avaldamiseni, loomulikult nende abiga... See aga pidi tagama mulle tee Kirjanike Liitu... .

Kõige rohkem huvitasid tšekiste minu endises võitluskaaslasel. Kuna ma olin TRÜ kaugõppija, siis käisin sageli Tartus, suhtlesin tihedalt Jaan Isotamme ja Enn Tartoga. Rääkisin Jaanile oma mängust julgeolekuga. Ta oli põhimõtteliselt vastu, kuid fakt jäi faktiks ja Jaan usaldas mind. Edaspidi arutasime palju küsimusi ühiselt läbi. Minule laekunud andmed liikusid tema kaudu edasi, kuhu vaja, ja ka julgeoleku poolt esitatud küsimustele aitas ta koostada eimidagiütlemaid vastuseid. Topeltmäng oli käiku läinud.

Arvan, et esialgu lootis KGB mind tööpoolest ära pöörata. Hiljem aga näis, et nende põhieesmärgiks sai mind mingilgi määral lõa otsas hoida. Ise taipasin õige pea, et julgeolekut ilma ohvriteta petta ei õnnestu. Hakkasin tagasi tõmbuma.

Nüüd aga mõne sõnaga KGB meetoditest. Kõige labasem oli see, et jootku agent julgeoleku rahadega neid huvitav isik purju ja püüdku siis sellelt vajalik info välja pressida. Hoopis ohtlikum oli selline variant, kui agendi kaudu taheti teatud eesmärgiga väärinfort edastada. Näiteks minule räägiti, et ühel tuttavalt, kes tõesti tol ajal arstide vahet käis, on parandamatu haigus. Nemed olevat konsulteerinud teda raviva arstiga. . . Rääkisin kuuldust veel ühe usaldusmehega ja palusin asja nii uurida, et «haige» ise sellest teada ei saa. Usaldusmees selgitas välja, et tegemist oli täieliku blufiga. Aga kuidas oleks selline teave mõjunud haigele endale?! . . . Olgu öeldud, et see «lootusetu» haige on nüüd terve ja tugev ning töötab kogu hingest oma rahva iseseisvuse nimel.

Mängu kõige raskem osa oli info kirjanepanemine KGB-mehe juuresolekul. Mõtlesin selle varem pingeliselt läbi, sageli ka öötundidel. Šeff istus akna pool ja mina vastu valgust. Ta püüdis mind mõne «süütu» küsimuse või iidama-aadama jutuga segamini ajada. Kuna olin aga alati hästi eite valmis-tanud, tekst peaaegu peas, siis tal mind sassi ajada ei õnnestunud.

Ühel jutuaajamisel märkis šeff, et kui Erik Udam ennast ei muuda, võib auto talle otsa sõita. Pärast seda muutusin ka mina autode suhtes ettevaatlikuks. . .

Olin KGBs kohakaaslasena arvel ligi 10 aastat. Aga me kohtusime väga harva. Lõpuks tegin Lillemaale selgeks, et mina selle mängu jaoks ei sobi. Aga pärast seda püüdis ta ikkagi veel minuga kontakti säilitada, kuni see kusagil 70ndate lõpus kustus.

Minu viimane kohtumine Lillemaaga oli 1988. aasta suvel. Minu jalgpallimeeskonnal (1977—1978 sündinud poisid) avanes võimalus sõita Soome. Kuna ma ei olnud kindel, kas mind ikka lastakse, otsustasin pöörduda KGB-meeste poole otsese küsimusega. Kum-

maline küll, aga pärast seda korraldati mulle kohtumine Lillemaaga, kelle käest pidin justkui otsuse ära kuulama. Ta ütles, et mulle takistusi Soome sõiduks ei tehta. Meie edasises vestluses küsisin, kas nad mõtle- vad eesti rahva vabaduspürgimustele peagi lõpu teha. Ta kehtis õlgu ja vastas, et mis tähtsust on üheksasajal tuhandel eestlasel ja et mitte keegi neid Liidust välja ei lase. Ja jällegi pöördus ta minu poole küsimusega, kas ma oleksin nõus uueks koostööks.

Vaatasin talle naeratades otsa ja ütlesin: «Ei, nüüd räägin ma ainult seda, mida tege- likult ka mõtlen.»

Kas ma jõudsin selle mänguga mingi- sugusele areenile? Ei, areenile mitte, aga saavutasin kõige tähtsama — jõudsin tagasi iseendasse. Illusioonid KGB mõningasestki heasoovlikkusest ja nõukogude korrast kadusid KGB enda abil täielikult. Ja ma jõud- sin tõeni, et NSV Liidu tõeliseks valitsejaks oli KGB ikkagi edasi. . .

Lõpuks tooksin veel ühe näite. Kord kü- sis tšekist, keda minu arvates võiks panna Käbini asemele ja mida arvab rahvas. Pak- kusin Väljast või Greeni. Ta vangutas kahtle- valt pead. Ju oli ka see küsimus Moskvast nende otsustada antud.

Minu visklemiste seeria sai alguse 1962. aasta eeluurimispäevadest. Ma ei oleks tohti- nud murda oma vannet, minu kohustus oli jääda lõpuni tõeliseks juhiks. Ja see, mida tol ajal inimesed tegid või mõtlesid, ei oleks pidanud mind nüristama. Meil oli ju ikkagi õigus, meil — Eesti Rahvuslaste Liidu pois- tel.

Ja ma pettusin asjatult oma rahvas. See tõde selgus oma täies ilus ja jõus 1988. aastal.

Langetan pea Erik Udami mälestuse ees. Meie ühiselt alustatud ja kauakestnud töö viis lõpule tema.

JAAN ISOTAMM Mõni sõna eelneva täienduseks

1. novembril 1963 kinkisin sõber Taivole 27. sünnipäevaks omatehtud oodi (midagi muud enam tol ajal laagriss eriti kinkida ei olnud), milles kirjeldasin ülepaistatud toon- nis tema 50. juubelisünnipäeva. Tekst läks tal hiljem kaduma, meelde on jäänud vaid eelviimane stroof:

Siis meenugu Sullegi aastate voost
päevad me nooruse sangariloost,
mil käsi meil käega ei põimunud koost
ja meis oli osake sajandi hoost!

Siis, kaks kuud enne mu vabanemist, oli meil seljataga ligi seitsmeaastane sõprus

Patarei vangla Leningradi osa IV korruse 39. kambri alates, kuhu mind 1956. aasta 27. detsembril südaööl sisse lükati ja kus kriminaalsete jõugu asemel eest leidsin ainult ühe samuti poliitiliseks osutunud noormehe. Järgnesid aastad Mordva laagrites, lahkumised ja kohtumised, ühine osavõtt kahest laagriorganisatsioonist, Taivo vabanemine ning uuesti üksteise nägemine vastandamisel KGB uurija kabinetis Pagari tänaval. Järgmisel kevadel toodi ta koos kahe kaaslasega samasse 7. laagrisse, kus ERL oli saanud alguse. Eesti noorte üldtunnustatud juhi ja liidri asemel, kes ta lahkudes oli olnud, toodi tagasi põlastatud allaandja ja reetur. Hoiakut võimendasid kaks endist alluvat, kes pidasid kergemaks kuulutada patuoinaks üks kui et jagada ühine süükoorem võrdselt kõigi vahel. Oma jao sain pärast Taivoga leppimist minagi, kui olin peale esimese viha üleminekut aru saanud, et isiklikud sõprusside- med on olulisemad lõplikult purustatud organisaatsiooni sisestest formaalsetest vahakordadest. Seda enam, et samuti formaalselt võttes oli õigus kellegi süü või süütuse üle otsustamiseks ainult kahel ERLi liikmel, kes polnud kapituleerunud. Üks neist kahest olin mina.

Selline oli kokkuvõtlikult meie ühine noorusaeg. Nüüd on tollest viimasest Mordvasügisest omakorda 27 aastat möödunud, juubelid on meil lõllemal peetud, vanadus virvendab silmapiiril ning aeg on tulnud mõnede ostke kokkutõmbamiseks.

Eelnev Taivo Uibo autobiograafia võib nii mõneski tekitada hämmingut ja paratamatuid küsimusi — oli siis vaja kõike hinge pealt ära rääkida, kompromiteerida neid, keda muutuv konjunktuur on heidikuist teinud kangelasteks, puudutada piinlikke probleeme? Minu vastus on — jah, oli vaja ning on edaspidigi vaja tuua tõde avalikkuse ette. Meie rahvusliku vabadusvõitluse 50aastane ajalugu kubiseb sellistest sündmustest, sest alatumat vaenlast kui meil pole senini kellelgi olnud, vaenlast, keda ei rahuldanud ainuüksi vastaste füüsilise hävitamine, vaid kellel oli ilmtingimata vaja hävitada eelkõige psüühiliselt ja hingeliselt, reostada, määndada, muuta kõik inimolendid enditaolisteks inimnäolisteks ebainimesteks. Selle destruktsiooni põhiline instrument KGB on endiselt olemas ning paljudel tuhandetel meie hulgast on tulnud temaga sarnaselt Taivo Uibole kokku puutuda. Nii mõnedki neist kokkupuutujust on teinud poliitilist või ühiskondlikku karjääri ning alati jääb püsima küsimus: kas KGB kaudu või KGB kiuste?

Kui me kolmandik sajandit tagasi valisime selle tee, millel osa meist on sammunud tänani, arvasime oma nooruse naiivsuses, et

kõik on lihtne ja selge — siin oleme meie, teadlikud vastuhakkajad, ja teisel pool läbi rahva tõmmatud rindejoont nemad, meie ja me kodumaa vaenlased, kommunistidest reeturid ning tšekistidest timukad. Minus püsis see veendumus 1962. aasta sügiseni. Siis sai üksikkambris uut karistusaega oodates selgeks, et mingit kompaktset meiet ei ole olemas, et igaüks on omaette ja ainult igaühe relatiivsest lahustumatusest alistunud nõukogude orjakarja sõltub edaspidise ühise tegevuse võimalikkus. Taivo lülitas end sellest raskesti märgatavast, kuid pidevalt kestvast tegevusest ise välja, hakates tšekistidega kaalvada või, nagu ta ise ütleb, «mängima», arvestamata sellega, et meie mängureeglid või aukoodeks välistasid kahekordse mängu võimalusegi. See oli meid kagebitidest järevalt eristav printsiip, millest viimased kuidagi aru ei tahtnud saada. Taivo mängimise objektiivseks tulemuseks oli ERLi protsessiosaliste piiratud hulk ja suhteliselt väikesed karistumäärad, subjektiivseks aga tema lõplik väljalangemine usaldusaluste kitsast ringist. Mõistusega sai ta sellest isegi aru, eluaeg juhtima ja käsutama harjunu tunded aga ei tahtnud leppida. Ja tunnetel oli tema karakteris üldse eelisseisund, ta oli romantik (millega võitis ka meie ettevaatliku suunaja Enn Uibo südame), kaldudes vahel ehtsaksalikkude sentimentalismigi. Siit vast ka see mängutahe ja julgus riskeerida. Natukegi teistsugustes oludes oleksid nad kolm — Enn, Erik ja Taivo — oma iseloomude erinevuse juures moodustanud väga imposantse ja teovõimelise trio. Taivo iseloomustusele võiks veel lisada, et nii sportlik kui põrandaalune aktiivne tegevus oli talle ilmselt sublimatsiooniks füüsilisele puudele (väikese poisina pärast sõda rebis granaadiplahvatus ära tema vasaku labakäe ning jättis arme mujalegi).

Minu meelet oligi edasise «mängu» (1969. aastast alates) peamiseks põhjuseks see, mida ta kord minupoolsetele etteheidetele vastuseks välja purskas: «Nemad on ainsad, kes mind veel isiksuseks peavad!» Kindlasti teadvustas ta selle endale teisisi, unistas sissepääsemisest organitesse, et siis nende saladuste teadasaamisega saavutada uuesti koht võitlejate hulgas jms. Kuid kindlastruktuuriliste, füüreriprintsiibile rajatud organisatsioonide aeg oli lõplikult möödas. On koguni kahtlus, et mõnikord kehtusid selliseid organisatsioone looma tšekistid ise, et oma tööd kergendada. Taivo ei sobinud kultuurilise vastupanu *underground*'i (kuigi almanahhis «Karjamaa» on ka temalt üks jutuke) ega tärkavas dissidentismi. Alla, halli massi hulka kaduda ta aga ka ei tahtnud. Tuli võtta, mida pakuti, ning õlekõrrest kinni haarata.

Tuleb kohe kinnitada, et mingiks reeturiks ega koputajaks mina Taivot ei pea ega ole kunagi pidanud. Nuhkidepoolseks taotluseks selles mängus oli kahtlemata tema lõa otsas hoidmine, elimineerimine ja isoleerimine, mitte informatsiooni saamine. Ja millist informatsiooni temalt oligi loota. Teiselt poolt kindlustas ta oma seljataguse, usaldades mulle ja Enn Tartole «tõtt, aga mitte kogu tõtt». Sest teadnuksime kirjalikust kohustusest ja ettekannetest, oleks meie niigi karm hoiak kindlasti veelgi karmim olnud kuni suhete täieliku katkestamiseni. Ma ei tea, kuidas Enn, kuid minu suhtumine sellesse siivutusse mängu sarnanes teadaoleva põhjal umbes veendunud heteroseksuaali omaga sõbra homoseksuaalsetesse kalduvustesse.

Peab meeles pidama, et KGBga koostöösse astujate puhul tuleb kõigepealt leida vastus kahele küsimusele: 1) keda ta sellega kahjustas ja 2) millist kasu ta sellega endale sai. Esimesele küsimusele tuleb Taivo loo juures vastata eitavalt. Kui ta näiteks kirjutab, et mina istun endiselt Annelinna valvuriputkas ja vihkan kommuniste, siis ei kahjustanud see mind raasugi, sest oma suhtumistest ma saladust ei teinud, see oli üks sotsiaalse redeli all maas istuja privileege. Kasust ei ole ka midagi erilist rääkida. Noh, lasti ülikool ära lõpetada. Kuid erialasele tööle ajakirjanikuna asuda ei lastud, kirjandusliku karjääriga aga ainult peibutati (imelik, et KGB kõigile pakkus kirjanduslikku karjääri, nagu oleks Kirjanike Liit nende filiaal olnud). Kasusaamisest võib rääkida nende puhul, kes endiste paariatena hakkasid äkki kiiresti kõrgemale tõusma või välismaa vahet

käima. Nendelt oleks mõtet küsida: mis hinnaga?

Ma ei tahaks Taivo Uibo advokaadina esineda ja inimeste ning tšekistide vaheliste suhete pikemaks analüüsiks puudub siin ruum. Tahaksin vaid toonitada, et mõnes mõttes kestis tema vangipõlv palju kauem, kui tuleb kokku laagriaastaid. Aga sellesse vangipõlvegi mõistis ta end ise juba 16aastase koolipoisina, kui keeldus sukeldumast nõukogude elu sopajõkke ja selle räpastest voogudest end kanda laskmast. Kõigil, kes värvitust orjade massist kõrgemale küündisid, tuli nii või teisiti teha tegemist Armastuse Ministeeriumi asjameestega ning mida kõrgemale, seda enam. Parteilastel näiteks oli koostöö KGBga loomulik parteiline kohustus ja kes neist oli nõus piletist ja sellega kaasas käivatest eelistest loobuma mõne julgeolekuseltsimeestele osutatud teene asemel. Ka kõige kiivamalt oma poliitilist neitsilikkust hoidnud dissidentide hulgas on mitmeid, kes praegusel libaajal peavad võimalikuks teha koostööd isegi iseendi eilsete represseerijatega, muudest metsalise märgi kandjatest rääkimata. Kõik on suhteline.

Taivo Uibo ei taotle oma ülestunnistusega muud kui südamerahu. Ehk julgustab tema eeskuju teisigi avalikuks enesepuhastuseks, sest iga üksiku vabanemisega südames kantavast roojusest vabaneb sellest ka rahvas tervikuna, kujuneb taas ühiskonnaks, milles eksisteerivad kõlbelised väärtused, ja omandab nii õiguse kestmiseks. Enamuse vaikival nõusolekul normaliseeritud vääruste püsijäämine seda õigust meile ei anna.

ÕIE ELANGO

EESTI KESKKOOLINOORSOO ORGANISATSIOONID OMARIIKLUSE AASTAIL (1919—1940) I

Eesti Vabariigis tegutsesid mitmesugused noorteorganisatsioonid, mille skaala üldjoontes vastas olemasolevate poliitiliste jõudude vahekorradadele ja arengule. Enamik noorsooühinguid haaras noori ka väljastpoolt kooli. Oli rahvuslikke, rahvusvahelisi (kristlikud ühingud, skaudid-gaidid) ja töölisnoorsoo organisatsioone.

Erinevate suundade ja ühingute osatähtsus muutus koos ühiskonnaelu arenguga ja põlvkondade vaheldumisega. Generatsioonile, kes astus noorsooliikumisse omariikluse algaastail, avaldasid mõju 1917. aasta ideed ning tsarismist vabanemine.

Selle aja õpilasiikumist on oma mälestustes iseloomustanud Bernard Kangro: «Meie 20-ndate aastate kooliõpilaste elu ja tegevust väljaspool klassiseinu ja kohustuslike õppetunde iseloomustab agar, vahel otse plahvatuslik tegutsemistung. /.../ Küllap sellel olid reaalsed eeldused vaba ühiskonna ja vabama koolikorra näol; samuti võib oletada psühholoogilisi põhjusi. Oli ju kogu meie elu pärast sõdade painest vabanemist, tsariaegse reaktsioonilise ikke purunemist täis kogu rahva Gründertum'ile omast vaimustust ja hoogu, tegutsemistahet, usku tulevikku ja eneseteostuse püüdeid. [...] Kui tsariajal oli kooliõpilane toipitud univormi ja sunnitud kroonukulli all vaikima, kui igasugune organiseerumine rahvuslikul ja poliitilisel baasil oli keelatud, siis nüüd oli vaba tee isetegevuseks koolis ja kooli kõrval...»¹

Vabariigi algaastatel oli tugev mõju pahempoolseil parteidel (sotsiaaldemokraadid, tööerakondlased, esseerid resp iseseisvad sotsialistid). Mingil määral avaldas mõju ka pöranada all töötav Eestimaa Kommunistlik Partei. Kõik see jättis nende aastate noorsooliikumise ideestikule oma jälje.

Kõige pahempoolsemate ideede kandjaks oli 1920. aastal Tallinnas asutatud Üle-Eestimaaline Noorproletaarlaste Ühingu (ÜENPÜ), kes hakkas töötama EKP vahetel juhtimisel. Ühingu liikmete enamiku ja juhtuumiku moodustasid keskkooliõpilased (V. Klementi, O. Sepre, A. Vaarandi, J. Lauristin jt). Rohkesti oli liikmeid Tallinna kõige proletaarsema koosseisuga koolidest —

õpetajate seminarist ja õhtukeskkoolist, kuid ka teistest Tallinna keskkoolidest. Palju koolinoori oli ka ÜENPÜ Tartu osakonnas. Pärnu osakond kasvas välja juba 1919. aastal Pärnu Ühisgümnaasiumi pahempoolset meelestatud õpilaste poolt asutatud õpilasuuhingust «Edasi». Juhtivat osa etendasid seal V. Kangur, A. Murro, E. Tarkpea, A. Kask, J. Kouko jt. Narvas asutati Noorproletaarlaste Ühingu osakond samuti koolinoorsoo baasil. Narva Ühisgümnaasiumis leidis 40—50 pahempoolset noort.² Valitsus asus revolutsioonilist noorsooliikumist peagi likvideerima: 14. aprillil 1921 keelati siseministri otsusega Noorproletaarlaste Ühingu tegevus. Tema tööd jätkas illegaalne Eestimaa Kommunistlik Noorsooühing (EKNÜ), kes püüdis saavutada mõju mitmesugustes legaalselt tegutsevates ühingutes.

Puhtakuuline keskkoolinoorte liikumine hakkas arenema 1917. aastal. Märtsis 1917 asutasid Tartu keskkoolide vanemate klasside õpilased Eesti Noorsoo Rahvusliku Liidu (ENRL). 1919. aastal püüdis ENRLi juhid kogu koolinoorsoo liikumise juhtimist enda kätte võtta. Selleks kutsusid nad märtsis 1919 kokku Tartu keskkoolide õpilaste esindajad, kes otsustasid hakata välja andma ajakirja «Uudismaa» ja peatselt kokku kutsuma ülemaaline õpilaskongress. See toimuski aprillis 1919. Saadikuid oli 83, peaaegu kõigist linnadest. Kongressil valiti 11liikmeline keskbüroo. Kongressi enamik ei läinud kaasa ENRLi programmi ja tegelastega, rahvuslaste liider jäi keskbüroo valimisel ukse taha. Keskbüroo esimeheks sai Aleksander Johanson (Elango), aseesimeheks Juhan Kuusk ja sekretäriks Linda Leeman, kes kõik esindasid ENRLi vastasrinda.³

Eesti koolinoorsoo esimene ülemaaline kongress saatis Asutavale Kogule õpilastest poliitvangide amnestianõude. Haridusministritele jäeti tervitustelegramm saatmata.⁴

Teine ülemaaline õppiva noorsoo kongress jaanuaris 1920 asutas Eesti Koolinoorsoo Keskliidu (EKK), mis pidi põhinema kohalikel ringidel ja ühingutel. 1921. aastal

² A. Resev, Revolutsioonilisel teel. — Rmt: Karastumine. Tln, 1958, lk 192.

³ A. Vallner, Eesti Koolinoorsoo Keskliit. — Rmt.: Nõukogude pedagoogika ja kool. Tln, 1978, lk 83.

⁴ «Sotsiaaldemokraat» 17. mai 1919.

¹ B. Kangro, Õpilaste isetegevusest Valga koolides 20-ndaial aastail. — Rmt: Koolilinn Valga. Lund, 1984, lk 67.

väljatöötatud põhikirjas sõnastati eesmärgina arendada noorsugu vaimselt ja füüsiliselt, äratada koolinoorsoos algatusvõimet ja huvi loova töö ning omapärase rahvusliku kultuuri vastu, kasvatada koolinoorsoos huvi teaduste, kunsti ja seltskondliku töö vastu.⁵ EKK häälekandja «Uudismaa» ilmus noorte demokraatlike haritlaste (V. Ernits, A. Elango, P. Treiberg (Tarvel) jt) toimetamisel ning kuulutas poliitilist erapooletust. Õpetajate kontrolli õpilasorganisatsioonide üle ei peetud soovitavaks. 1922. aastal kuulus Koolinoorsoo Keskliitu 1500 liiget, kellest Eestimaa Kommunistlik Noorsooühing pidas oma pooldajaks umbes 25%.⁶

Pahempoolsed meeleolud keskkoolinoorsoo liikumises avaldusid eriti Eesti koolinoorsoo neljandal kongressil Viljandis (4.—6. jaanuar 1922). Nii märkis kongress rahvusküsimuses vastuvõetud resolutsioonis, et «rahvusluse on sageli mantlik tagasikis-kuvaile jõududele, kes võitlevad ainult oma kihi huvide eest».⁷ Kongress mõistis hukka skautluse ja nõudis selle kiiret likvideerimist noorsoo hulgas.

Veel ägedamalt arenesid sündmused Pärnu koolinoorsoo hulgas, mis viisid Pärnu ühisreaalgümnaasiumi õpilaste streigini märtsis 1922. Loodusloo tunnis lasti ringi käia ja vaadelda mitmesuguseid mineraale. Üks põld-paotikk kadus. Õpetaja kahtlustas varguses Pärnu noorproletaarlaste juhti Andrei Murrot. Kõrvaltõlmisel olevat Murro muutunud häbematuks ja õppenõukogu otsustas ta koolist välja heita. A. Murro pooldajad korraldasid õpilaste koosoleku ja nõudsid õppenõukogu otsuse tühistamist. Kui seda ei tehtud, kuulutati välja streik ja järgmisel hommikul jäi paarsada õpilast kooli tulemata. Pärast streigi telgitaguste uurimist otsustas haridusministeerium 125 streikivat õpilast kooli nimekirjast kustutada ja tagasi võtta vaid need, kes vastavale kirjalikus palves esitavad õppenõukogule aktsepteeritavad vabandavad põhjused.⁸ Võeti tagasi 111 õpilast, 14 jäi võtma- ta, enamasti EKNÜ liikmed (A. Murro, E. Tarkpea, V. Kangur jt).⁹ Noori heideti välja teistestki keskhariduskoolidest, näiteks Tallinna Õhtukeskkoolist V. Klementi ja J. Lauristin.¹⁰

⁵ Eesti Riigiarhiiv (ERA) f 1108, n 3, s 658, l 288.

⁶ Eestimaa Kommunistliku Partei Arhiiv (EKPA) f 24, n 46, s 781, l 24.

⁷ Samas, s 787, l 16.

⁸ K. Arro, Streik Ühisgümnaasiumis. — Rmt: Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade. Toronto, 1985, lk 120, 121.

⁹ E. Tarkpea, Mälestused. Tln, 1983, lk 49—54.

¹⁰ Ülevaade Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu ajaloost. I osa. Tln, 1975, lk 122, 123.

Viljandi ja Pärnu sündmustega tõusid noorsooküsimused valitsuse hariduspoliitika keskmesse. Õpetajaskonnale tehti rohkesti etteheiteid. Märtsis 1922 kutsus haridusminister Bauer kokku keskkoolijuhatajate konverentsi. Sellel tutvustas ta direktoreid Haridusministeeriumis väljatöötatud noorsooühingute uue põhikirja kavaga, mille järgi koolidevahelised ühingud olid lubatud ainult karskuse, spordi, muusika ja teaduse-kirjanduse alal. Õpetajaid kohustati noorsooühingute tööst osa võtma. Soovitati toetada skautlust. Konverentsist osavõtjad leidsid, et Koolinoorsoo Keskliit ei ole tarvilik, noorsoo-organisatsioonide soovitati luua eelkõige üksikute koolide juures, et õpetajail oleks võimalik neis intensiivsemalt kaasa töötada.¹¹ Õpilasuühingute normaalpõhikirjad pandi maksma 1. augustist 1923. Eesti Koolinoorsoo Keskliidu sulgemist ei peetud Haridusministeeriumis lõpuks siiski otstarbekaks, sest kardeti, et osa noorsugu läheks sel juhul põranda alla.

Eesti Koolinoorsoo Kesklidule oli lähedane väljaspool kooli töötav Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus (ÜENÜ), millesse samuti nagu EKKsse kuulus palju tööliste ja väikekoodanluse lapsi. Ühendusel oli 1922. aastast 800 liiget, kes jagunesid 16 kohaliku rühma. Neist mõned toetasid kommunistlikku noorsooühingut. EKNÜ juhtkonna hinnangu järgi oli revolutsioonilisi noori ÜENÜs ligikaudu 49.¹²

ÜENÜ häälekandja «Urikivi» kinnitas, et ÜENÜ on «puht kultuuriline liikumine väljaspool poliitilisi erakondi». Kodanlikku noorsooliikumist, mis enda ülesandena näeks sotsialismi mahasurumist, rõhumise idee õigustamist ja propageerimist, Eestis veel ei olevat. Uus ja parem niimüüp, mille poole püüdvat nii ÜENÜ kui ka EKK, «oleks kõlbeliselt nii väljaarenenud, et ta kodanliku ühiskondliku vormi ja selle ülekohtuga ei lepiks». Seega valmistavat ka nemad sotsialismile pinda. Lahkuminekud sotsialistliku noorsooga olevat rahvusküsimuses. Asjaolus, et kodanlus rahvusprobleemidega sahkerdab, ei võivat süüdistada mitte rahvuslusi kui vaimset väärtust, vaid ainult kodanlust, kes rahvusideoloogiat enda majanduslikes huvides kasutab. Patriotism olevat iseseisev mõiste. Eesmärgiks seati omapärase koloriidiga rahvuslik kultuur.¹³

EKK V kongressil aprillis 1923 Tartus oli 119 saadiku poolt esindatud umbes 3400

¹¹ ERA f 1108, n 3, s 111, l 5—9.

¹² EKPA f 24, n 1, s 781, l 24.

¹³ «Urikivi» 1923, nr 1, lk 16.

liiget. Konstateeriti, et õpilasingid ei suuda täita noorsooliikumise algelisemaidki nõudeid, milles on «suured teened haridusministeeriumi tsirkulaaridel». Vaatamata Haridusministeeriumi nõudmisele poliitikaga mitte tegelda, otsustas kongress, et ühiskondlike ja poliitiliste küsimustega tutvumine on üks noorsoo ülesandeid, milleta on võimatu tulevikus täisväärtuslikuks ja väljakujunenud vaadeteksa kodanikuks saada. Vastuvõetud resolutsioonis rõhutati, et «noorsooliikumine on rahvuslik liikumine, tema ülesanne on eesti omapärase kultuuri loomine» ja et «noorsooliikumine on väljaspool poliitilisi parteiseid».¹⁴ Võrreldes Viljandi kongressi rahvuslast ja skautlust hukkamõistvate resolutsioonidega tähistasid need Tartus vastuvõetud resolutsioonid rahvusliku suuna kindlustumist Koolinoorsoo Keskliidus.

Ka EKK häälekandja «Uudismaa» propageeris «omapäraselt eesti kultuuri, vaimlist kultuuri, missugust ei ole ega saa olla ühelgi teisel rahval». «Uudismaa» ülesandeks pidi olema «Kasvatada noorpõlvest kultuurilisem, inimlikum, vaimsem põlv kui praegune».¹⁵ «Uudismaa» ei sulgenud oma veergusid ka pahempoolset meelestatud noortele. Näiteks avaldati Valter Kaaveri artikkel prantsuse revolutsioonilise kirjandusrühmituse «Clarté» põhimõtete ja tegevuse kohta.¹⁶

Gustav Suits hindas pärast EKK V kongressi toimunud arengut järgmiselt: «... pääses määravaks keskkoolide keskliidu keskvool: kultuuriliselt rõhutat rahvuslik vabameelsus. (...) Aga hingatakse kasarmutaolises õhkkonnas. Juba valmistab Haridusministeerium ka nn. erapooletu koolinoorsooliikumise organisatsioonilist lammutamist ja lahutamist».¹⁷

Pärast 1924. aasta 1. detsembri kommunistide riigipöördekatse fiaskot kerkisid EKKs esile uued juhid (R. Janno, P. Kanarik jt), kes kuulutasid, et Keskliit on asunud täiesti rahvuslikule alusele; et kommunistid on lahkunud Keskliidust juba peale V kongressi, kosmopoliidid aga pärast VI kongressi (1925).¹⁸ Alates 1926. aastast anti välja uut ajakirja «Tõusmed». Uus suund aga ei kujunenud elujõuliseks. Erapoolikud tegevusalused põhjustasid mitmete ühingute lahkumise Keskliidust. 1927. aastal lõppes «Tõusmete» ilmumine. Ka Haridusministeeriumilt ei saanud Keskliit erilist toetust. Ilmselt lihtsalt umbusaldati koolinoorsoo ülemaalist organi-

satsiooni, sest varem või hiljem võis juhtimine jälle pahempoolsete kätte minna. Ka uusi ülemaalisi koolinoorsoo organisatsioone ei lubanud valitsus kasutada.

Rahvuskultuurilist suunda jätkas Tartus asutatud Kultuuritahtelise Noorpõlve Koondis (1925—1929), kuid see ei olnud niivõrd koolinoorsoo kui noore pahempoolse intelligentsi (üliõpilaste jt) organisatsioon, mis kasvas välja endise noorsooajakirja «Uudismaa» toimetuse ringkonnast. Koondise sihiks oli «iga rahvuse enesemääramise põhimõttele õiglusel ja demokraatlikul rajanev ekspluateerimisvaba ühiskond, kus olemisvõimaluse kindlustab ainult üldkasulik töö ja iga inimese koht selles ühiskonnas määraksid ta isiklikud võimed...»¹⁹. Esimesse juhatusse valiti A. Annist (esimees), A. Elango, A. Audova, N. Käbin ja S. Perv. Jätkati «Uudismaa» väljaandmist (vast. toimetaja P. Treiberg). «Uudismaa» kuulutas ennast kõigi nende ajakirjaks, «kes välja igatsevad meie tänapäevaste olude kitsusest ja tardunud eluvormide masendavast hallusest, kes usuvad Eestilegi kord koitvat kirkamate päevade, avaramate võimaluste ning intensiivsema vaimuelu hommiku. Ta pöördub õpilaste poole, kes oma igapäevaste õpingute kõrval otse janunevad ka vaimustavat aatelendu klassitubade küllaltki piirat õhustikus, kui ka õpetajate poole, keda nii sageli ahistab väline surve».²⁰

Kultuuritahtelise Noorpõlve Koondis koondas enam kui sajaliikmelise ringkonna nii akadeemilisest perest kui muust intelligentsist.²¹ 1926. aastal asutati Tallinna osakond. Uude keskjuhatuse valiti O. Loo-rits, K. Freiberg, S. Perv, A. Antson, L. Leeman, N. Andresen, A. Elango. Suur osatähtsus Kultuuritahtelise Noorpõlve Koondise tegevuses oli noorsotsialistidel. Viimastel aga oli nagunii oma organisatsioon ja ajakiri, seepärast polnud paralleelsel tegutsemisel erilist mõtet. Koondis lõhenes heterogeense koosseisu ja erimeelsuste tõttu ning tema tegevus lõppes 1929. aastal.

Kultuuritahtelise Noorpõlve Koondisele oli ideeliselt suunitlusest lähedane Eesti Noorsoo Karskusliit (ENK, 1923—1940), mis asutati II noorsoo karsuskongressil 6. aprillil 1923. Püüti kaasata kõiki karskusmeelseid noorsooühinguid, nii skautlike, kristlike kui ka noorsotsialistlike. 1923. aasta lõpuks kuulus liitu 27 organisatsiooni 3381 liikmega. Tiptase saavutati 1927. aastaks, mil liitu kuulus 97 organisatsiooni ligikaudu 7500

¹⁴ «Postimees» 7. apr. 1923.

¹⁵ «Uudismaa» 1923/24, nr 4, lk 49.

¹⁶ Samas, nr 2, lk 21—26.

¹⁷ G. S u i t s, Tagatipp. «Uudismaa» 1922/23, nr 8, lk 133, 135.

¹⁸ ERA f 1108, n 3, s 663, l 333.

¹⁹ «Päevaleht» 20. märts 1925.

²⁰ «Uudismaa» 1928, nr 1—3, tagakaanel.

²¹ «Ühendus» 8. dets 1926.

liikmega.²² Järgnevail aastail hakkas liikmeskond vähenema — 1930. aastail oli ENKl umbes 5000 liiget. Lisaks karskusringidele kuulusid sinna ka mitmed teised koolinoorte organisatsioonid. Liit sai riiklikku toetust.

Eesti Noorsoo Karskusliitu juhtisid noored vabameelsed haritlased. Liidu tegevusaja kestel olid esimeesteks Juhan Vilms, Aleksander Elango, Arnold Peets, Friedrich Olup, Paul Vihalem ja Juhan Tork. 1924. aastast alates ilmus häälekandja «Kevadik», mille vastutav toimetaja oli pidevalt Alfred Koort. Ilmus ka neli köidet aastaraamatut «Noorusjõud» (1924—1929).

ENK ei piirdunud vaid alkoholivastase võitlusega, ta taotles eetilisema ja kultuurisema inimese kasvatamist. Keeldumist uimastusmärkidest ei peetud omaette eesmärgiks, vaid eelduseks jõulisemale, rikkamale ja ilusamale elule. «Kevadik» rõhutas vajadust süveneda humanitaarteadustesse, kirjandusse ja kunsti, ent mitte kõrvale hoida ka sotsiaalküsimustest.²³ Tutvustati kirjanikke, kunstnikke ning silmapaistvaid isiksusi mitmesugustelt aladelt.

Üldiste ettevõtmistena korraldati pidevalt noorsoo karskuskongresse, noorsoo suvepäevi, üleriiklikke kõne-, kirjandi-, novelli- ja deklamatsioonivõistlusi, noorsootegelaste kursusi jm. Karskusveendumuse süvendamiseks propageeriti karskuseksamite sooritamist.

Kui 1920. aastail juhtisid noorte karskusliikumist põhiliselt idealistlikud entusiastid,

²² A. K ü n g, Noorsoo karskusliikumine Eestis. — Noorusjõud, Eesti Noorsoo Karskusliidu koguteos. IV, Trt, 1929, lk 60.

²³ «Kevadik» 1925, nr 2, lk 18.

kes nägid ülimalt väärtust vaimukultuuris, siis 1920. aastate lõpul hakkas esile tõusma uus, ühiskondlike küsimuste vastu rohkem huvi tundev põlvkond, kelle kujunemist mõjutas saabuv majanduskriis ja sotsiaalsete suhete teravnemine. Karskusliidu üritustel suurenes noorsotsialistide mõju.²⁴

Eesti Noorsotsialistlik Liit (1926—1934) asutati Eesti Sotsialistliku Töölispartei noorteseksioonina.²⁵ 1929. aastast hakkas Noorsotsialistlikku Liitu juhtima kultuuritegelane ja keskkooliõpetaja Nigol Andresen, kelle vaateid mõjutasid austromarksistid ja prantsuse pahempoolsed sotsialistid. Noorsotsialistide häälekandjaks oli ajakiri «Rünnak» (1926—1933). Lisaks sotsialismiideede selgitamisele propageeriti ülddemokraatlikke, ateistlikke ja antimilitaristlikke seisukohti, näiteks astuti välja keskkooliõpilaste militariseerimise vastu. 1933. aastal ulatus noorsotsialistide arv ligi 2000ni. ENL suleti mais 1934. Noorsotsialistidel oli mõju Läänemaa Õpetajate Seminaris, samuti Rakvere Õpetajate Seminaris ja Rakvere Ühiskõnnateaduste seeria.²⁶ 1933. aasta kevadel astus Tallinna Noorsotsialistlikku Ühingusse nn Initsiatiivseksioon, mille liikmeteks olid kooliõpilased.²⁷

²⁴ Vt lähemalt: P. V i h a l e m, Kolmekümmend aastat koolinoored. — Rmt: Saabus päev. Tln, 1960, lk 294—296.

²⁵ Vt lähemalt: K. M a r t i n s o n, Eesti noorsotsialistliku liikumise iseloomust ja vooludest aastail 1926—1934. — ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1966, nr 1.

²⁶ ERA f 1108, n 3, s 658, l 40, 42.

²⁷ Samas, s 517, l 258.

PSÜHHOLOOGI PILK

ALO JÜRILOO
VAINO VAHING

Psühhoanalüüsi loeng

Sigmund Freudi psühhoanalüüsi õpetus VII

Mis on psühhoanalüüs?

Küsimus, kas psühhoanalüüs on teadus, kunst, maailmavaade, religioon, religiooni surrogaat, ajalooline või hermeneutiline distsipliin, on õigupoolest tänapäevani selgeks vaidlemata. Ilmselt on ta seda kõike. Kuid eelkõige oli ja on psühhoanalüüs ravimeetod neurootiliste häiretega inimeste abistamiseks.

Ajal, mil Freud oma patsiente ravima hakkas, oli psühhiaatria veel lapsekingades. Äsja oli ilmunud *dementia praecox*¹ mõiste (mille Eugen Bleuler ristis 1911 skisofreeniakss) ning Charcot oli tõestanud hüsteerikute ravimise võimalikkust hüpnoosi abil. Kõik psühhoneuroosid paigutati neurasteenia diagnoosi alla ja vaimuhaiguste peamise põhjusena nähti «neuropaatilist» konstitutsiooni. Viini psühhiaatriaprofessor Meynert, kelle juures Freudki mõnda aega töötas, seostas pea kõiki vaimuhaigusi aju verevarustuse häiretega.

Esimeses loengus rääkisime loo Anna O-st, hüsteerilisest neist, keda Breuer 1880—82 edukalt hüpnoosiga oli ravinud. Ka Freudil tekkis huvi hüpnoosravi vastu ning 1889 sõitis ta Brenheimi juurde teadmisi täiendama. Ja tõepoolest tuli tal tõdeda, et hüsteeria allub hästi hüpnoosile ja katartilisele ravile. 1895 ilmus Freudi ja Breueri raamat «Etüüdid hüsteeriast», kus nad oma tähelepanekuid jagasid. See oli raamat katartilisest ravist, emotsioonide tähendusest vaimuelus, mitteteadlike ja teadlike vaimsete avalduste eristamise tähtsusest. See oli raamat, mis tõi esile dünaamilise ja ökonoomilise faktori sümptomite kujunemisel. Kuid see oli ka raamat, kus neurooside etioloogiat, tekkepõhjustest, vaadati täielikult mööda.

Freudi kogemused neurootikute ravimisel viisid peagi seksuaalkonfliktide juurde. Ta hakkas erilist huvi tundma neurasteenikute vastu ja leidis, et neil on tegemist tõsiste seksuaalhäiretega ning et tegelikult võib neurasteenia jagada kahte alarühma: esiteks ärevusneuroos, mille puhul vaevavad patsienti ärevushood, ja teiseks tõeline neurasteenia. Esimesel puhul on patsientide hädade põhjus *coitus interruptus*, püsiv seksuaalne rahuldatus või seksuaalelu puudumine. Neil inimestel jäi tungide energia orgastiliselt rahul-

damata, kujunes pingeseisund, mida *ego* lõpuks enam valitseda ei suutnud, ja ärevus pääses valla. Teisel juhul kannatasid patsiendid peamiselt liigse masturbatsiooni või ülemäärase seksuaalse aktiivsuse tõttu. Mõlemat tüüpi neurootikud paranesid hästi, kui taastus normaalne seksuaalelu režiim.

Oma tähelepanekute järgi jagas Freud nüüd neuroosid tõelisteks neuroosideks, kuhu kuulusid ülalnimetatud ärevusneuroos ja neurasteenia, ning psühhoneuroosideks. Tõeliste neuroosidega ta hiljem enam praktiliselt ei tegelnud (tänapäeva psühhoanalüütilises nosograafias liigitatakse tõelised neuroosid psühhosomaatilisteks häireteks). Psühhoneuroosid jagas ta omakorda kaheks: ülekandeneuroosid (ärevushüsteeria, konversiooni-hüsteeria ja sundneuroos) ja nartsissistlikud neuroosid (tänapäeva nosograafias vastavad neile psühhoosid: paranoia, skisofreenia, maniakaal-depressiivne psühhoos).

Järgnes loobumine paljude neurootikute puhul kasutuks osunud hüpnoosravist ja väljatõrjumise (*Verdrängung*) teooria loomine, millest sai psühhoanalüüsi nurgakivi. Katartilise ravi asemele astus psühhoanalüüs, mille teoreetilise struktuuri alusteks olid tõrje, vastupanu ja mitteteadvuse kontseptsioonid, tungide teooria ning lapsea elamuste tähtsuse tunnistamine. Psühhoanalüüs hakkas endast kujutama vabade assotsiatsioonide (Holtzmeyer¹ nimetas neid kaunilt «vabadeks sähvmõteteks») meetodi järgi toimuvat vastupanude, tõrjete ja ülekannete, samuti patsiendi unenägude ja eksitegude tõlgendamise protsessi. Seejuures pidas Freud analüütilises protsessis eriti oluliseks ülekannet. Sellest tulenevate ülekande-vastupanude teadvustamine patsiendile ning tema lapsepõlvest pärinevate objektisuhete taasläbielamise abistamine koos ülekande lahendamisega ravi lõpus ongi psühhoanalüütiku ülesandeks.

Väliselt pole psühhoanalüütiline ravi-protseduur Freudi aegadest tänapäevani kuigi palju muutunud — tavaliselt tähendab see nelja- viit tunniajalist seansi nädalas ja vähemalt kaheaastane ravi ei ole haruldane. Patsient lebab sohal ning räägib oma vabu sähvmõtteid, analüütik kuulab ja mõtleb tõlgendustele.

¹ K. Holtzmeyer, Alateadvus ja psühhoanalüüs. Tartu, 1934, 112 lk.

Neurootiline inimene

Kord ravis Freud üht abielus naist, kes kannatas tõsiste sundnähtude all: iga päev mitu korda vatvats ta joosta oma toast kõrvaltuppa, jääda seisma ühte kindlasse kohta laua juures ja helistada välja toatüdruk, et anda talle mõni tühine ülesanne või lihtsalt niisama minema saata. Seejärel jooksis ta oma tuppa tagasi.

See juhtum osutus teatud määral erandlikuks — nimelt suutis patsient ise (kuigi tal polnud aimu teo mitteteadlikest tagamaadest) mõningase kõhklemise järel oma käitumisele seletuse anda. Tuli välja, et kümme-kond aastat tagasi oli ta abiellunud endast üsna palju vanema mehega, kes pulmaööl osutus impotendiks. Lugematu arv kordi oli õnnetu mees jooksnud oma toast pruudi tuppa, et üha uuesti üritada, kuid ikka ei tulnud midagi välja. Hommikul oli ta vihaseks öelnud: «Pole vaja end häbistada toatüdruku ees, kui ta voodit üles teeb.» ja kalkanud punast tinti voodilinale, tõsi, mitte just päris õige koha peale.

Esmalt ei paistnud sel traumaatilisel sündmusel olevat sundteoga muud seost kui jooksmine ühest toast teise. Siis aga viis patsient Freudi laua juurde, mille kõrval vaibal oli suur tüme plekk. Selgus, et ta võttis laua juures alati sisse sellise koha, et toatüdruk kindlasti plekki tähele paneks. Siin oli juba selge seos pulmaööl toimunuga — võis järeldada, et patsient identifitseeris end abikaasaga: joostes ühest toast teise etendas ta oma meest. Voodi ja voodilina oli ta asendanud laua ning vaibaga. Unenägude sümboolikast teame, et laud esineb tihti voodi sümbolina.

Niisiis oli sundtegu pulmaöö sündmuste kordamine, milles kõige olulisem seik oli kindlasti toatüdruku väljakutumine, et talle plekki näidata. Sel viisil pääseks mees, kelle rolli ta mängis, häbist toatüdruku ees — plekk oli ju omal kohal. Seega pole patsient traumaatilist steeni mitte üksnes korranud, vaid ka edasi arendanud ja korrigeerinud. Sundtegu otsekuu ütleks: «Pole tõsi, et ta toatüdruku ees häbisse jäi, ta ei olnud impotent.» Sel viisil väljendus sundteos soovmõtlemine (*Wunscherfüllung*), mehe reputatsiooni päästmine.

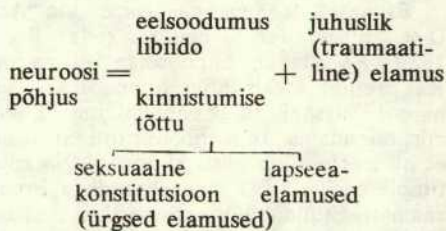
Naine oli elanud mehest eraldi juba aastaid, kuid ei suutnud asja kuidagi lahutuse ni viia. Ta sundis end mitte truudust murdma, tõmbus elust kõrvale, et hoiduda kiusatusetest, andis oma fantaasiaks mehele andeks ja idealiseeris teda. Niimoodi kaitses ta meest õelate kuulujuttude eest, mis lahutusega kindlasti kaasas oleksid käinud.

Selle üsna tagasihoidliku sundteo analüüs viis Freudi otsejoones patsiendi haiguse tuu-

mani ja paljastas samas ilmekalt sundneuroosi olemust üldse — viisi, kuidas psüühiline konflikt sümptomi kujul avaldub. Patsient oli armastanud oma meest, kuid ei saanud temalt rahuldust. Sundtegu annab talle aga just seda, mida ta soovib, ning teeb heaks ka abikaasa puudused. Selline sundtegu on samasugune soovmõtlemine nagu unenäod. Ja samuti kui unenägudel on ka neurootilistel sümptomitel mitteteadlik tähendus — nad on moonutatud mitteteadlikud seksuaalsed fantaasiad.

Inimesed haigestuvad neuroosi siis, kui nende *ego* kaotab mingil põhjusel võime libiidot ohjeldada või kui libiido on jäänud ilma võimalustest rahuldust leida. Nad haigestuvad frustratsiooni tagajärjel ja nende sümptomid pole midagi muud kui puuduva rahulduse aseaine. Neurootiline sümptom on kompromiss soovi ja kaitse vahel. Antud patsiendil aitasid vaid tema sümptomid jätkata õnnetut elu ja leppida impotendist mehega.

Neurooside etioloogias eristas Freud kaht faktorit — sisemist ja välist. Sisemiseks soodustavaks faktoriks pidas ta disharmoniliselt arenenud libiido fikseerumist varastele organisatsioonistmetele ja objektivaliku tüüpidele. Väliseks, neuroosi vallandavaks faktoriks on frustratsioon või psühhotrauma. Freud joonistab õpilastele skeemi:



Kas primaarne on eelsoodumus või psühhotrauma ja kas neuroosid on endo- või eksogeenselt haigused, on sama mõttetu küsimus kui see, kas laps sünnib isa või ema sugurakkudest. Mõlemad on ju vältimatult vajalikud. Neurootikute puhul on need kaks faktorit omavahel selliselt seotud, et kui üks neist on väljendunud tugevamalt, siis teine samavõrra nõrgemalt, kuid alati on mõlemad olemas. Alati tuleb arvestada ka individuaalset vastuvõtlikkust konfliktidele, mis sõltub nii *ego* kui libiido arengukäigust.

Freud leidis, et nii hüsteeriliste sümptomite kui sundnähtude ja foobiade taga seisavad unustatud ja *ego* poolt tõrjutud minevikusündmused, millega kaasnevad tunded pole leidnud sobivat vallandumisvõimalust. Need patogeensed sündmused viivad aga alati tagasi lapsea seksuaalsete kogemusteni.

Olenevalt sellest, kas lapsel oli neis kogemustes või ka fantaasiates aktiivne või passiivne roll, kujunevad sundnähud või hüsteerilised sümptomid.

Levinud on arvamus, et psüühilised sümptomid määravad haiguse olemuse. Tegelikult ei tähenda sümptomite kadumine veel terveks saamist, sest alles võib jääda alus uute sümptomite moodustamiseks. Sümptomid kujunevad psüühilise energia ümberjaotumisel teatud kindlal viisil — niisiis on «haiguse» mõistel peamiselt praktiline tähendus. Kui asja teoreetilisest vaatepunktist hinnata ja jätta kvantiteediküsimus kõrvale, võime kõiki inimesi neuroosihaigeteks pidada — vajalikud tingimused ning teed neurootiliste sümptomite kujunemiseks on meis kõigis olemas.

Vaatame, kuidas kujuneb hüsteeriline sümptom. Teame, et sümptomite taga on konflikt, mis tekib siis, kui libiido on sunnitud endale uut rahuldusviisi otsima. Sümptom on kompromiss ja seetõttu ta püsib, kuna teda hoiavad ülal mõlemad konfliktipooled. Üks neist on frustreeritud libiido, mis endale uut rahuldusviisi otsib. Kui reaalsus selleks välja-vaateid ei paku, tuleb minna mõni samm tagasi, regresseeruda mõne varasema ja tuttava käitumis- või rahuldusviisi ning objekti juurde. Kui *ego* seda pahaks ei pane, ei teki ka neuroosi, libiido saab oma rahulduse, kuigi mitte normaalsel viisil. Kui aga *ego* ei anna regressioonile heakskiitu, tekib konflikt. Libiido blokeeritakse, ja et siiski naudinguprintsiipi järgi käia, tuleb tal *ego*'st varsti mööda hiilida. Sobivateks varjupaikadeks osutuvad varasemad fiktsioonid, sest nende vastu on *ego* end tõrje teel kaitsnud. Libiido hõivab nüüd taas need mahajäetud positsioonid ning väljub *ego* kontrolli alt. Ta viib oma hõivangud üle ideedele, mis kuuluvad mitteteadvuse sfääri ja mis seetõttu alluvad tüüpilistele mitteteadlikele protsessidele — tihendamisele ja nihutusele. Tekib samasugune olukord kui siis, kui õhtul uinume ja und nägema hakkame. *Ego* ning libiido poolt hõivatud ideede kompromissina tekibki neurootiline sümptom — moonutatud tuletis mitteteadlikust libidinoosest soovmõtlemisest. Võime ka öelda, et neurootiline sümptom on kompromiss *ego* ja *id*'i vahel.

Neurootiliste sümptomite moodustumisega seostas Freud kaht mõistet — primaarset ja sekundaarset kasu oma haigusest. Primaarset kasu saab neurootik ärevuse, hirmu või süütunde vähenemise läbi, sekundaarne kasu aga seotub nende eeliste ja privileegidega, mida sümptom endaga kaasa toob. Näiteks võib «põgeneda haiguse» naine, keda mees julgalt kohtleb ja peksab, kuid kes ei tihka ka meest petta või lahku minna. Tema haigus

saab relvaks mehe vastu ning peagi õpib ta seda kasutama teatud eesõiguste nõudmiseks.

Ent siiski ei tunne neurootik elust rõõmu ega suuda olla edukas, sest tema libiido ei ole kinnitatud reaalsele objektile, vaid üksnes sümptomitele. Üsna suure osa vaimsest energiast kulutab ta tõrje ülalhooidmiseks. Psühhoanalüütilise ravi eesmärgiks ongi niisiis libiido vabastamine tema kütkeist, et anda ta tagasi *ego* käsutusse. Selleks et patsienti tema sümptomitest vabastada, tuleb tagasi minna nende tekkemomendini, algkonfliktini ja nende tõukejõudude abiga, mida patsiendi käsutuses tol ajal polnud, juhtida konflikt uue voolusängis lahendusse. Kogu vanade konfliktide ja käitumusmuutrite esiletõusmine ja kõigi vaimsete jõudude mobiliseerimine uue lahenduse leidmiseks toimub ülekanne (*Übertragung*) raames. See tähendab, et libiido vabastamiseks sümptomist kasutatakse vaheastme objektina psühhoanalüütikut, neuroos muudetakse ülekandeneuroosiks. Järgmises etapis eraldatakse libiido oma vaheobjektist ja antakse patsiendi *ego* käsutusse tagasi. Et see protsess tõepoolest ka tegelikkuses nii sujuks, peab analüütik olema vaba «pimetähnidest» ja oskama ülekandegaga toime tulla.

Analüütilise protsessi käigus tuuakse patsiendi teadvusse ja tõlgendatakse hulk mitte-teadlikke impulsse. Sellega jõuab patsient uuele, kõrgemale arengutasemele ning kindlustab end ka uute haigestumiste eest. Psühhoanalüütilist ravi võib seega nimetada ümberõppimisprotsessiks, milles *ego* laiendab end *id*'i arvel — sinna, kus oli *id*, peab tulema *ego*.

Lõpuks ei maksa unustada, et ka vaimsest täiesti tervete inimeste meeleseppides on tõrjutud impulsse, ka neil on osa libiidot väljaspool *ego* haardeulatust. Ainus erinevus neurootikute ja tervete vahel on kvantitatiivne, s. o erinevus tõrjega seotud energia hulga järgi. Kvalitatiivset erinevust ei ole.

Ebamugavused ja illusioonid

1927 ilmus «Ühe illusiooni tulevik» («*Die Zukunft einer Illusion*») — Freudi enda arvates tema kõige kehvem raamat, vana ja haige mehe jutt. Aasta varem oli ilmunud raamat psühhoanalüüsi «kaitsmiseks tohtrite eest» («*Die Frage der Laienanalyse*»), nüüd oli valmis saanud raamat psühhoanalüüsi «kaitseks preestrite eest». Samas oli see raamat eelkäijaks järgmisele suuremale tööle, 1930 ilmunud «Kultuuri kõledusele» («*Das Unbehagen in der Kultur*»; vahel ka «Ebamugavus kultuuris»).

Freud leidis, et ka religiooni juured on lapsea psühholoogias. Laps kardab vanemate võimu, kuid on samal ajal tänulik kaitse

ja hoolitsuse eest. Lõpuks saab lapsest täiskasvanu, kuid vajadus end välismaailma vastu kaitsta ning kultuuri ebatäiuslikkust kompenseerida võivad ta kergesti juhtida religiooni rüppe. Usk pole oma olemuselt midagi muud kui lapselik isällusioon, mille põhiliseks motiiviks on soovmõtlemine ja mis rahuldab inimkonna kõige ürgsemaid, tugevamaid ja tungivamaid vajadusi.

Inimesed ootavad jumalatel kurjade loodusjõudude ohjeldamist, kaitset julma saatuse eest ning nende hädade heastamist, mida tsivilisatsioon põhjustab. Inimkonna kasvavad teadmised looduseadustest on esimest vajadust oluliselt nõrgestanud, igavese elu lubadus on katseks tulla toime ülejäänud kahega.

Freud arvas, et kuigi inimkond ei ole veel valmis sellest illusioonist loobuma ja usul on veel tähtsust seaduslikkuse ning korra tagamisel, saab tulevikus mõistus emotsioonidest võitu ja inimkond suudab elada ilma religioonita. Ehk on usk vaid üks paratamatu etapp inimkonna arengus küpsuse poole.

«Kultuuri kõledus» oli Freudi kõige süngem ja ebakindlam raamat. See oli vastus küsimusele, mis oli teda kogu elu vaevanud ning arheoloogia ja ajalooa tegelema kannustanud — kuidas inimene on inimeseks saanud.

Oma tänapäevases tsiviliseeritud maailmas ei tunne me end kuigi mugavalt. Inimene on küll õppinud kasutama tuld ja tööriistu, harima maad, leiutanud palju keerulisi masinaid ning jõudnud samahästi kui oma kunagi loodud jumalate kõrvale, kuid mida kaugeemale tsivilisatsioon areneb, seda enam tuleb inimesel loovutada oma seksuaalset ja isiklikku vabadust, seda enam tuleb tal allutada oma tungid tõrjele.

Inimene on oma olemuselt agressiivne, isekas ja kõva südamega. Tema tegevuse eesmärk on järgida naudinguprintsiipi ja rahuldada tunde. Kuid nauding on alati lühiajaline ja mööduv, naudinguprintsiibi pikemaajalisest domineerimisest saaksime vaid leige rahulolutunde. Võib öelda, et tsivilisatsioon sai alguse hetkest, mil inimene ei heitnud vihamehet mitte oda, vaid söimusõna, st surus maha oma agressiivsustungi. Kuid instinktiivsete vajaduste mahasurumise või väljatõrjumisega määras inimsugu end ka lõpematule ebamugavustundele. Asi on selles, et needsamad sotsiaalsed institutsioonid, mis hoolitsevad inimkonna püsijäämise eest, tekitavad samal ajal ka ebamugavustunnet. Inimene ei saa elada ilma tsivilisatsioonita, kuid ei saa olla selles õnnelik. Parim, mis inimkond suudab, on vaherahu oma kirgede ja kultuuriliste piirangute vahel. Nagu üksikisikule nii on elu raske kanda ka kogu inimkonnale.

Otsustavaks sammuks tsivilisatsiooni tekkel oli grupisuhete kujunemine. Grupi liikmed olid sunnitud oma naudingutele piire seadma, üksteisega arvestama. Kultuuri esimeseks nõudeks saigi see, et kord juba loodud seadusest tuleb kinni pidada, mitte lubada järeleandmisi üksikisiku huvides.

Mõistagi viib see igikestvale konfliktile üksikisiku rahulduse saamise vabaduse ning ühiskonna vastandlike nõudmistega vahel. Ühiskond seab inimese seksuaalsusele üsna kitsad ja ranged piirid, keelates autoerotismi, pregenitaalseid impulsid, vereplastuse ning pervertsused, homoseksualismi ja mitmenaisepidamise. Juba varakult surutakse maha anaalerotism, et tagada ühiskonnas kõrgesti hinnatud puhtuse- ja korraarmastus. Kui sellised kitsendused muutuvad ülemäära jäigaks, on nad neurooside kujunemise otseks allikaks.

Selles, et ühiskond ei koosne õnnelikest ja üksteise huvisid mõistvatest inimestest, on süüdi agressiivsustung. Agressiivsed tendentsid on ka kõige tõsisemaks kultuuri ähvardajaiks ja lõhkujaiks, pideva desintegratsiooniohu Damoklese mõõgaks. Et agressioon on sageli nauditav, loobuvad inimesed sellest niisama vastumeelselt nagu kõigist teistestki lüükest. Pealegi täiendab agressiivsus armastust — libidinoossed sidemed grupiliikmete vahel tugevnevad märksa, kui väljaspool gruppi on keegi, keda on põhjust vihata.

Niisiis nõuab tsivilisatsioon tõsiseid ohvreid nii seksuaalsete kui agressiivsete kirgede arvel. Armastus ja vihkamine võitlevad inimese sotsiaalse elu üle võimutsemiseks samamoodi, nagu nad võitlevad mitteteadvuses. Kogu elu ja kultuuri ajalugu on grandioosne lahing elu- ja surmatungi, Erose ja Thanatose vahel.

Agressiivsete impulsidega toimetuleku tavaliseks viisiks on nende internaliseerimine *superego*'sse ehk, täpsemini, mitteteadvusse. Tulemuseks on see, et tekivad samasugused agressiivsed impulsid *ego* suhtes, kui *ego* oleks soovinud suunata teistele, ja kujuneb süütunne, mis pole inimesele mitte sünnipäraselt kaasa antud, vaid hoopis armastusest ilmajäämise hirmu tagajärg. Täiskasvanud inimestel avaldub see nn sotsiaalse ärevusena, kartusena avaliku arvamusena. Paljud teeksid meelsasti kõlvatusi niikaua, kuni see välja tulla ei ähvarda, kuid kui *superego* on oma koha kindlalt sisse võtnud, saab hirm *superego* karistuse ees suuremaks kui hirm teiste inimeste pahakspanu ees. Freudi järgi on süütunne spetsiifiliseks vastuseks tõrjutud agressiivsusele. Et see protsess on suures osas mitteteadlik, tajub inimene seda ebamugavuse, rahulolematuse või kurbusena.

Kogu raamatut läbib Freudi idee süütundest kui kõige tähtsamast tõukejõust kultuuri arengus. Tsiivilisatsiooni eest peame me kõik maksma süütunde ilmumise läbi kaotatud õnnetundega.

Üks peamisi viise, kuidas kultuur agressivsuse vallandumist takistab, on agressiivsete impulsside tagasisurumine mitteteadvusse. Selles protsessis kujuneb kultuuri *superego* (*Kultur-Über-Ich*). Kui aga on olemas kultuuri *superego*, siis on võimalik rääkida ka neurootilistest kultuuridest ja anda soovitusi neurootilisest ülesaamiseks. Kuid mõistagi pole kultuur samaväärne patsiendiga vastuvõtutoas ning Freud ise pidas end sel alal pigem õpilaseks ja uurijaks kui ravijaks või reformaatoriks. Aega, mil «elu saab talutavaks kõigile ja kultuur ei pigista enam kedagi», ta prognoosida ei soovinud.

Surra vabaduses

1923 olid Ferenczi ja Rank avaldanud raamatu psühhoanalüüsi arenguloost. Tõsi-asi, et käsikirja olid nad näidanud ainult Freudile, oli Komitee jaoks ennenägematu. Samal aastal avaldas Rank kellegagi nõu pidamata veel ühe üsnagi spekulatiivse raamatu, milles tõstis esile sünnitrauma määrava tähenduse kogu hilisemale elule ja inimestevahelistele suhetele.

Freud ise suhtus asjasse rahulikult ning isegi rõõmustas uute ideede üle. Kuid lõhe Komitees oli tekkinud.

1924 oli kongress Salzburgis. Ferenczi ja Rank sinna ei ilmunud ning viimane teatas kirjalikult Komitee laialisaatmisest. Kongress kulges siiski rahumeelselt ning viis Komitee endisest kuuest liikmest jõudsid jälle üksmeelele. Rank sõitis USAsse loenguid pidama ning rääkis seal oma hiilgavast avastusest ja sellest, et nüüdsest võtab analüüs aega vaid 3—4 kuud. Peagi tabas teda aga tugev depressioonihoo (Rank kannatas maniakaal-depressiivse psühhoosi all), ta pöördus tagasi Freudi juurde ja pihitis, et tema sünnitraumateooria pärines tervenisti mitteteadlikust soovist olla sündinud Athena kombel Freudi isa peast. Kuulnud, et Freudil oli avastatud vähk, sattus ta paanikasse. Kartusest, et ei suuda end «isa» surma järel ära elatada, oli ta otsustanud uut elu alustada. Freudi abiga tuli Rank küll kriisist välja, kuid peagi tabas teda uus atakk ning Komitees asus tema kohale Anna Freud.

1924 võttis Freud vastu 6 patsienti päevas. Kuid ta ei olnud enam endises elujõus, vaid vana, väsinud ja haige. Tehti üha uusi proteeze ning kuigi suitsetamist ei saanud talle päris ära keelata, oli suu avamine ja sigari pistmine hammaste vahele väga vaevuline. Sel aastal külastas Freudi kuulus filmipro-

dutsent Samuel Goldwyn, kes pakkus talle 100 000 dollarit, kui ta aitaks teha filmi klassikalistest armastuslugudest Kleopatrast ja Antoniuusest peale. Freudi keeldumine tekitas New Yorgis suurema sensatsiooni, kui seda oli omal ajal olnud tema «Unenägede tõlgendamine».

1926 haigestus Freud müokardiiti, ja et ikka ja jälle tuletas end meelde ka pahaloomuline kasvaja, tuli tal mitmel korral käia sanatooriumis, siis lõikusel, siis jälle sanatooriumis jne. Lähenes 70. sünnipäev õnnitluste ja juubeliartiklite tulvaga kogu maailmast. Sünnipäevale kogunenud sõpradele pidas Freud lahkumiskõne. Ta ütles, et on tõmbunud kõrvale aktiivsest analüütilisest tegevusest, et nüüdsest peavad nad ise hakkama saama ja et ta tänab kõiki, kuid palub saavutatule mitte peatuma jääda. Järgmisel päeval kogunes Komitee viimast korda tema juhtimise all.

Jõulud veetsid Freudid Berliinis, see oli nende esimene reis pärast esimest operatsiooni. Berliinis elasid Freudi kaks poega ja neli lapselast. Seal kohtus Freud esimest korda ka Einsteiniga, misjärel ta tähendas: «Einstein on elurõõmus, enesekindel ja meeldiv inimene. Psühholoogiast jagab ta niisama palju kui mina füüsikast ja seetõttu oli meil väga tore jutuaamine.»

1927 ilmus «Ühe illusiooni tulevik» ja algas kirjavahetus Arnold Zweigiga. Sel aastal pakkus Viini linnavalitsus Freudile korralikku maatükki Berggassele, et ehitada psühhoanalüüsi instituuti. Ent nii rikkad psühhoanalüütikud veel polnud ning see plaan tuli katki jätta.

1929 oli *Verlag* järjekordselt rahahädas ja pääses taas pankrotist vaid annetuste abiga. Sel aastal tutvus Freud doktor Max Schurigiga, kes ravis teda järgneva kümne aasta jooksul. Freud osutus kuulekaks ja tänulikuks patsiendiks, kes kunagi ei kurtnud ega häldanud. «Saatuslega pole mõtet vaielda,» oli ta kord öelnud.

1930 ilmus «Kultuuri kõledus». Samal aastal suri 95 aasta vanusena Freudi ema ning Freudile anti üle Goethe auhind. Halvenes Ferenczi vaimne tervis, teda vaevasid kahtlused ja kibestumised, mida ta Freudile süüks pani. Pärast jutuaamist Freudiga olukord siiski lahenes ja Ferenczi ostis endale kauni villa Budas.

1932 olid taas suured rahalised raskused *Verlag*'iga, lõpuks kanti rahaline vastutus üle Rahvusvahelisele Psühhoanalüütilisele Assotsatsioonile. Sel aastal külastas Freudi Thomas Mann. Assotsiatsiooni presidendiks sai Ernest Jones, kes jäi sellele kohale tervelt 23 aastaks. Freud kirjutas «Uued sissejuhatavad loengud» («*Neue Folge der Vor-*

lesungen zur Einführung in die Psychoanalyse») ning ta valiti Saksa Ülikooli audoktoriks.

1933 oli natsism juba piisavalt jõudu kogunud. Hitler sai kantsleriks ja algas juutide tagakiusamine Saksamaal. Seetõttu emigreerisid Saksamaalt Max Eitingon, Otto Fenichel, Erich Fromm, samuti Freudi pojad. Mais suri Ferenczi, kes kannatas hävitava kehveresuse all. Tema lõpp oli kurb, sest ta kaotas enne surma mõistuse. Mais külastas Freudi Weiß, kes pani aluse psühhoanalüüsile Itaalias ning tõi konsultatsioonile patsiendi, kelle isa oli Mussolini lähedane sõber. Samal kuul põletati Berliini raamatuid. «Kes põletab raamatuid, põletab ka inimesi,» oli prohvetlikult öelnud Heine, kelle raamatud põlesid koos Freudi, Thomas Manni, Albert Einsteini, Karl Marxi, Franz Kafka jpt teostega.

1934 põgenesid viimasedki juudi päritolu saksa analüütikud ja psühhoanalüüs Saksamaal «likvideeriti». Kirjastuse raamatuladu Leipzgis võeti Gestapo kontrolli alla.

1936 sai Freud 80aastaseks. Oma sünnipäeva suurejoonelise tähistamise vastu puikles ta igati — tseremooniaid polnud ta salinud juba noorukieast peale. Sünnipäev ise kulgeski tagasihoidlikult sõprade ringis, kuid õnnitlusi tuli kogu maailmast nii palju, et nendele vastamine võttis poolteist kuud. Thomas Mann oli sepitsenud auaadressi, millele olid alla kirjutanud 131 tuntud kirjanikku ja kunstnikku. Freud sai paljude psühhiaatria-, neuroloogia-, psühholoogia- ja psühhoanalüüsiseltside auliikme tiitli. Sel aastal suri Alfred Adler ja Freud elas üle kaks rasket operatsiooni.

1938. aasta kevad algas natside sissetungiga Austriasse, mis tõi kaasa juutide peksmise, mõnitamise ja nende majade äramärgimise. Jones otsustas teha viimase pingutuse, et veenda Freudi Viinist ära sõitma, ning lendas ise Praha kaudu kohale. Ent olukord Viinis oli tundmatuseni muutunud — tänavail tankid, rahvamass karjumas «Heil Hitler!». Kirjastuses olid sakslased Martin Freudi vahi alla võtnud ning isegi Jones arreteeriti tunniks ajaks. Freudide kodus olid sõjamehed juba käinud. Aga kõigest hoolimata keeldus Freud kangekaelselt kodust lahkumast ja Jones sai ta lõpuks alles siis nõusse, kui meenutas «Titanicu» kapteniabi sõnu: «Mina ei jätnud laeva maha, tema jättis mind maha.»

Nüüd tekkis küsimus, kuidas Austriast välja saada. Jones pani kiiresti mängu kõik Freudi ja enda sidemed ning Roosevelti enese kaudu anti USA Viini saadikule käsk Freudi emigreerimist igati abistada. Peale selle andis USA saadik Prantsusmaal Bullit, kellega koos oli Freud kirjutanud analüüsi president Wil-

sonist, Saksamaa saadikule selgesti mõista, et kui Freudiga peaks midagi juhtuma, oleks see rahvusvaheline skandaal. Weiß omakorda mõjutas *ducet*, kes ilmselt mäletas veel Freudi poolt kingitud raamatut ning toetas Freudi emigreerimisplanelt otse Hitleri ees.

Tänu Jonesi sidemetele õnnestus Freud perekonnale, mõnele saatjale ja õpilasele üsna kergesti saada elamis- ja tööload Inglismaal. Järgnes kolm kuud piinavat ootamist, läbiotsimisi, raamatute põletamist ja iga suguste maksude tasumist, enne kui Freudid tulema lubati. Ühe päeva veetis ülekuulamisel *Gestapos* Anna.

Lõpuks said paberid siiski korda ning Freudil jäi veel vaid alla kirjutada dokumendile, et *Gestapo* on temaga viisakalt ja vastutulelikult ümber käinud. 4. juunil 1938 lahkus Freud koos naise ja tütreaga Viinist, kus ta oli elanud 79 aastat. Pariisis ootas neid printsess Marie Bonaparte hea uudisega, et Freudi kuld, mida ta eelmise sõja kurbi kogemusi mäletades oli kogunud, on alles — selle oli aidanud Austriast välja viia Kreeka kuningas isiklik kuller. Järgmisel päeval olid Freudid juba Londonis ning asusid mõne aja pärast elama majja Maresfield Gardens 20, kus oli väga ilus aed. Peagi saabusid õnnelikult kastid raamatute, mööbli ja antiikkujukestega.

Septembris tehti Freudile taas väga ulatuslik operatsioon, mille tagajärgedest ta enam täielikult ei paranenudki. Siiski võttis ta veel vastu 4 patsienti päevas ja nii kestis see peaaegu elu lõpuni.

Viinis ärasõitu oodates oli Freud alustanud oma lõpetamata jäänud raamatut «Viisand psühhoanalüüsist» («*Abriß der Psychoanalyse*»; ilmus 1940). See oli omamoodi testament, kokkuvõte psüühilise aparati, tungide, mitteteadvuse ja seksuaalsuse teooriast, unenägede tõlgendamisest ja psühhoanalüüsi tulevikust. Muuhulgas arvas Freud, et kuigi hetkel on psühhoanalüüs neurootikute ravimiseks parim vahend, tulevad kunagi keemilised ained, mis teevad analüüsi tarbetuks.

1939 veebruaris leiti, et kasvaja pole enam opereeritav ja ainus võimalus lõppu edasi lükata on kiiritusravi. Märtsis nägi Freud veel oma raamatu «Mooses ja monotheism» («*Der Mann Moses und die monotheistische Religion*») ilmumist Inglismaal.

Augustis halvenes Freudi tervis kiiresti ning, talunud stoiliselt hirmsaid valusid peaaegu septembri lõpuni, tuletas ta vaikselt oma arstile meelde lubadust mitte lasta tal tarbetult kannatada. Max Schur süstiski Freudile suure annuse morfiini, Freud kaotas teadvuse ja suri 23. septembri hommikul 1939.

Lõpetuseks

Inimkonna naiivset enesearmastust on ajaloo jooksul tabanud kolm valusat hoopit teaduselt. Esimene neist seostub Koperniku nimega, kes avastas, et inimene polegi Universumi peremees ega Maa selle keskpunkt. Teine hoop tuli Darwinilt: näidati, et inimene ei ole peremees ega eriline olend Maa peal, vaid et ta põlvneb loomast, täpsemini, on ise üks paljudest loomadest. Kolmanda hoobi andis Freud, kes leidis, et inimene ei ole ka iseene peremees, vaid tema teadvus peab olema rahul üksnes harvade põgusate teadmistega sellest, mis tema mitteteadvuses toimub.

Selleks et luua oma mõtetest püsiväärtusega teooria, mida tundmata ja mille suhtes seisukohta võtmata ei saa tänapäeval läbi ükski tähelepanuväärne mõtlemisviis — olgu see siis fenomenoloogiline, eksistentsialistlik, strukturalistlik, hermeneutiline või neopositivistlik —, oli Freud ette valmistunud vägagi hoolikalt. Tõsiasi, et ta ise üsna mitmel puhul oma filosoofilist asjatundmatust rõhutas ja ütles, et psühhoanalüüs ei pürgi filosoofiliseks teooriaks, et tudengipõlves oli tema toas rippunud juhtkiri: «Töötada ja mitte filosoferida», ei maksa siin väga tõsiselt võtta. Meenutagem vaid Franz Brentano seminare, John Stuart Milli raamatut tõlkimist juba 23aastaselt (muide, Brentano soovitusel) ja ka üsna kõnekaid kommentaare Freudi enda teostes.

Vaatamata Freudi väidetele, et ta Schopenhaueri ning Nietzsche teoseid kehvasti tunneb, tundis ta neid tegelikult üsna hästi. Tudengipõlves kuulus ta koguni organisatsiooni, mis tegeles nende filosoofide teooriate arutamise ja kus peeti kirjavahetust Nietzschega. Peale Schopenhaueri, Nietzsche ja Milli on Freud kindlasti vähemal või suuremal määral tuttav ka Platoni, Aristotelese, Epikurose, Diderot', Hegeli, Kanti, Fichte jne jne filosoofiaga. Miks aga see kõige tõsisem realist, kes talus tõrkumatult kõik õnnetused ja hädad, kaasa arvatud ränk haigus, otsustas siin oma teadmisi salata? Kas tõesti sellepärast, et juba Schopenhauer oli rääkinud tõrjett, seksuaaliha tähendusest ja surmatungist; Nietzsche isast-üliinimesest, «miskist» (*das Es*), põgenemisest haigusesse; Platon, Fichte, Schelling ja Schopenhauer mitteadvusest; Diderot oidipuskonfliktist jne?

Ilmselt ei piisanud Freudile sellest, et ta pani peaaegu kogu oma teooria kokku küll uuel viisil, kuid vanadest ehituskividest, ja ilmselt me ei eksi, kui peame taolist isadepõlguse pimetähni Freudi isakompleksi jäämukiks. Freud oli küll geenius, kuid mitte pühak.

Alustasime oma viimast Freudi loengut sellest, et psühhoanalüüsi olemuse üle vaieldakse veel tänapäevalgi. Ent, kummaline küll, veel vaieldakse vahel sellegi üle, mil viisil psühhoanalüüs toimib. Selles aga, et psühhoanalüüs on edukas ning teatud juhtudel ikka veel parim ja humaansim ravimeetod, ei kahtle praegu küllap enam keegi.

Analüütilise ravimeetodi omapäraks on, et ta ei suru patsiendile midagi peale, vaid aitab delikaatselt tal endas selgusele jõuda. Psühhoanalüüs ei vabasta kõikidest inimlikest kannatustest, vaid võtab ära need varjatud kannatused, mis pärinevad minevikust, ning aitab meil oma suhtumist reaalsesse maailma küpsemaks muuta.

Mõistagi on psühhoanalüüs viimaste aastakümnete jooksul palju muutunud, ilmunud on arvukalt uusi teooriaid ja on ka kutsutud Freudi juurde tagasi pöörduma. Nimetame siinkohal veel mõned nimed: Otto Kernberg, Erik Erikson, Jacques Maria Lacan, W. R. Fairbairn, D. W. Winnicot, Heinz Kohut.

Tänapäeva analüütikute jaoks ei ole enam esiplaanil niivõrd seksuaalsuse kui agressiivsuse probleemid — sellest, kui edukalt me suudame oma agressiivseid impulsse vaos hoida ja sublimeerida, sõltub suurel määral meie tulevik nii üksikult kui üldiselt võetuna.

Neid loenguid kokku panema asudes ei seadnud me endale eesmärgiks anda ammendav ülevaade Freudi elust ja tööst. Tahtsime pakkuda lugejale, olgu neile, kes varem Freudist midagi ei teadnud, kui neile, kes arvasid psühhoanalüüsi olevat midagi salapärast ja müstilist või hoopis kõlvatut ja veidrat, mõned pilgud ühele XX sajandit kõige enam mõjutanud mehe elule ja mõtetele. Lootuses, et nii mõnigi otsib edasist tutvust psühhoanalüüsiga Freudi enese teoste abil, ja lootuses, et nende aastate järel, mil Eestisse jõuavad õpingutelt tagasi esimesed professionaalsed psühhoanalüütikud, leiavad nad siit tööd, leiba ja lugupidamist. Sest õigus oli Goethel, öeldes: «Mis viljakas, on üksi tõene.»

AIN KAALEP

Ja läksin oma pildi sisse

HERMANN HESSE. LÕPUTU UENÄGU. Muinasjutte. Autobiograafilist. Saksa k tlk. P. Pääsuke. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990. 272 lk. 20 000 eks. Hind 2.00 rbl.

Oma pildi sisse olevat tema enda andmetel (1925) kadunud Hermann Hesse: pilt olevat olnud tema vangikongi seinale maalitud, ja «järele jäid sügavas hämmelduses valvurid». See on omamoodi müstifikatsiooni-äärmus: iseenda fantastilistest seiklustest on kirjaniikud, eriti romantikud, ju ikka ja alati luisanud, jäävad luiskama edaspidigi, aga antud juhul on asi hoopis imelik sellepärast, et võime ju küsida, kuidas sai autor pärast oma hajumist kogu selle loo siiski mina-vormis kirja panna. Võib-olla oleks isegi E. T. A. Hoffmanni sõprusringis möödunud sajandi teise-kolmanda aastakümne Berliinis niisuguse loo puhul niisugune arutlus tekkinud. Ja kas oleksid need kõike kummalist harrastavad härrad tulnudki mõttele, et küsimuse parimaks lahenduseks võib olla küsimuse lahendamata jätmine?

Hermann Hesse ei ole muidugi mitte ainult fantast. Aga kui võrdleme teda näiteks tema elupõlise sõbra Thomas Manniga, kellega tal on mõndagi ühist, siis leiame kohe, et tähtsaks eraldusjooneks on nimelt see fantaasia, mis Hesse loomingut aina on viljastanud. Tema peateos «Klaaspärlimäng» (eesti k 1976, tlk H. Kross), üks meie sajandi olulisemaid filosoofilisi romaane, mida mitmes aspektis Thomas Manni ka omamoodi fantastilise «Doktor Faustusega» võib kõrvutada, on ju tegelikult ulmeromaan, mis sellest, et ilma sellele žanrile omaste tehnikafantasmideta.

Raamat, mis on meie ees, on senistele Hesse eestindustele oluliseks lisandiks sellepärast, et selles domineerib element, mida ilmselt õige on nimetada viis romantiliseks fantaasiaks. Siia on koondatud tema muinasjutud, samuti mõned nendega hästi sobivad n-ö autobiograafilised lood, midagi erinevat tema niihästi varasemast kui ka hilisemast lühiproosast. (Viimasest annab muide ilusa läbilõike LR-sarjas 1970/44 H. Silveti tõlkes ilmunud «Unenäkingitus».) Arvan, et tegemist on ühega meie tõlkekirjanduse viimaste aastate esindusteostest, mis peaks leidma väga mitmesuguse maitsega lugejaid, küsimata elu-

east. Seda enam, et tõlge tundub olevat hea. Väljaandele on siinkirjutajal küll üks etteheide, mis olgu siiski kirja pandud, kuigi ehk mõni lugeja sel kohal vastu vaidleks. Pean tähendama, et mind päris tõsiselt häirisid joonealused märkused. Kui lk 195 ära seletatakse autori sõnamäng kohanimega «Montagnola» (siiski märkimata selle itaaliakeelset tähendust), siis on see küllap omal kohal, kui aga «Lõputu unenäo» puhul (lk 119) selgitatakse selle jutu suhet Freudi unenäoteooriaga, ära tuues isegi vastavad teadustermidid saksa keeles, siis on see ilmselt liiast. Selle jutuga on vähemalt minusuguse hindaja meelest niimoodi, et jutt on ilus sellisena, nagu ta on — vastuvõtliku lugejana ei vaja ma mingit lisaviidet, ja kõige vähem veel Freudile, keda ma just väga ei armasta. Alles järelsõnas oleksin nõus lugema, ja isegi huviga, et Hesse on Freudilt impulsse saanud, küllap veidi imestadeski, et niisugusel kirjaniikul niisuguse mõtleja käest midagi õppida on olnud. «Kokkuvõtlik elukäik» (lk 243—269) on joonealuste märkustega lausa rüüstatud, nii et esteetiline elamus, mis on üles ehitatud tõsielufaktidelt fantaasiamaailma siirdumisele, lõppedeski «pildi sisse minekuga», hajub täielikult, jääb järele ainult filoloogilist ja biograafilist vaatlust illustreeriv tekst. Võtan endale vastutuse väita, et Hermann Hesse vaim, olgu ta kristlikus teises maailmas või budistliku taassünniahela kaudu uuesti meie seas, pahandab niisuguse editiooniprintsiipi pärast väga tõsiselt.

Mati Sirkel kirjutab omal ajal silmapaistva järelsõna «Klaaspärlimängule»; temalt on ka lühemad saatesõnad ta enese «Stepihundi» (LR 1973/49—52) ja «Siddhartha/Hommikumääränu» (LR 1986/40—42) eestindustele (viimane tõlgitud koos T. Relvega). Ometi ei ole Hesse teema meie lugeja jaoks kaugeltki ammendatud. Hesse suguvõsa suhetest Eestiga on ülevaate andnud Helle Luht («Keel ja Kirjandus» 1987, nr 2). Aga paljust olulisest ei ole Eestis veel kirjutatud.

Käesolev raamat oluaks õige koht ühe uue Hesse-artikli jaoks. Lisaks sellele, millest eespool juttu, võinuks vastavas järelsõnas ükskord veidi pikemalt peatuda nimelt Hermann Hesse ja Eesti suhetel. Need on ju olnud nii tähelepandavad, et väärivad tõesti eri käsitlust. Kirjaniku vanaisa, Paide arst Carl Hermann Hesse oli möödunud sajandi Eestimaa olulisi karakterkujusid, kellest muide baltisaksa kirjanik Monika Hunnius on

kirjutanud terve raamatu, ja veel mõne aja eest oli kuulda, et väga vanad Paide inimesed pole tema nime unustanud. Pojapojal oli temaga pikk kirjavahetus, ja Eestimaal, kus kirjanik küll kunagi polnud käinud, tähendas tema kujutusmaailmale palju. Lisaks kontaktile vanaisaga loomulikult ka isa, Paides sündinud ja Tallinnas koolis käinud mehe jutustused! Teiselt poolt on Hesse retseptioon meie oma kirjanduselus olnud elav juba ammu. «Arbujate» maailmakirjanduslikest seostest on paraku kõneldud vähe. Eriti vähe nende huvidest saksa kultuuri alal, kuigi just saksa keel enamikule neist oli see Lääne keel, mida nad kõige paremini valdasid. Kõnelustest Betti Alveriga mäletan, et Hermann Hesse oli sõprusringis hästi tuntud kui lüüririk (mõnd luuletust tsiteeris poetess isegi peast) ja et eriti suur Hesse-entusiast oli Paul Viiding, keda vahel kutsuti «Steppenwolfiks». «Arbujatele» seisib lähedal Rein Nurfke, esimene Hesse eestindaja («Eelkevad», 1929). «Arbujaist» ei olnud kaugel Karl Ristikivi, kelle «Hingede öö» struktuuri on suuresti mõjutanud «Stepihunt», nagu ta seda ise on märkinud. Aga kas mitte ka Kangro Tartu-romaanide oma? Nõukogude okupatsiooni ajal on ilmunud õige mitu kõigile kättesaadavat Hesse raamatut, neile lisaks ka lühiproosa ja lüürika tõlkeid ajakirjanduses, algatajaks Rein Sepp. Ilmselt on Hermann Hesse olnud üks kõige pidevamalt tutvustatud Lääne kirjanikke Eestimaal.

Kas sellepärast, et tema suguvõsa juured siia ulatuvad? Ehk on seegi üks põhjus. Aga veel tähtsam on ikkagi see, miks ta on olnud ja on edasi populaarne terves laias maailmas. Ta on üks meie sajandi, selle õudse pimedusperioodi suuri humaniste, kelle missiooniks on olnud seista valvel inimkonna põhiväärtuste eest, levitada valgust ka pilkases öös, mida ta teravalt tunnetas. Üks Nobeli auhinna määrajate suuri õnnestumisi oli tema valimine 1946. a laureaadiks. Sõja ajal katkes auhindade andmine, sõja lõpu aastail valditi nagu meelega sõjas osalenud maade kirjanikke (1944 taanlane J. V. Jensen, 1945 tšillitar Gabriela Mistral), kuid siis valiti mees, kelle rahvuskaaslaste seas olid küll sõja otsesed süütajad, kes ise oli aga selle katkematu saksa kultuuri kehastusi, mis Lutherist ja Goethest peale on maailmakultuurile andnud suuri ja ainulisi väärtusi — mõnikord ka kõige kiuste. Pilt, mille sisse Hermann Hesse läks, on alles ja me võime seda vaadata rõõmu ja armastusega.

MART HELME Igikestev hääl

WILLIAM BUTLER YEATS. LUULET.
Inglise k tlk A. Oras ja M. Väljataga. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990. 157 lk. 9000 eks.
Hind 1.00 rbl.

«Kes nüüdsest peale kunsti või käsitööd ei hakka harrastama, sellel läheb lugu täbaraks. Teadmine ei aita enam maailma kiiretes askeldustes; enne kui kõigele tähelepanu jõuab osutada, kaotatakse iseennast.»

Nii kirjutab J. W. Goethe 18. sajandi lõpul — seega siis umbes 200 aastat tagasi — hoiatades kristliku ühiskonna liikmeid vaimsete väärtuste devalveerumise eest, mis moodsad ajad kaasa tuua võivad. Nüüd näib, et meie ajaks ongi too «iseenda kaotamine» suures osas maailmast teoks saamas. Kas uue iseenda leidmiseks? Me ei tea seda veel. Me teame aga, et aastasadu ja -tuhandeid püsinud kombad, tavad ja traditsioonid on pea kõikjal hääbunud või siis säilinud vaid sisutühja kestana; et alanud on uus rahvasterändamine; et kestab kõige vastukäivamate ideoloogiate ja uskumuste segunemine.

Sellel taustal torkab silma ka luule ja luuletaja rolli ning tähenduse drastiline muutumine. Kus on luuletaja tänapäeval veel rahvuslik suurkuju või rahvusliku identiteedi sümbol, mütolooline olend või kultuseobjekt? Mitte kusagil, isegi väikerahvaste juures enam mitte. Need, keda veel kummardatakse, kuuluvad kanoniseeritud panteoni ning on seega võrdväärseid Egiptuse muumiatega, mille kummardamine ja hooldamine kuulub pigem kokku esivanemate kultusega ja on seega rohkem olmekultuuri osa.

Seepärast näibki, et ka luule väärtustatuse langus ei tulene mitte niivõrd inimeste muutumisest rumalamaks, harimatumaks või saamahimulisemaks, vaid põhiliste inimväärtuste muutumisest, inimolemise muutumisest üldse. Ja kui see olemine minevikus eeldas kvaliteetidena ka lüürikat ning eepikat, kuna luuletaja (kirjanik, jutuvestja, laulik) oli nende kvaliteetide personifikatsiooniks, siis ilmselt iseloomustavad tänapäevainimesi lihtsalt teised kvaliteedid, eelkõige ehk asjalikkus, pragmaatilisus, ühemõõtmelisus. Tänapäevainimene on seisundis, mida me ei oska täpselt defineerida, nii nagu seda on rahvusvaheline ühiskond teravikunagi.

Kõlab ehk uskumatuna, aga just seesugused mõtted tekkisid W. B. Yeatsi vastilmunud luuleraamatu lugemisel. Ent miks ka mitte, ennustab ju Yeatski lüroepilise elutunnetuse hääbumist kohati üsna sõna-sõnalt, näiteks luuletuses «Pöörised», millest nopik-

sin välja niisugused read: «Jäänd suured ajad ammu seljataha» ning «Ja sopp ei tule õilsalt ihult maha». Või lehekülj edasi, luuletuses «Meru»: «Tsiivilisatsioonile on tihkelt ümber veetud/ Kombe ja illusoorse rahu kest.» Neid osundusi võiks jätkata. Samas võib muidugi väita, et need Yeatsi luuletused (kirjutatud vastavalt 1939 ja 1935) kajastavad lihtsalt sõjajärgset ängi ja surutust ega pruugi iseloomustada Yeatsi «õhtumaa allakäigu» apologeedi ja prohvetina.

Jah, tõepoolest, noore ja vana Yeatsi luule vahel on üsna märgatav erinevus, ent minu arvates see vaid kinnitab eelpool öeldut. Ja ega Yeatsi loomingu sisu nii väga ei teisene. Muutumine leiab eelkõige aset väljenduslaadis. Sest kui noor Yeats on tundlev romantik, unelev niistaja ja ballaadilaulik, siis vana on irooniline töökuulutaja ning (kohati küünilinegi) oraakel. Ta laulude sisu ja teemaring on aga ikka endised: ilu ja armastus, surm ja vabadus, tõelus ja näivus — ning muidugi nende kõigi erinevad põimingud, seosed ja üleminekud. Näib lihtsalt, et sellest kombe ja illusoorse rahu kestast, mis tema sõnul tsiivilisatsioonile ümber on veetud, on ta ise ajapikku vabanenud.

Ent igasugune vabadus maksab mingit hinda ja Yeatsi puhul näib hinnaks olevat alasti, ilustusteta ning armutute küsimuste ette jõudmine. Need küsimused on sünnitanud muistne eeposelaulukuteaegne elutunnetus ning praktiliselt on nad samad mis kas või Homerosele. Need küsimused ja küsijad pärivad kõige oleva ajatult-ruumitult alglatelt, ürgolluselt, Jumalalt, Taevalt ja iseendalt üha ja ikka ühte ja sama: miks me siin oleme? mis mõte meil on? mida me tegema peame? ja mida üldse teha saame? kas vabadus valida hea ja kurja vahel on tõepoolest meie vabadus või pillutatakse meid meie tahtest sõltumata kord ühe, kord teise rüppe?

Nõnda esindab Yeats kogu oma luulega, kogu oma loominguga seda iidvana elutunnetust ja traditsiooni, mille vaimseks põhiküsimuseks oli inimeksistents, selle mõte ja eesmärk. See, mille kohta Heidegger ütleb: inimese olemisel on küsimuse kuu.

Kas Yeats vastab sellele küsimusele? Jah, mõistukõneliselt, kaude. Vastab sellega, et seab oma loomingus keskseks kujuks jutuvestja, lauliku, pillimehe, peiari — kuidas kuskil —, kes on tema käsituses ühiskonna jaoks mingi keskse kvaliteedi kandja. Tegelikult polegi niisugune inimene iseenda pärisperemees. (Kes meist seda küll üldse on?) Pigem on ta meedium, kelle kaudu kõneleb mingi igikestev hää. See hää on ühtaegu igatsus ja selgitus, sund ja lohutus, tee ja teeline; see on tohutult trööstiv lubadus, vastus kõigile neile küsimustele, mille vastuseks

ongi tõenäoliselt vaid küsimus.

Ka Yeats ise on oma loomingus isesorti samaan või druiid. Kristallselgeid sõnu pildiva lovelisena rändab ta sundimatult ühest ilmasfäärist teise, ühtede olendite juurest teiste juurde, peatudes vahepeal ka inimeste seas, et jätta meile otseku aruandena mõned seletamatut teispoolsust hõngavad jutud või luuletused ja libiseda siis jälle järgmisse, teistele kättesaamatusse hingedeilma, mille elustajaks on tema mõte ja mis omakorda elustab tema mõtte. See ühtaegu mitmes ilmas elamine ongi lauliku eelis, mis seab ta teistest kõrgemale, paneb talle samas aga ka väga raske ja kurnava kohustuse: hoida inimesi inimestena.

Selles maailmavaates, mida Yeats esindab, ja selles maailmas, mille poole ta oma visioonides püüdleb, hoitakse ja taaselustatakse inimikkust muu seas ka muinasjuttude, legendide ja tunderännakute abil. Meie aeg usaldab üha enam teadust ja tõestusi, arutlusi ja eritlusi. Kes teab, võib-olla oleme õigel teel, võib-olla tuleb meil laulikute vanadele ja tõepoolest ikka veel vastamata küsimustele otsida uusi lähenemiseid. Või need küsimused üldse kõrvale heita. Kõik võib olla. Siiski tahan ma uskuda, et suurte laulikute aeg ja mõjukus pole lõplikult möödas ja et lüroepiline elutunnetus oma tulevaste kangelastega on lihtsalt kõrvale tõmbunud uut jõudu koguma.

LAURIS TOOMET

Kas läänemeresoome ryytlieepos?

AUGUST ANNIST. UDRES-KUDRES, PÄEVA POEG. Rahvalegende ja mälestusi vanast orjaajast. Ill. V. Tolloi. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990. 256 lk. 6000 eks. Hind 5.00 rbl.

Eksiarvamuste ennetamiseks peab kõigepealt ära märkima, et ehkki käesolev teos on loodud rahvalaulude ainetel ja sisaldab neist kohati küllaltki pikki tsitaate, pole siiski tegemist ei rahvalaule ega selle imitatsiooniga. Laudamatuks muudavad eepose konarlik (kohati) liiga sisutihe ja pisifaktide loogikat järgiv ylesehitus. Seepärast ei saa teose kohta meie kultuuriloos võrrelda «Kalevipojaga» (mis, kuigi saksa päritolu, on siiski rahvalaaluimitatsioon), vaid pigemini on tegemist ryytlieepose talupojaanaloogiaga. Kellele ning kus seda ette kandma hakatakse ning miks meil erinevalt karjalasist puudub tõeline ryytlieepos («Kalevala») on omaette teema. Aga loomulikult ei vähenda teose mitte-
rahvalau-

lulusis tema väärtust kunstiteosena, samuti ajaloolis-psühholoogilise ylevaatenä XVI sajandi eesti maarahvast. Neil eepose külgedel ma edaspidi pikemalt peatuksingi.

Temaatika ning vormi poolest jaguneb eepos kolme väliselt selgelt erinevasse ossa. Neist mahukaim ja autorile (järelsõna andmetel) kõige sydamelähedasem on Udres-Kudrese — Päeva poja ning rahvajuhi mõtte- ning tundemaailma kujutus. Vormiliselt on seda laadi psühholoogiline lähenemine rahvalaulule kõige vähem sobiv ning ylemäärased ymberytlemised, kordused ja hyperboolid segavad tihitlugu mõtte adekvaatset edasiandmist. Sel põhjusel on vastav osa teosest ka kõige raskemini loetav.

Teine komponent, mis moodustab eepose kui sellise tuumiku, on teose jutustav ning kirjeldav liin. Tänu syndmustiku dünaamikale ja meisterlikule sõnamaalingule on see osa erinevalt eelmisest huvitav ka sellisele lugejale, kes Udres-Kudrese idealistlikku rahvusfilosoofiat võibolla miskiks ei pea. Kui karjase- ning toemeheelu kirjeldav osa meenutab stiililt Parijõe lastelugusid, siis alates peategelase linnakolimisest saab valdavaks puhtakujuline seiklusjutt. Vaheldumisi traagilise, heroilise ning koomilisena kestab see nii raamatu lõpuni, mis oma viimistlematuses tähelepanu äratav. Näib, nagu ei oskaks A. Annist oma tegelastest mõistlikult lahti saada, mistõttu ta laseb nad paaril viimasel leheküljel kiiresti maha tappa. Kas pyydest lõppu siiski veidi pikemaks venitada või siis sellest, et tal mõned huvitavad legendid yle jäid, on A. Annist eepose lõpus jutustava teksti vahele lykkinud lyirilised palad Udres-Kudrese ning isa kõnelustest, tema surnust ylesäratamisest ema poolt (paralleel «Kalevala» või Uue Testamendiga!), samuti «Pontus nulgija» ning «Ilm udune».

Ehe rahvaluule, mis moodustab kolmanda ning kõige väiksema osa kogu eeposest, on oma kunstilise taseme poolest vaieldamatult kõige kõrgem. Seda tänu rahvalaulude nagu «Veere veere päevakene», «Kes se tõi sõjasõnumid» jt äärmuseni viimistletud vormile ning muistendite (kuivõrd uuemaid rahvalaule ei saa nende konarliku teksti pärast pidada rohkemaks kui retsiteeritavaks proosaks) fantaasiarikkusele. Ehedalt tõusevad eepose hajutatud syžeest esile omaette mikro- eeposed nagu «Tütarde tapja», «Koluvere laata», «Pontus nulgija» ning väiksemad juhid, nagu saladuslikud kyndjad kadunud hanede loos, koolutants jt.

Nagu öeldud, on Udres-Kudrese sise- ja välismonoloogid kyllalt raskepärased ning tylikad lugeda. Annisti kirjanduslik anne tuleb aga ilmsiks eepose väheste dialoogide juures (välja arvatud dialoog isaga,

milles näivad kõnelevat kaks Udres-Kudrest, muutes teksti kahekordselt segaseks). Väitlused teosulase Taavi, pappide, pulgajunker Pärtli, Peetri ja teistega sobivad aga peaaegu ilma muutmata iseseisvaiks lyhinäidendeiks. Omaette probleem on muidugi see, miks peategelane Udres-Kudres neis väitlustes vastastele alla jääb...

See, kuivõrd suudab üks rahvusromantikaline kalduv eepos anda ettekujutust maarahva mõtte- ning tundemaailmast XVI sajandi keskpaigas, on mõistagi kysitav. Sellegipoolest pakub Annist meile siin mõned pidepunktid, millesse vähem või rohkem kriitiliselt suhtudes peame yles ehitama oma maailmapildi selle perioodi maainimesest.

Elkõige hakkab silma kogu eepost juhtmotiivina läbiv orja ning isanda teema. Kas isandad on isehakanud või looja seatud, halvad või head, targad või rumalad, vajalikud või kasutatud, nende kahe pooluse olemasolu ei saa me ignoreerida. Kuid erinevalt teistest rahvusromantilistest kirjanikest ei pyyagi Annist teha oma rahvale mingit hinnaalandust. Kõigist lõppematustest kõnelustest orjade riigi, orjade õiguse, orjade valitsuse jne yle selgub, et Annisti meelet maarahvas tol hetkel mitte ainult ei olnud mõisniku pärisori, vaid kavatses selliseks jääda alatiseks. Oma olukorra paranemist ei näinud ta mitte isandaks saamises, vaid orjade riigi tegemises — st sellise riigi, kus eranditult kõik on orjad. Kui mitte teise inimese, siis vähemalt Looja, võrdsuse ning yleyldise õnne pärisorjad.

Tolle bipolaarse maailma teine poolus — isandad — jääb yldjuhul lähema vaatluse alt välja. Eeposes piirduvad nende rollid orjade peksmise, sellega näiliselt lahutamatu seotud prassimise jt väiksemate osadega. Ent dialoogidest Ristuks ymber kehastunud Udres-Kudresega saab selgeks väga suur erinevus orja, keda kehastab Ristu, ning tema isanda vahel: ori on oma tegudes seotud, fanaatiline, raskesti kohanev, isand vastu- pidi näitab yles huumorimeelt, arukust ja vabadust oma tegutsemises.

Seda, miks see nii peab olema, ei saa hästi aru. Teose yldkontseptsiooni järgi oleks loogiline, kui maarahvast näidataks võimalikult paremast kyljest, st fyysiliselt orjastatuna, kuid vaimult aristokraatidena. Ilmselt tähendauks aga maarahva aristokraat, kes põr- mustanuks või vähemalt seadnuks kahtluse alla orjade riigi, looja headuse, härrade kur- juse jt vastuvaidlematu õigeke tunnustatud myydid, midagi vastuvõetamatut Udres-Kudrese ideoloogiale.

Kuidas, kunas ja miks kaotas maarahvas oma aristokraadid, pole ei teosest ega ajaloo- allikatest võimalik välja lugeda. Võib-olla, et

nõidpreestrid lahkusid metsa juba riigi kui sellise loomise järel veel füüsiliselt vabade esivanemate poolt, või siis nottisid ristsõidjad lihtsalt kogu ylemkihi maha, nagu võiks lugeda välja «Henriku Liivimaa kroonikast». Igal juhul tähendas aadli kui päritava seisuse yhekordne kaotus mingil ajalooetapil sellest ilmajäämist teoreetiliselt igaveseks (kuigi mõningail juhtumitel võib aadliitiitlit siiski ka omandada). Väärib märkimist, et vähesed eepose-maaraha poolt räägitud legendid kannavad väga tugeva tsensuuri või endatsensuuri jälgi. Kuna kristlus yhendas põrgu traditsioonilise surnuteriigi toonelaga (manala vms), siis tähendas Kalevipoja põrgu väravasse valvuriks panek tegelikult rahva ärälõikamist esivanemate hingedest. Šamaanid ei saanud enam käia oma isade juures nõu kysimas, esivanemate vaimud ei pääsenud laste juurde neid aitama ja õpetama. Kui nyüd ka aristokraadisuguvõsad olid sõjas tapetud, polnud lihtrahval enam mingit võimalust oma viletsat olukorda parandada ning ta oli määratud uutele isandatele käsulaseks.

Selline oletus paneb paratamatult kahtlema selle olendi päritolus, kes ennast Udres-Kudresele ilmutab ning teda loojale alluma sunnib. Kuna tegemist ei saa olla yhegi vana, maaraha jumalaga, kes säilitanuks oma kontrolli Udrese kui potentsiaalse nõia yle, on vägagi tõenäoline, et tegemist on uue reformatsiooni jumalaga, liiatigi kuivõrd Annisti järelsõnas talurahvamässi ning reformatsiooni võimalikele seostele viitab. Millisel määral on ta siis rahva elujõu kandja ning millisel määral suretaja, väärib omaette uurimist.

Udres-Kudrese kui potentsiaalse nõia loomus tuleb välja karjapõlves, kui mingi vaim tal kadunud hanesid aitab leida. Peksujärgses sygavas depressioonis hiies nälgides saab ta ka tõelise initsiatsioonilmutuse. Edaspidises elus tä aga oma nõiakutumust ei järgi ning mingil põhjusel tema vaim seda ka ei nõua. Ent isikliku vabaduse eest, mida nõial on tihtilugu väga piiratud, maksab Udres-Kudres sisemise lõhestatuse ning teadmatusega...

Kokkuvõttes tasub Annisti järjekordne lugulaul seda vaeva, mis tuleb keskmisel lääneeurooplasel, kelle hulka kuulub viimased poolteist sajandit ka eestlane, kulutada tema läbilugemiseks. Ja ehkki jäädes väliselt vormilt alla «Kalevipojale» ning nii sisult kui vormilt «Kalevalale», on «Päeva pojale» siiski piisavalt eeldusi kujuneda kõigi tulevaste maaraha ryytlikepost eeskujuks.

TEET VEISPAK Diletantide aeg

DOKTOR I. SOOMERE. VÄIKE EESTI SEKSIRAAMAT. «Kupar», Tallinn, 1990. 189 lk. 80 200 eks. Hind 4. 90 rbl.

Ajal, mil meil Eestis praktiliselt puudub seksuaalsust käsitlev professionaalne kirjandus, elatakse ikka ootuses, et iga uus raamat, mis selles valdkonnas ilmub, täidab vähemasti osaliselt ka selle lünga. Seksuaalsusest on möödunud (või ikka veel kestval) nõukogude ajal kirjutanud peajasjalikut arstid, ehkki see valdkond ei tohiks olla, kui haigused kõrvale jätta, ainuüksi nende pärusmaa. Igal juhul on ta nõukogude ajal selleks saanud ja töödel, mis Venemaalgi aastakümnete vältel trükivalgust näinud, autoreiks ikka arstiharidusega inimesed. Sealgi on enamviljeldud teemaks mitte seksuaalsus laiemas plaanis, vaid seksuaalpatoloogia, mis, kes teab, kas selle tõttu, et muud tööd, peale paari erandi (nt I. Kon) puuduvad, on võtnud enda alla kõik, mis inimese seksuaalelu puudutab. Küllap on see omamoodi loomulikki, et arstid tegelevad haiguste raviga ning kui millestki kirjutavad, siis peajasjalikut just sellest, milles nad kõige pädevamad on.

Millest kirjutab eesti rahvale doktor Soomere? Dr. Soomere ei ole liialt ambitsioonikas, andes lugejatele kohe sissejuhatuses teada, et retsenseeritav raamat «on ühe reatohtri aimeline mõtisklus seksist ja abielust ning nende seostest teiste nähtustega» (lk 6). Nii ei tohiks ka retsensent otsida sealt seda, mida sinna panna ei ole tahetud. Olgu siis alljärgnevi vaid põgus vahendus mõtetest, mis tekkisid seda raamatut lugedes.

Pärast saatesõna räägib dr. Soomere lugejatele lühidalt sugude evolutsioonist, alustades tsitaadiga Piiblist: «Alguses lõi Jumal taeva ja maa. Ja maa oli tühi ja paljas» ning lõpetab selle tõdemusega, et kindlaid seksipartnereid on inimahvidel harva, sinna vahepeale juttu X- ja Y-sugukromosoomidest. Ütleme, et need on arsti kirjalikult esitatud mõtted sugude evolutsioonist.

Järgnevalt võetakse ette abielu. See on suur peatükk (lk 16—62). Siin ei püüa autor anda mingit vähegi selgeinat ülevaadet abielu institutsiooni kujunemisest või ka selle erinevatest vormidest; tõdemusest «nagu kõik siin ilmas, muutub pidevalt ka abielu» (lk 16) peaks lugejalegi selgeks saama, et tegemist on ühe väga ebastabiilse nähtusega, millest ei olegi võimalik loogiliselt kirjutada. Olles selle peatüki põhjalikult läbi lugenud, oli

retsensendil tunne, et abieluteema tekitab küll autori mõtetes ainult kaootilisust: siin räägitakse natukene naiseröövimisest, naiseostust, kümmekond rida ka monogaamiast. Selle järel läheb autor üsna ootamatult üle vanematekodu mõjude käsitlemisele, kus ühe ala-alapeatükina on abielu-eelne seks jne jne. Tahtmaks lugejat, kes on autori traavimiseist juba niikuinii ära väsinud, lõplikult meeleheitele ajada, lastakse tal uurida kõigele lisaks lugematut hulka tabeleid. Tabelid on alati, kui nad on ülevaatlilikud ning autori-poolset teksti täiendavad, lugejalegi huvitavaid, eriti veel siis, kui nad on korralikult vormistatud. Kahjuks ei ole seda soovinud teha ei autor ega keegi teine, kes käsikirja enne trüki minekut käes hoidis. Nii on näiteks peatükis «Abielu» oma 40 tabelit, mis oma üsna isepäise vormistatusega viitavad sellele, et autoril ei ole vähimatki ettekujutust sellest, kuidas seda tehakse. Ütleme selle väikese saladuse siinkohal välja: igal tabelil peaks olema number ja pealkiri, samuti viide selle kohta, milliste allikate tuginetakse või millisest teisest raamatust see on võetud. Mõningatel juhtudel tekitab aga tabelite sisu lausa nõutust: leheküljel 45 on ühes tabelis juttu rasedusvastaste meetodite kasutamiseist seksuaalhäiretega meestel. Mulle jääb küll arusaamatuks, kuidas need mehed kasutavad füsioloogilist meetodit, spiraali, tupekuulikesi, pessaari või tupeloputust. Selguse mõttes oleks olnud otstarbekas ütelda, et neid vahendeid kasutavad siiski meeste naispartnerid. Samasse tabelisse on sattunud ka isevärki väljend «ei hoiä ära». Mida siis — vahekorra, ejakulatsiooni või mida?! Ehk oleks kirjakeelsem ning lugejalegi arusaadavam olnud öelda kuidagi teisiti, näiteks «ei kasuta rasedusvastaseid vahendeid».

Me juba puudutasime raamatu kirja-keelelist külge. See on sama vähe õnnestunud kui raamatu ülesehituski. Ma ei räägi isegi mitte stiilist, vaid sellest, et väga paljudes kohtades on tegemist võõrapärasustega, mis osutavad teiste asjaomaste, autoril käepärast olnud tööde keeleliselt nakatavale mõjule. Neid kohti oleks tulnud aga oma teksti ütelugemisel kindlasti siluda. On ka päris tõsi-seid maitsevääratusi, mis panevad jahmutama: «Praegu oleme mures selle pärast, et eesti naised ei suuda Balti jaamaga võistelda» (lk 39). Olgu autori suhtumine mitte-eestlaste iubesse milline tahes, kuid nii labaseks ei maksaks kellelgi minna. Keele seisukohalt pakub kindlasti hämmeldust tekitavat lugemist ka peatükk «Muistsetest aegadest» (lk 140—147). Selle mõte, kui ma õigesti aru sain, seisneb tõigas, et õnnetuks on viimasel ajal hakatud eestikeelses kirjasaõnas kasutama ladina keelest mugandatud

seksuoloogialast terminoloogiat. Sellest on dr. Soomerel kahju, sest eesti keel on ka selle poolest isegi väga rikas. Samas ei ole autor ise A. Saareste «Eesti keele mõistelisest sõnaraamatust» väljaõpitud murdesõnade kasutamisele kuigi aldis (kirjutades ikka traditsiooniliselt *tupp* ning *suguti*). Kui siin ei saa autori tahtmisest päris täpselt aru, siis sootuks mõttevabaks uitamiseks läheb suguorganite eestikeelsetes murdenimetustes esinevate tähtede statistikaga (näiteks *suguti* erinevatest nimetustest tulenevalt esitab autor järgmise tähtede pingerea: B,K,R,A,Ü,O,T). Mis sellest peaks küll järelduma? Ei tea. Kahjuks ei suuda autor veenda umbusklikku lugejat ka väitega, et täishäälikuist mehe suguorgani nimetustes on ülekaalus täht A ning naise omas vastavalt I, mis on «üsna sagedased vastavad orgasmihäältsuste häälikud» (lk 147). Ometi viis selle peatüki lugemine hoopis mõttele, kas pole mitte retsensiooni kirjutamine liiast, sest sellega diletantide maailma ei muuda...

Küllaltki isepärane on seksuoloogia arenguloo esitus. Eelajalooline periood ei kuulu sisuliselt siia, see on pigem jätk autori mõtisklusele sugude evolutsioonist ning sobinuks rohkem sinna kui seksuoloogia arenguloo juurde. Kuigi autor annab ala-pealkirjas teada, et ta mõtiskleb ka keskaegsete seksuoloogiliste teadmiste üle, jätab ta mingil põhjusel lugeja sellest ilma. Sellest on kahju — aga arvestades eelnevat ning järgnevat, on see ehk hoopis õnneks! —, sest just sel perioodil kirjutati palju günekoloogia-alaseid, rääkimata teoloogilistest traktaatidest, kus käsitleti ka inimese seksuaalsusega seonduvaid küsimusi. Palju paremad ei ole ka hilisematele perioodidele pühendatud leheküljed: üksikud sageli õhku rippuma jäävad nimed, mille paljast esitamisest ei saa lugeja küll targemaks — aga seda ju tahaks, sest eesti keeles ei ole selles valdkonnas aastakümneid midagi trükis ilmunud. Oleks see laiendatud nimekirigi natukene täiuslikum selles mõttes, et seal oleks ära toodud kõige olulisemad autorid nagu näiteks S. A. Tissot (1728—1797), kelle käsitusel onanismist (*L'Onanisme, ou dissertation physique sur les maladies produites par la masturbation*. Lausanne, 1760) oli vaat et sajandeid kestev toime nii arstide kui ilmlike inimeste suhtumisele masturbatsiooni, või ka C. F. L'Allemand'i kurikuulus kolmeköiteline käsitus pollutsioonidest (*Des pertes seminales involontaires*. Paris, 1836—1842), mille mõju oli ehk sama suur kui Tissot' töö. Aga autori mõte pole nendele nimelele peatuma jäänud.

Märksa kurvem on, et dr. Soomerel ei paista olevatki tegelikku ülevaadet ega

arusaamist sellest, milline on olnud ühe või teise uurija panus seksuoloogia kui teaduse tekkesse ja arengusse. Mida ütlevad lugejale (või autorile endalegi!) sellised ilma igasuguse omavahelise loogilise seoseta teksti lükitud laused: «H a m m o n d tunnistas 1885. a, et vaid kohalike ravivõtetega (juttu /?/ põhiliselt kusekanali lõpuosa kõrvetamisest) on ta «põhjustanud palju valu ning toonud vähe kasu» (lk 71). Kes oli Hammond? Milline oli tema panus seksuoloogia arengusse peale selle, et ta kõrvetas ja tõi vähe kasu? Et seda teada saada, tuleb lugejal võtta ette raamatukokku minek. Või teine lause samalt leheküljelt, mille sarnaseid ei tahaks ükski emakeeleõpetaja oma keskkooliõpilaste kirjanditeski näha: «Filosoofilises plaanis tunnistas A. S c h o p e n h a u e r (1788—1860) suguelu suurt tähtsust inimese arengus». See on ka kõik, mida dr. Soomerel Schopenhaueri kohta ütelda on. Kuna see raamat on pühendatud seksuoloogiale, siis tulnuks ennekõike selles «plaanis» ära nimetada Jean Jacques Rousseau (1712—1778), kelle töödes, nagu peaaegu kõikide teistegi valgustusajastu filosoofide raamatutes (eriti aga La Mettrie ning Diderot omades) on käsitletud ka inimese seksuaalsusega seotud küsimusi.

Veelgi kurvem on aga see, et oma napis mõttekonseptis (tegelikult on see ebaõnnestunud konseptteering 1977. a Moskvast ilmunud G. Vassiltšenko toimetatud raamatust «Üldine seksuaalpatoloogia»), mida lugejale seksuoloogia arenguloo pähe pakutakse, ei ole autor suutnud vältida ka sisulisi vigasid. Prantsuse arst Nicolaus Venette'i (1632—1698) nimi on dr. Soomere kirjapildis Nicolaus Wenet. Tema raamat *De la génération de l'homme, ou tableau de l'amour conjugal* ilmus 1687. aastal (mitte 1675) Amsterdams. Tänapäevase seksuoloogia isaks peetakse Richard von Krafft-Ebingit (1840—1902) — artikkel *von* kuulub pärisnime juurde ja seda ei maksaks niisama lihtsalt ära jätta —, kelle põhitöö *Psychopathia Sexualis* on dr. Soomere eestikeelses tõlkes saanud pealkirjaks «Seksuaalsühholoogia!» Th. Van de Velde ei olnud mitte saksa günekoloog, vaid, nagu nimigi ütleb, hollandi arst, kes töötas Haarlemis. Tema raamat *Die vollkommene Ehe* ei ilmunud mitte 1930, vaid saksakeelsena 1926. aastal Leipzigis jne.

Tahtmata jätkata töös esinevate pisieksimustega, mis niigi upuvad üldisesse kontseptsioonitusse, vaatame viimase näitena seda, kuidas suhtub reatohtrist autor näiteks teistsuguse seksuaalorientatsiooniga inimesesse, s. o homoseksuaalsetesse naistesse ning meestesse.

See, mida dr Soomere kirjutab homoseks-

sualismist, jätab mulje, et tal puudub selle nähtuse olemusest vähegi tänapäeva teadusele tuginev ettekujutus. Väide, et homoseksualistid on loonud organisatsioone poisslaste võrgutamiseks — kus ja millal? — vajanuks umbmäärase tooni asemel selget funderitust! Küll on olemas homoseksuaalsete inimeste organisatsioone, mis tegelevad peaaegjalikult nende inimeste sotsiaalse ning õigusliku kaitsega, ent poiste võrgutamiseks — see oleks vastuolus pea kõigi maade seadusandlusega ega ole kusagil lubatud. Samale tasemele jääb autor siis, kui ta kirjutab: «Ühiskonna poolt vaadatuna on oht selles, et homoseksuaalid võivad võrgutada noorukeid, kellest võib-olla muidu saaksid normaalsed perekonnamehed. Kui hinnata omandatud homoseksualismi osa vaid 10%-le, oleks selliseid mehi ja naisi Eestis kokku vähemalt 3000 inimest. Kui igal neist oleks homoseksuaalsete partnerite asemel keskmine kahelapseline perekond, tähendaks see ca 6000 lapse enamsündi. /.../ Kui liigse iibe all kannatavatele rahvastele pole eriti oluline homoseksualismi kalduvate isikute hulk, siis väikerahvas peab sellega arvestama (lk 165—166). Kui autor vaevunuks natukene rohkem vaeva nägema teiste uurimuste lugemisega, siis saanuks talle ka selgeks, et homoseksuaalsete inimeste osa ühiskonnas, sõltumata selle sotsiaalsest korraldusest või ajaloolisest arengufaasist, aga ka rahva suurusest, on püsinud suhteliselt konstantsena; maades, kus homoseksualism on kriminaliseeritud, nt tänane Eesti või N. Liit, — seda kinnitavad meie küsitlused — on paljud homoseksuaalsete kalduvustega inimesed legaalses heteroseksuaalses abielus ning neil on olemas ka lapsed või vähemasti soov neid saada. Täielikult homoseksuaalsetel inimestel, kelle jaoks on välistatud suguline kontakt vastassooga, need küll puuduvad (kuid mitte alati soov), aga samas võime küsida, palju on heteroseksuaalset mehi ning naisi, kellel (jätame kõrvale viljatuse) ei ole lapsi? Või palju jääb lapsi sündimata abortide ja kontratseptiivsete vahendite kasutamise tõttu? Selline üheülbaline demagoogiline lähenemine, liiatigi kui nähtuse olemuseni pole üritatud jõuda, on selgelt asjatu trükiruumi raiskamine. Kahjuks on dr Soomere selles väga järjekindel: «Teine oht on see, et homoseksualistid võivad levitada suguhaigusi» (lk 166). Valdavalt levitavad suguhaigusi siiski heteroseksuaalsed mehed ja naised. See oht on ühtemoodi suur ning kasvab koos partnerite arvu ning juhuslike kontaktide arvuga, aga mitte johtuvalt sellest, kas inimene on homo- või heteroseksuaalne. On olemas partnereid tihti vahetavaid homoseksualiste, kuid sama keh-

tib ka heteroseksuaalsete inimeste kohta.

Sellega võiks ilmselt piirduda: asjatu oleks kõiki peatükke ükshaaval läbi võtta. Pikematagi on selge, et raamat on diletantlikult kirjutatud, raskesti loetav ning samavõrd vaevaliselt mõistetav. Selleks et kirjutada, on vaja samuti õppida, oma eriala raamatutes pakutav andmestik esmalt analüüsida ning mõtestada ning alles siis kirjutada, mitte aga vastupidi. Lugejasse tuleb suhtuda ikka respektiga, vaatamata sellele, millise ainevaldkonnaga on tegemist.

Sama tahaks soovitada kirjastusele «Kupar». Raamatu impressumist ei leidnud ma toimetaja nime; vaevalt seda seal pidigi olema, sest tekst on silmanähtavalt toimetamata. Kirjastuse meeldiv põhimõte lasta autoritel valida, kas nad tahavad oma töö toimetamist või mitte, võib aga nii mõnelegi liiga kokkuhoidlikule (toimetamise eest tuleb autoril endal tasuda) ja enesekindlale kirjanemele kurjasti kätte maksta. Kaudselt ka kirjastuse ilusale nimele.

FOORUM

ÜLLAS TANKLER

Kas Jumal taipab või tunneb?

UUS TESTAMENT JA PSALMID. Tlk T. Paul ja U. Masing. EELK Konsistoorium, Tallinn, 1989.

Enn Soosaar, olles oma arvustuses «Eesti Ekspressis» Uue Testamendi uuele tõlkele ohrtrasti tunnustust jaganud, osutab lõpuks delikaatselt mõningasele stilistilisele ebaühtlusele. Ilmselt pidas ta silmas tänapäeva keelekasutuse seisukohalt kummalist, paiguti erakordselt tänapäevaste (lausa neologismidena mõjuvate) väljendite põimumist arhaisemidega.

Siinkohal tahaksin aga osutada vaid ühele sõnagrupid, mis võib paljudes lugejates hämmingut või koguni segadust tekitada. See on kreekakeelse sõna 'gnosis'/'ginosko' tõlkimine sõnaga 'taip (amine)'/ 'taipama'. «Praegu ma taipan poolikult, siis aga taipan kogunisti, nii nagu Jumal mindki on taibanud kogunisti» *1 Kr* 13, 12; «anda Tema rahvale taipata päästmist», *Lk* 1, 77; «ma palun Jumalalt seda, et teie armastus üha enam ja enam kasvaks taipamises», *Fl* 1, 9; «ma pean kõike kahjuks Issanda Kristuse Jeesuse kõikeületava taipamise kõrval», «ma püüan taipata Teda», *Fl* 3, 8 ja 10 on mõned häirivad näited tõlkija erilisest kiindumusest sellesse vastesse mõiste 'ginosko' eestindamisel. Mulle tundub 'taipamine' võõrana paljudes kohtades selles UT tõlkes. Loomulikuna näib selle sõna kasutamine rääkides sisepõlemismootori põhimõtte taipamisest, halbade kavatsuste taipamisest ilusate sõnade taga, langetarju käsitsemise taipamisest, kui meile on õpetatud sellega ümberkäimist, et mitte

puruks kukkuda. Ühesõnaga, sageli on selle sõna puhul tegemist teatud ahaa-elamusega, asja tegeliku olemuse või funktsiooni äraarvamiseiga.

Näib, et Toomas Paul püüab vahet teha liitsõna 'epiginosko' (*2 Pt* 1,2–3 'tundmine') ja simpleksi 'ginosko' (*2 Pt* 1,5–6, 11 ja 20 'taipamine') vahel. R. Bultmanni järgi (*ThWNT* I, 703) olid varakristlikus keelekasutuses need sõnad suures enamuses katuvad mõisted.

Väga huvitav on T. Pauli lahendus kahele Vana Testamendi tsitaadile. *Hb* 3,10 (kus tsiteeritakse *Ps* 95,10) kõlab: «nemad ei taibanud minu teid»; *Rm* 3,17 (kus on tsiteeritud *Js* 59,8): «ja rahu teed nad ei tunne». Asi on nimelt selles, et tiitellehe andmetel on tõlke aluseks enesestmõistetavalt kreekakeelse UT uusim väljaanne (nn Nestle-Aland, 1979). Seal on aga mõlemal puhul sama grammatiline vorm samast sõnast 'ginosko'. Samuti on heebrea Piiblis nii *Ps* 95,10 kui ka *Js* 59,8 üks ja seesama sõna. Ainult VT kreekakeelses tõlkes (Septuaginta) on tegemist erinevate sõnadega (*Js* 59,8 on aluseks 'oida', mis samuti tähendab tundmist, mõistmist, teadmist).

Selle napi käsitluse kokkuvõtteks olgu öeldud, et tahtsin osutada üksnes tõsiasjale, et sõna 'taipama' sagedane esinemine seal, kus paljudele meist tundub loomulikumana 'tundma', sõltub tõlkija(te) eesti keele tunnetuse eripärast ning ilmselt ei apelleeri algkeele punktuaalsemale vahendamisele.

Kasutatud kirjandus

W. Bauer, Wörterbuch zum Neuen Testament. De Gruyter, Berlin & New York, 1988.

Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament (ThWNT). Hrsg. G. Kittel, Band I, Kohlhammer, Stuttgart (1933), 1990.

H. Balz, G. Schneider, Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament, I & II, Kohlhammer, Stuttgart, 1980.

TOOMAS PAUL

Kommentaariks

Kreeka verbid on niivõrd laia diapasooniga, et iga tõlkevaste konkreetsest taotlevasse eesti keelde on paratamatult vaid ühe aspekti edastamine mitmest võimalikust. Iga tõlget saab vaidlustada, õigupoolest ongi ju mingi teksti uus tõlge katse anda edasi sõnumit senisest paremini. Võtame näiteks *parakaleō*, mis tähendab igat mõeldavat sugereerimist: *manitsema*, *õhutama*, *julgustama*, *lohutama* (vanas tõlkes oli ka *rõõmustama*, st rõõmu andma), aga ka lihtsalt *lahkesti rääkima*. Tõlkimine on siis paratamatult tõlgendamise; nt. *2Kr* 1,3—7 on 9 korda *parakaleō* — kas Paulus trööstib leinavaid korintlasi või julgustab neid ahistustes? Vaste valik sõltub terviku mõistmisest. Veel komplitseeritum on lugu sõnaga *ginōskō*, mida esineb Uues Testamendis 221 korda (*epiginōskō* 44, derivaadid *gnōsis*, *epignōsis*, *gnōstos* ja *gnōmē* kokku 78 korda) mitmes

eri tähenduses, kohati väga olulistel kohtadel. Hr. Üllas Tanklerit ajab sõna *taipama* kasutamise piiblis häämingusse ja segadusse, sest tema teada saab taibata ainult olmetehnikat. Paraku, siin ei tingi meie mõtete lahkemist keeleuususe — küllap seegi, mina näiteks ei saa aru, kuidas käib keele «tunnetamine» —, vaid hoiaku sügav erinevus. Iga sõna, mida me kasutame Jumala kohta, on piltlik ja puudulik, olgu ta kreeka või eesti keeles, seepärast ma ei oska vastata pealkirja retoorilisele küsimusele, kas Jumal taipab või tunneb. Oluline on, kuidas me iseenda võimeid hindame. Kui kasutada hr. Ü. Tankleri poolt pakutud emotsionaalsete näidetega väitlemise teed, siis — inimene tunneb (ära) oma koera ja koer tunneb teda, inimene aga ei saa «tunda» (saksa *fühlen, kennen*) ega tunnetada (saksa *erkennen*), vaid ainult aimata ja vahetevahel pisut taibata Jumalat. Jumal ei ole lihtsalt üks objekt teiste seas, vaid inimesele kättesaadamatu, keegi/miski väljaspool teda ja univerversumit (*ITm* 1,17; 6,16). Jeesus on Jumal end avaldanud/ilmutanud inimkonnale (*Mt* 11,27; *Jh* 1,18; *1Jh* 5,20 jm). Jumala ilmutus ei ole midagi endastmõistetavat. Kristluses on määrava tähendusega inimese jaoks ta meele ärkamine, valgustus (*Ef* 5,14), *satori*-sarnane mõistuse lahtimine (*Jh* 6,69; 8,31j; *2Jh* 1 jm). Seda kogetakse pöördumiselamuses, aga hiljemgi, kui Jumal avab inimese silmi.

MEIE VIGU

1990, nr 10.

Thomas Gray luuletuse «Hauakiri» (lk 1) 1. värss peab olema: «Siin hingab nooruk: tundmatud ta teod,»; 2. värss: «Miks vigu uurite ta eluloos,».

Victor Hugo luuletusikli «Õisel matkal läbi metsa» (lk 2—3) 2. luuletuse 3. värss p. o: «Tõttab, veereb, tormab turm.»; 5. luuletuse 1. värss: «Õö, see võigas ime, laotab» ja 3. värss: «kogu mets nüüd silmi praotab,». Vead on tekkinud Ants Orase tõlkekäsitajade ümberkirjutamisel.

Märkimata on ununenud ka nende käsikirjade säilituskoht: Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond, f 237, m 2:1 ja :3. Palume vabandust!

Krista Läänemetsa artiklis «Kirjandus kaubaks» lk 51, 2. veeru ülalt 27.—28. rida: «Ilmselt ei ole selle vahe tegemine ka ei kirjanike ega luuletajate — p. o: lugejate — huvides...».

Kirjutises «Vene kirjanikuks ei sünnita» tahab Rein Kruus lk 71, 2. veeru ülalt 11.—13. reas öelda, «et paljudel juhtudel on heaks või halvaks pidamine, poolt või vastu olemine jms üsna vähetähtis.»

1990, nr 11.

Toimetuse märkuses Arvo Pesti ««Poolpäevalehe» loo» juurde (lk 87, 2. vrg) on märgitud A. Pesti vabanemisaastaks 1988, p. o 1987.

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, pub-
litsistika ja kirjanduskriitika **Andres Her-
kel** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58
(Tartus teisip reedeni k 14—16 tel
31 117). Üldinformatsioon **Olev Remsu**
60 18 58. Keeletoimetaja **Tiina Lias**
60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri
Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja
Katrin Mürk 60 18 58. Masinakiri
Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trü-
kikoja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11

Toimetuse aadress: 200 031, Tallinn, Toompui-
tee 30. Fax 442-484.

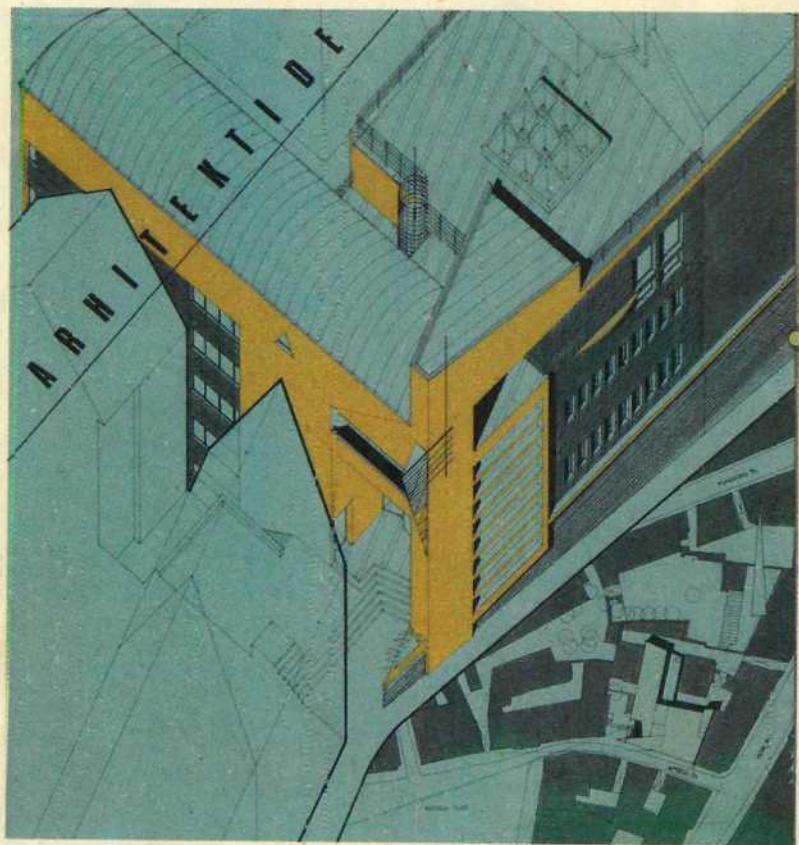
Kirjastus «Perioodika», 200 001, Tallinn, Pärnu
mnt 8.

Laduda antud 05. 03. 1991. Trükkida antud
16. 04. 1991. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk.
Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51.
Arvestuspoognaid 9,94. Tellimise nr. 1056.

EKP KK Kirjastuse trükikoda, 200 090, Tallinn,
Pärnu mnt 67a.

«Vikerkaar» nr 5, mai, 1991. Hind rbl 1.20.

Vikerkaar



Hind rbl. 1.20
78245